

MICHAŁ KRASUCKI

Katalog

warszawskiego
dziedzictwa
postindustrialnego

Katalog

warszawskiego
dziedzictwa
postindustrialnego

MICHAŁ KRASUCKI

Katalog

warszawskiego
dziedzictwa
postindustrialnego

Fundacja
HEREDITAS

Warszawa 2009

Redakcja i korekty

Aleksandra Jakóbczyk-Gola

Projekt okładki i opracowanie graficzne

Piotr Berezowski

Fotografie

Michał Krasucki, Maria Rózga, Marcin Libelt,
Katarzyna Zielińska, Anna Gola, MediaDem,
fotografie archiwalne: Jacek Serafinowicz (Archiwum WUOZ)

Druk i oprawa

Argraf, Warszawa

Publikacja została wydana dzięki dofinansowaniu ze środków
Miasta Stołecznego Warszawy

Współpraca

Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków

Patronat medialny

**SPOTKANIA
Z ZABYTKAMI**

© Copyright by Fundacja Hereditas 2009

Wszelkie prawa zastrzeżone. Całość ani żadna część niniejszej książki
nie może być reprodukowana bez pisemnej zgody wydawcy

wydanie pierwsze

ISBN 978-83-927791-4-8

Na okładce: budynek obudowy zbiornika gazu Gazowni Warszawskiej (fot. Michał Krasucki)

Spis treści

⋮	Słowo wstępne	7
	Katalog obiektów	
⋮	Mokotów	11
⋮	Praga Południe	19
⋮	Praga Północ	39
⋮	Śródmieście	83
⋮	Wola	99
⋮	Żoliborz	151
⋮	Indeks	155

Słowo wstępne

Od kilku ostatnich lat mieszkańcy Warszawy są świadkami niespotykanej dotąd dewastacji i niszczenia zabytków warszawskiego przemysłu. Pod młotek idą całe zespoły fabryczne, pierzeje dawnej zabudowy, a wraz z nią pozostałego wyposażenia technicznego. Mimo protestów mieszkańców, środowisk zawodowych i społecznych, architektów, a także samych służb konserwatorskich, nie udało się zapobiec aktom zniszczenia.

Przykładem z ostatniego roku może być sprawa zespołu dawnej Parowozowni przy ul. Wileńskiej w Warszawie. W ciągu jednego dnia nowy właściciel zrównał z ziemią halę z połowy XIX w., ostatni relikw (poza torowiskami) Kolei Petersburskiej. Obiekt, niestety, nie podlegał ochronie konserwatorskiej i pomimo prawdziwej awantury medialnej nikomu nie udało się zatrzymać błyskawicznej rozbiórki. Jednym z nich można wymienić warszawskie obiekty, które spotkał podobny los (np. fabryka Dobrolin przy ul. Wolskiej, browar Habersbusch i Schiele przy ul. Grzybowskiej, fabryka słodczy Fruzińskiego przy ul. Topiel, fabryka obuwnicza Rygawar przy ul. Gocławskiej, hale fabryczne Polleny przy ul. Szwedzkiej, warsztat Szmalenberga przy ul. Skierniewickiej itd.). Nierzadko prezentowały one ciekawe formy architektoniczne i jeszcze ciekawszą historię związaną z dziejami miasta. Dobra, atrakcyjna lokalizacja tych obiektów stała się jednocześnie ich przekleństwem i wyrokiem śmierci. Nie wspominam tu o szeregu warsztatów, fabryk, a nawet całych zespołów, które zostały przekształcone („zmodernizowane”) w stopniu powodującym znaczną utratę ich wartości zabytkowych. Obiekty te zazwyczaj nie figurują w rejestrze zabytków, a brak planów miejscowych uniemożliwia konserwatorowi ich prawną ochronę. Często dopiero po dłuższym badaniu i analizie zdjęć archiwalnych, pod warstwami styropianu i nowego tynku można doszukać się autentycznej starej zabudowy. Są też przykłady wzorowych rewitalizacji dawnych budynków pofabrycznych, których nowi, świadomi właściciele dostrzegli w starych murach prawdziwą wartość dodającą prestiżu planowanej inwestycji. Tak stało się z tzw. Fabryką Trzciny (ul. Otwocka), Fabryką Koronek Landaua (ul. Burakowska), czy choćby elektrownią tramwajową (ul. Przyokopowa), taki też los w najbliższym czasie czeka d. Warszawską Wytwórnę Wódek „Koneser” przy ul. Ząbkowskiej czy Elektrociepłownię Powiśle. I wreszcie wiele z obiektów, które przetrwały zawieruchę wojenną i następne prawie pięćdziesiąt lat dewastacyjnej gospodarki, istnieje do

dziś. Ich solidne, budowane z mocnej cegły mury, często staloceramiczne lub żelbetowe stropy, decydowały o wyjątkowej trwałości. Mimo że mocno dziś zaniedbane, nadal przypominają o funkcjonującej niegdyś produkcji przemysłowej.

Architektura poprzemysłowa przez lata była niedoceniana i rzadko przyznawano jej istotne wartości architektoniczne. Może działo się tak ze względu na fakt, że zazwyczaj były to obiekty o uproszczonej ceglanej dekoracji, projektowane przez inżynierów, a nie znanych architektów. Dopiero w latach 90. XX w. dostrzeżono potencjał tkwiący w fabrycznych murach. Zmieniła się też ich ocena w oczach osób zajmujących się tematem, historyków sztuki i historyków.

Prócz wyrobów, wspomnień i ikonografii nie zachowały się materialne ślady istnienia pierwszych warszawskich manufaktur. Historia warszawskiego przemysłu sięga jeszcze końca XVIII w., kiedy to powstały pierwsze manufaktury mieszczańskie, magnackie i królewskie. Do najsłynniejszych należały manufaktura farfuruowa w królewskim Belwederze, zakłady tabaczne Blanka czy wytwórnia powozów Dągla. Coraz szybszy rozwój przemysłu (produkcja obejmowała głównie towary luksusowe i używki) zahamował wybuch powstania kościuszkowskiego i rozpad kraju.

Powstanie autonomicznego Królestwa Polskiego stało się naturalnym impulsem do narodzin całych gałęzi przemysłu. Stworzenie dogodnych warunków osiedleńczych dla cudzoziemców (często pierwszej wody fachowców), otwarcie nowych rynków zbytu (Cesarstwo Rosyjskie) i uruchomienie w 1828 r. Banku Polskiego, który kredytował inwestycje w przemysł, spowodowało znaczny wzrost zainteresowania potencjalnych przedsiębiorców. Wraz z pojawieniem się pierwszych silników parowych (min. młyn parowy na Solcu, Fabryka Braci Evans przy ul. Świętojerskiej) postępowała mała rewolucja techniczna i doskonalenie produkcji. Coraz szybciej zaczął rozwijać się przemysł metalurgiczny i metalowy, który z czasem stał się typowo warszawską gałęzią produkcji.

Po zniesieniu w 1851 r. granicy celnej między Królestwem a Rosją, powstał niezwykle chłonny rynek zbytu, co warszawscy przedsiębiorcy skwapliwie wykorzystali. W latach 60. XIX w. Warszawa stała się ważnym węzłem kolejowym, co znacznie ułatwiło transport towarów, a także niezbędnego w produkcji węgla kamiennego. Zniesienie pańszczyzny w 1864 r. doprowadziło z kolei do masowej migracji ludności do miasta i pojawienia się mas nowych robotników. Druga połowa XIX w. z pewnością należała do przemysłu, który w Warszawie zdominował nawet zabudowę niektórych dzielnic miasta. Niesłychany rozwój produkcji obrazuje wzrost zatrudnienia w warszawskim przemyśle – z 6 tys. robotników w 1862 r. do ponad 42 tys. w 1913 r. Warszawa stała się centrum Warszawskiego Okręgu Przemysłowego i dostarczała prawie 20% ogólnej produkcji w Królestwie Polskim. Rewolucja przemysłowa stworzyła nowe podstawy rozwoju techniki produkcji. Jeszcze w 1867 r. maszyny parowe posiadało tylko 61 zakładów, a moc tych maszyn wynosiła 1 934 KM. W trzydzieści sześć lat później (1903 r.) maszynami parowymi dysponowały 332 zakłady, a ich moc wzrosła do przeszło 30 000 KM. Na początku XX w. przemysł warszawski zyskał nowe źródło energii – w 1903 r. uruchomiona

została elektrownia miejska w Warszawie. Podłączono do niej początkowo tylko 20 niewielkich silników elektrycznych o łącznej mocy 121 KM, zainstalowanych w drobnych zakładach przemysłowych. W dziesięć lat później przemysł warszawski dysponował około 4 000 silników, lecz o niskiej mocy (10 000 KM łącznie).

Z tego okresu pochodzi najczęściej omawianych warsztatów, fabryk i całych zespołów fabrycznych. Powstały wielkie fortuny rodzin przedsiębiorców, którzy z czasem awansowali do najwyższych warstw społecznych, stając się prawdziwą elitą równą arystokracji (Norblin, Fraget, Lilpop, Habersbusch i Schiele, Borman i Szwede itd.). Powstające w drugim półwieczu XIX w. i na początku XX w. obiekty wykazują wiele podobnych cech architektonicznych. Budowane zazwyczaj przez inżynierów (czasem przez domorosłych budowniczych) miały proste plany i skromnie dekorowane elewacje. Nawiązywały do idei racjonalizmu w architekturze, opracowanej na początku XIX w. przez francuskiego teoretyka Jeana Nicolasa Duranda. Zgodnie z tymi racjonalistycznymi założeniami architektura przemysłowa była w pełni dostosowana do swoich funkcji produkcyjnych, zachowywała symetrię i osiowość, stosowała powtarzalne motywy dekoracyjne, a plan zazwyczaj opierał się na powielanych modułach. Taki system zdecydowanie obniżał koszty projektowania i budowy.

Budynki fabryczne w drugiej połowie XIX rzadko były tynkowane (częściej przed połową XIX w.), a dekoracja elewacji oparta była w głównej mierze na detalu ceglanym. Stosowane chętnie motywy arkad, lizen, fryzów arkadkowych, gzymsów kostkowych nawiązywały formą do stylów historyzujących (neogotyki, styl neoromański, rundbogenstil) i sytuowały tę architekturę w XIX-wiecznej tradycji języka architektonicznego (*architecture parlante*) – budując obiekty fabryczne nawiązujące swoim kształtem do dawnej architektury zamkowej czy obronnej, formułowało jasny przekaz o trwałości i solidności obiektów. To także nobilitowało samego przemysłowca.

Katalog, który dziś trafia w Państwa ręce prezentuje większość tych obiektów. Dzięki dołączonym mapom dzielnic, dokładnym opisom i aktualnym zdjęciom można go potraktować jako przewodnik po świecie warszawskich fabryk i samemu poznawać ich najnowszą historię. Publikacja obejmuje 100 obiektów z terenu Warszawy (dzielnice Mokotów, Praga Półn., Praga Półd., Śródmieście, Targówek, Wola i Żoliborz), pochodzących z XIX i pierwszej połowy XX w. W przewidzianym drugim tomie katalogu ujęte zostaną fabryki powstałe na obrzeżach miasta, obiekty zbudowane po 1945 r., a także inne – związane z infrastrukturą miejską, kolejową i wojskową.

Michał Krasucki

Mokotów

Mokotowska Fabryka Chemiczno-Farmaceutyczna Adolf Gąsecki i synowie S.A.

Adres obiektu: ul. Belgijska 7

Data powstania: 1895 r.

Użytkownik: prywatny / biura

HISTORIA OBIEKTU Adolf Gąsecki z zawodu był farmaceutą. W 1895 r. założył w Płocku (rodzinnym mieście) laboratorium chemiczno-farmaceutyczne, które w 1918 r. przeniósł do Warszawy. Pierwszy zakład mieścił się na ul. Freta, a następny na ul. Leszno. Dawne laboratorium rozrosło się w dużą fabrykę chemiczno-farmaceutyczną. W 1935 r. przedsiębiorstwo zostało przekształcone w spółkę akcyjną Adolf Gąsecki i synowie. Fabryka mieściła się przy ul. Belgijskiej 7, miała dodatkowo filię w Pruszkowie i w sumie zatrudniała 260 pracowników (w 1936 r.). Produkowano preparaty farmaceutyczne, leki, chemikalia, a także popularne proszki na ból głowy (tzw. „kogutki”). Zakład funkcjonował do II wojny światowej. W 1944 r. w znacznej mierze zniszczony.

OPIS Zabudowa fabryki została spalona w 1944 r. Po wojnie część budynków rozebrano ze względu na zagrożenie budowlane. Zachował się do wysokości dwóch kondygnacji budynek frontowy sprzed 1914 r. (fragmenty rozebrane), a także oficyna z lat 1936-37 (proj. W. Koen). Budynek są współcześnie ocieplone i otynkowane – nie przedstawiają istotnych wartości architektonicznych.

1 Widok z narożnika ulic Belgijskiej i Wygoda. Stan z 2009 r.

2 Brama wjazdowa od ul. Wygoda. Stan z 2009 r.

3 Widok z ul. Wygoda. Stan z 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.

Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.

Pustoła-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Rocznik polskiego przemysłu i handlu, 1932, 1936, 1938.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. I, Warszawa 1995-2005, s. 137.

Fabryka Kakao, Czekolady i Cukierków Jana Fruzińskiego

Adres obiektu: ul. Chocimska 5

Data powstania: 1928 r.

Użytkownik: przychodnia, klinika, poradnia hematologiczna

HISTORIA OBIEKTU Budynek powstał w 1928 r. dla Fabryki Kakao, Czekolady i Cukierków Jana Fruzińskiego. Fabryka była największym konkurentem dla zakładów Wedla i wcześniej mieściła się w starszych zabudowaniach przy ul. Polnej 34 (proj. Władysław Marconi, ok. 1913 r.) Produkowała czekoladę, kakao, praliny, cukierki, wyroby okolicznościowe (torty). Sam Jan Fruziński dorobił się znacznego majątku, który lokował także w warszawskich nieruchomościach. Był właścicielem m.in. reprezentacyjnej kamienicy przy ul. Polnej 32 (neobarokowa kamienica z 1914 r.). Fabrykę w 1938 r. przekształcono na potrzeby nowego użytkownika, jakim był Syndykat Emigracyjny. Adaptację na biura zaprojektował Aleksander Brzozowski. Dwa budynki produkcyjne przetrwały wojnę, po 1945 r. mieścił się tu Państwowy Instytut Hematologii.

OPIS Obiekt został zaprojektowany w 1928 r. przez arch. Czesława Przybylskiego. *Budynek południowy:* na planie litery „L”, czterokondygnacyjny. Pierwotnie wykończony szarą cegłą cementową, po wojnie otynkowany. Dobudowane też zostało piętro. Elewacja od ulicy

artykułowana jest pasami okien – w dolnej kondygnacji okna ułożone poziomo zestawione są z pasami pionowymi (w każdym pasie po dwa okna). Pasy zaznaczone płycinami i jasnym tynkiem. Pojawiające się drobne elementy delikatnego, eleganckiego detalu – profilowane gzymsy, nadproża, opaski okienne. Po wojnie budynek otynkowany, dodatkowo dobudowano piętro. *Budynek północny:* na planie prostokąta, z wysuniętym krótkim skrzydłem od strony północno-wschodniej, trójkondygnacyjny. Elewacja wykończona w cegle cementowej, urozmaicona układem dużych okien, z żelbetowym gzymsem. W obu budynkach wymieniona stolarka okienna – nawiązująca układem do pierwotnej.

1 Budynek południowy. Stan z 2009 r.

2 Budynek południowy z wjazdem od ul. Chocimskiej. Stan z 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.
 Stesłowicz W., Wartalski S., *Księga adresowa i informacyjna przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i finansowych w Rzeczypospolitej Polskiej, Izba Przemysłowo-Handlowa, Lwów-Warszawa 1930.*
 Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy, t. II, Warszawa 1995-2005.*

Fabryka grzebieni galalitowych i rogowych

Adres obiektu: ul. Chocimska 20

Data powstania: ok.1920 r.

Użytkownik: firmy prywatne

HISTORIA OBIEKTU Zespół został wybudowany najprawdopodobniej na początku lat 20-tych XX w. na potrzeby fabryki grzebieni. W 1929 r. zabudowania zajmowała już firma perfumeryjna „Perfumerie Paryskie”.

OPIS Na posesji znajdowały się parterowa oficyna od ulicy, oficyna północna, piętrowa oficyna zamykająca dziedziniec do wschodu, parterowa oficyna zamykająca dziedziniec od południa. Właściciel fabryki mieszkał w oficynie wschodniej – we wnętrzu zachowały się żeliwne kręcone schody do jego mieszkania. Budynki były murowane z cegły, otynkowane. Elewacje proste, pozbawione detalu, z prostym profilowanym gzymsem koronującym.

1 Widok zespołu w 2005 r.

2 Nowa inwestycja przy ul. Chocimskiej.

UWAGI Obiekt w większości wyburzony pod nową inwestycję.

BIBLIOGRAFIA

Rocznik polskiego przemysłu i handlu, 1932, 1934, 1936.

Stesłowicz W., Wartalski S., *Księga adresowa i informacyjna przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i finansowych w Rzeczypospolitej Polskiej, Izba Przemysłowo-Handlowa, Lwów-Warszawa 1930.*

Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy, t. II, Warszawa 1995-2005.*

Fabryka Witolda Glińskiego

Adres obiektu: ul. Kujawska 5

Data powstania: przed 1925 r.

Użytkownik: prywatny

HISTORIA OBIEKTU Wybudowany w 1925 r. budynek od początku przeznaczony był na cele produkcyjne, a także skład towarowy. W latach 1928-32 był dzierżawiony przez firmę „Dom Towarowy Braci Jabłkowskich S.A.” i służył głównie za magazyn. W 1934 posesja została przejęta przez Henryka Kolberga, który uruchomił tu niewielką wytwórnię aparatów optycznych, od 1939 r. funkcjonującą pod nazwą „H. Kolberg i S-ka”. Obok wytwórni znajdowała się prywatna kamienica Kolbergów.

OPIS Budynek w momencie ukończenia miał dwa piętra. W latach 30-tych został nadbudowany o kolejne dwie kondygnacje. Dolna kondygnacja jest wyższa, tworzy optyczny cokół. Elewacja ma sześć osi, wytyczonych przez wąskie, prostokątne otwory okienne. Gładko tynkowana pozbawiona jest jakiegokolwiek detalu architektonicznego. Stolarka okienna jest wtórna, bez podziałów, jedynie okna dolnej kondygnacji dwuczłonowe.

1 Widok od ul. Kujawskiej. Stan z 2007 r.

BIBLIOGRAFIA

Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. VIII, Warszawa 2002.

Fabryka Czekolady Jana Grabowskiego

Adres obiektu: ul. Narbutta 25A/27

Data powstania: lata 1922 / 1931 r.

Użytkownik: obiekt użytkowany

HISTORIA OBIEKTU Budynek oficyny, położony w głębi posesji, został zbudowany przed 1922 r. przez przedsiębiorcę budowlanego Aleksandra Gut-Gutkowskiego od razu z myślą o późniejszej odsprzedaży. W 1931 r. część działki, na której mieściła się oficyna, zakupił Jan Grafowski, który umieścił w niej fabrykę czekolady. Fabryka działała do wojny.

OPIS Fabryka mieściła się w niewielkiej oficynie położonej w głębi podwórza. Na planie wydłużonego prostokąta, piętrowa, 5-osiowa, nakryta dachem pulpitowym. W środku ryzalit zajmujący 3 osie, po bokach symetryczne aneksy – skrzydła. Budynek murowany, otynkowany. *Ryzalit:* w dolnej kondygnacji cokół. Między lizenami prostokątne okna wypełniające całe pole. Powyżej gzyms kordonowy. Nad gzymsem w drugiej, niższej kondygnacji trzy okna półkoliste na osiach. Otwory okienne ujęte profilowaną opaską i zwieńczone kluczem. Ryzalit zwieńczony wydatnym gzymsem koronującym. Zachowana stolarka okienna wielopodziałowa. *Skrzydła boczne* znacznie skromniejsze, bez dekoracji i detalu architektonicznego.

1

UWAGI Obiekt jest ciekawym przykładem uproszczonego klasycyzmu lat 20-tych XX w., rzadko stosowanego w przypadku oficyn. Użyte formy klasycyzujące architektoniczne tym bardziej nie miały zastosowania przy obiektach o charakterze przemysłowym. Z racji na swoją wyjątkowość, dawna fabryka w pełni zasługuje na ochronę konserwatorską.

2

3

1 Widok na podwórze z kamienicy frontowej. Zdjęcie archiwalne.

2 Ryzalit oficyny. Stan z 2008 r.

3 Wejście do kamienicy od podwórza. Stan z 2008 r.

BIBLIOGRAFIA

Kasprzycki J., *Znów na Narbutta* [w:] Życie Warszawy, 1974 r.

Kasprzycki J., *Na starym Mokotowie* [w:] Życie Warszawy, nr 509, 1980 r.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. XII, Warszawa 2006.

Polskie Towarzystwo Radiotechniczne

Adres obiektu: ul. Narbutta 29

Data powstania: 1919 r.

Użytkownik: prywatny / mieszkania / biura

HISTORIA OBIEKTU W 1919 r. na działce przy ul. Narbutta zaczęła funkcjonować wytwórnia sprzętu radiowego „Farad” W. Hellera i R. Rudniewskiego. W 1923 r. firma połączyła się z wytwórnią „Radiopol” J. Plebańskiego i wspólnie utworzyły Polskie Towarzystwo Radiotechniczne S.A. W przedsiębiorstwie udziały miały głównie dwa koncerny: angielski Marconi Wireless Telegraph Company i francuski Societe Francaise Radio-Electricite. Produkowano sprzęt radiotechniczny, aparaty radiowe, lampy, a także uruchomiono pierwszą w Polsce radiostację, która rozpoczęła emitowanie programu 1 lutego 1925 r. Radiostacja przy Narbutta o rok wyprzedziła radiostację Polskiego Radia. W wytwórni pracowało ok. 700 osób. Posiadali swój sklep w Hotelu Europejskim przy Krakowskim Przedmieściu.

OPIS Z dawnej zabudowy zachowały się jedynie kamienica frontowa. Czterokondygnacyjna, 15-osiowa, z dawnym przejazdem bramnym – przekształconym na pomieszczenia lecznicy. Kamienica została przebudowana w latach 30-tych XX w., wtedy też zdjęto z elewacji późno eklektyczne dekoracje. Do kamienicy od podwórza przylegały oficyny – hale produkcyjne. Były murowane z cegły ceramicznej, li-cowane cegłą, z detałem typowym dla architektury przemysłowej przełomu wieków. Najciekawsza z nich stała wzdłuż ul. Wiśniowej – miała 18-osiową elewację. Oficyny zostały zburzone, a w ich miejscu powstał nowy blok mieszkalny.

UWAGI Miejsce utraciło swoje walory architektoniczne. Jest za to świadectwem historycznym rozwoju polskiej radiotechniki.

1 Widok kamienicy od ul. Narbutta.
Stan z 2009 r.

2 Widok elewacji od strony dziedzińca.
Stan z 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

Brzeziński B., Kołodziejczyk R., *Wielkie zakłady przemysłowe aglomeracji warszawskiej w latach 1870-1975* [w:] *Wielkie zakłady przemysłowe Warszawy*, Warszawa 1978.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
Przemysł i Handel – księga adresowa i informacyjna w Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1930.
Rocznik polskiego przemysłu i handlu, 1932, 1936, 1938.

Praga Południe

Warszawsko-Ryska Fabryka Wyrobów Gumowych „Rygawar” Spółka Akcyjna

Adres obiektu: ul. Gocławska 9

Data powstania: 1897-1900 r.

Użytkownik: obiekt rozebrany

HISTORIA OBIEKTU Działkę przy ul. Gocławskiej zakupiło w końcu XIX w. Berlińskie Towarzystwo Akcyjne, które w 1897 r. wybudowało tu pierwsze budynki dla powstającej fabryki obuwia gumowego. Produkcja została uruchomiona w 1900 r. i od samego początku ruszyła pełną parą. Zatrudniono ponad 400 robotników. Produkowano podeszwy do butów, obuwie gumowe pracownicze, kalosze, śniegowce, tkaniny gumowane. Mimo dobrej początkowo passy fabryka popadła w tarapaty finansowe i w efekcie w 1909 r. przeszła na własność Duńskiego Towarzystwa Akcyjnego. Nowy właściciel całkowicie zmienił profil produkcji. Mury fabryczne zaczęły opuszczać margaryna i oleje roślinne. W 1914 r. na czas wojny przerzucono się na konserwy mięsne. Po wojnie w 1924 r. wytwórnię zakupiło Warszawsko-Ryskie Towarzystwo Akcyjne, które po zainwestowaniu sporych środków w nowe maszyny powróciło do produkcji wyrobów z gumy. Fabryka zatrudniała 600 pracowników, posiadała maszynę parową o mocy 500 KM i silnik elektryczny. Zabudowania szczęśliwie przetrwały wojnę, szybko wznowiono produkcję, jednak wkrótce fabrykę upaństwowiono. Od końca lat 50-tych asortyment obejmował głównie wyroby lateksowe. W 2007/8 r. większość zabudowań zburzono i teren przeznaczono pod zabudowę mieszkaniową.

OPIS Znajdujące się na 14 000 m² zabudowania pochodziły z różnych okresów. Najstarsze były budynki przy ul. Gocławskiej: budynek administracyjny, portiernia i hala fabryczna. Pierwotnie nieotynkowane miały typowe dla architektury przemysłowej ceglane elewacje ze skromną dekoracją opartą na gzymsach, podziałach okiennych, odcinkowych nadprożach. W skład zespołu wchodziła jeszcze willa dyrektora przy ul. Mińskiej (o cechach stylu dworskiego) i dom mieszkalny dla pracowników na rogu Mińskiej i Gocławskiej. W latach 20-tych dobudowano

duże żelbetowe hale. Obecnie cały teren dawnej fabryki został oczyszczony i jest przeznaczony pod zabudowę wielorodzinną mieszkaniową. Jedynie od ul. Gocławskiej zachowano fragmenty elewacji budynku administracyjnego, portierni, hali fabrycznej i bramy. Pozostawione od ulicy ściany pierwszych kondygnacji pełnią tylko rolę ogrodzenia.

UWAGI Wyburzenie hal fabrycznych i budynku administracyjnego po fabryce obuwia pozbawiło tę część Grochowa jej dawnego XIX-wiecznego, przemysłowego charakteru. Mimo że przez lata zniekształcone, wielokrotnie przebudowywane obiekty świadczyły o przemysłowym charakterze tego miejsca – od ponad 100 lat.

1 Główny budynek produkcyjny, nieistniejący.
Stan z 2004 r.

2 Wjazd na teren zakładu i pozostałości zabudowy.
Stan z 2008 r.

BIBLIOGRAFIA

Kasprzycki J., *Korzenie miasta. Warszawskie pożegnania*, Warszawa 1998, t. III.

Pilich M., *Warszawska Praga. Przewodnik*, Warszawa 2005.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Stesłowicz W., Wartalski S., *Księga adresowa i informacyjna przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i finansowych w Rzeczypospolitej Polskiej, Izba Przemysłowo-Handlowa, Lwów-Warszawa 1930.*

Piekarnia Teodora Rajcherta

Adres obiektu: ul. Grochowska 224

Data powstania: k. XIX w.

Użytkownik: prywatny / piekarnia

HISTORIA OBIEKTU Piekarnia powstała zapewne w końcu XIX w. W latach 20/30-tych XX-wieku należała do Teodora Rajcherta, przedstawiciela spolszczonej rodziny o korzeniach niemieckich. Pochodzenie Rajcherta komplikowało jego los w czasie w czasie okupacji. Jako osoba, która nie zgodziła się na podpisanie volkslisty, był przez Niemców traktowany jako wrogi Polak. Piekarnia pod zarządem Rajcherta pomagała warszawiakom i udzielała pomocy charytatywnej – m.in. przekazywano duże ilości chleba dla PCK. Tuż przed Powstaniem tajna Rada Rzemiosła przekazała Rajchertowi dokumenty cechowe do przechowania. Po wojnie dokumenty wróciły do archiwum cechowego, niestety sam Rajchert zginął w Powstaniu. Po 1945 r. w tym miejscu uruchomiono państwową piekarnię Zakład nr 3. Obecnie piekarnia funkcjonuje jako Zakład nr 3 Zakładów Piekarskich „Lubelska” Sp. z o.o.

OPIS Budynek na planie odwróconej litery C, złożony z korpusu, dwóch skrzydeł otaczających mały dziedziniec. Dwukondygnacyjny. Murowany z cegły, licowany ceglą, z dachami dwuspadowymi krytymi papą. W latach 20-tych XX w. budynki zostały zmodernizowane (m.in. klatka schodowa od strony zachodniej). W skrzydle od ulicy Grochowskiej mieścił się sklep firmowy, natomiast piekarnia zajmowała skrzydło w głębi posesji. Od ulicy Wiatracznej przedwojenny komin, po wojnie przemurowany. Uwagę zwracają elewacje budynku głównego od strony

ul. Wiatracznej i Grochowskiej. Mają charakterystyczną dekorację ceglana: dekoracyjny ceglany gzyms na ceglanych konsolkach, nadproża okienne w formie łuków odcinkowych zakończonych odcinkami gzymsu. Wymianie uległa stolarka okienna na współczesną z PCV.

UWAGI Zespół znajduje się gminnej ewidencji zabytków.

1 Widok z ronda Wiatraczna. Stan z 2009 r.

2 Wjazd od ul. Wiatracznej. Stan z 2009 r.

3 Widok od dziedzińca. Stan z 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Rocznik – informator przemysłu, handlu, finansów, rolnictwa i rzemiosła na rok 1936, Warszawa 1936.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. IV, Warszawa 1995-2005, s. 31.

Fabryka Sprzętu Spawalniczego „Perun” S.A.

Adres obiektu: ul. Grochowska 301/305

Data powstania: lata 1909-1910/1913 r.

Użytkownik: obiekt użytkowany przez firmę „Perun”

HISTORIA OBIEKTU Przedsiębiorstwo „Perun” było pierwszą w Polsce fabryką produkującą urządzenia do spawania gazowego i armatury związanej z produkowaniem i użytkowaniem gazów technicznych. W XX-leciu międzywojennym było największym i najważniejszym tego typu zakładem w kraju. Historia firmy rozpoczęła się w 1909 r., kiedy to francuska spółka akcyjna „L'air Liquide” założyła fabrykę tlenu przy ul. Leszno. Zmechanizowane przedsiębiorstwo (posiadało lokomobilę i prądnicę) produkowało azot, tlen, oraz palniki do metali i generatory acetylenowe. W cztery lata później spółka połączyła się z petersburską firmą „Perun”. Od tego momentu powstałe z fuzji przedsiębiorstwo funkcjonowało pod nazwą „Perun. Towarzystwo Akcyjne Fabryk Tlenu i Aparatów”. Fabryka miała swoje oddziały w Łodzi i Zawierciu. W 1913 r. zakład przeniesiono z ul. Leszno 138 na ul. Grochowską 52 (obecnie 301/305), gdzie funkcjonuje on do dzisiaj. Wraz z przeprowadzką podjęto się rozbudowy zakładu o duży warsztat spawalniczy. Na terenie posesji przy Grochowskiej zbudowano dwa budynki produkcyjne i dwa magazyny. W 1924 r. uruchomiono produkcję elektrod, a później urządzeń do spawania w łuku elektrycznym. W 1930 r. fabryka przeszła w posiadanie polskiej Spółki Akcyjnej „Perun”. Szczyt rozwoju firmy przypadł na lata 20/30-te. Świadczy o tym choćby wzrost zatrudnionych robotników: w 1922 r. liczba ta wynosiła 36, a w 1939 r. już 200. Działania wojenne na szczęście znacząco nie dotknęły fabryki. Co prawda Niemcy wywieźli w 1944 r. całe wyposażenie zakładu, ale szczęśliwie ocalały zabudowania. Dzięki temu produkcję można było uruchomić niedługo po zakończeniu wojny.

OPIS Z pierwotnych zabudowań do naszych czasów dotrwały trzy: dwa budynki produkcyjne i jedna hala. Wszystkie murowane z cegły, nietynkowane. Elewacje budynków produkcyjnych potraktowane dekoracyjnie. *Hala od ulicy:* na planie prostokąta. Dłuższe elewacje sześciosiowe. Zachowany detal architektoniczny: zaakcentowane pasem cegieł nadproża okienne w formie łuku odcinkowego, kostkowy profilowany gzyms koronujący. Elewacje krótsze trójosiowe. Od

1 Główna hala produkcyjna. Widok od podwórza. Stan z 2008 r.

strony ulicy elewacja całkowicie przekształcona – przesłonięta banerami reklamowymi. *Hala główna*: elewacja dziewięcioosiowa. Zachowany detale architektoniczne: zaakcentowane pasem cegieł nadproża okienne w formie łuku odcinkowego, kostkowy profilowany gzyms koronujący. Elewacja krótsza – od strony ulicy – mocno przekształcona. *Hala przy zachodniej granicy działki*: elewacja dziewięcioosiowa. Zachowany detale architektoniczne: zaakcentowane pasem cegieł nadproża okienne w formie łuku odcinkowego, kostkowy profilowany gzyms koronujący. Na terenie znajdują się też późniejsze zabudowania z lat 30-tych.

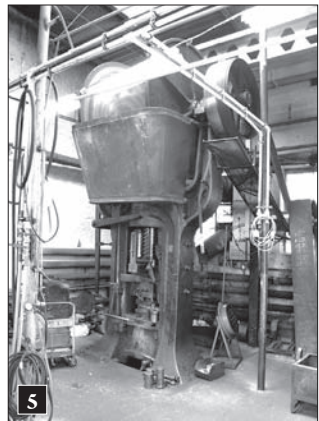
2

3

4

5

- 2 Widok od ul. Grochowskiej. Stan z 2009 r.
 3 Hala produkcyjna od ul. Grochowskiej. Stan z 2009 r.
 4 Fragment detalu głównej hali. Oryginalna stolarka okienna.
 5 Zachowana linia technologiczna. Stan z 2008 r.

UWAGI Zespół zabudowań fabrycznych „Perun” jest jednym z najlepiej zachowanych i jednocześnie najstarszych przykładów architektury przemysłowej przy ul. Grochowskiej. Mimo licznych przekształceń, nadal widoczny jest historyczny detale architektoniczne.

BIBLIOGRAFIA

- Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.
 Małyska Z., R. Błaszyński, *WFPS „Perun”* [w:] *Dzieje Pragi*, Warszawa 1970.
 Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] *Warszawa II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1970.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: *Archiwum WUOZ*.
 Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Zakłady Mechaniczne inż. S. Twardowski

Adres obiektu: ul. Grochowska 312-314 (d. 37/39)

Data powstania: 1908 r.

Użytkownik: prywatny

HISTORIA OBIEKTU Zakład powstał w 1908 r. jako spółka Wacława Brandla i Czesława Witoszyńskiego. W 1915 r. do spółki wstąpił inż. Stefan Twardowski, który zdążył zdobyć bogate doświadczenie na kierowniczych stanowiskach w firmach Borman i Szwede i w Monopolu na Żąbkowskiej. W 1916 r., kiedy zmarł Brandel, a Witoszyński wycofał się ze spółki, Twardowski, po odkupieniu udziałów, stał się jedynym właścicielem zakładu. Rok później zdecydował się na budowę budynków przy ul. Grochowskiej 37/39. Niewielka fabryka produkowała różnego rodzaju pompy: turbinowe, pompy ręczne, pompy wirnikowe i próżniowe, turbiny parowe. Specjalnością były szczególnie pompy wirowe i próżniowe, które stosowano m.in. w wodociągach i kanalizacji. Zatrudniano 70 pracowników (w tym 40 robotników). W 1944 r. hitlerowcy wywieźli wszystkie maszyny do Niemiec. W czasie powstania budynki zostały uszkodzone przez walące się ściany sąsiednich PZO. Jedynym zachowanym do dziś świadkiem jest niewielki „dworek” przy ul. Grochowskiej – mieszczący dawniej mieszkanie inż. Twardowskiego i administrację. Po wojnie zakłady, już upaństwowione, przeniesiono do budynków na Żeraniu przy ul. Odlewniczej.

OPIS Parterowy „dworek” od ulicy jest nakryty dachem naczółkowym. Detal ogranicza się jedynie do prostego profilowanego gzymsu i lizen między oknami. Pośrodku elewacji jest piętrowy ryzalit.

1 Fragment ryzalitu środkowego. 2009 r.

2 Widok z ul. Grochowskiej. 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

- Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.
 Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
 Sroka A., *Przemysł fabryczny w Królestwie Polskim*, Warszawa 1910.

Polskie Zakłady Optyczne

Adres obiektu: ul. Grochowska 316/318

Data powstania: od 1919 r. / 1921 r.

Użytkownik: prywatny / magazyny, biura i sklepy

HISTORIA OBIEKTU Fabryka została założona w 1919 r. przez kilku specjalistów optyków-mechaników. Początkowo istniała jako warsztat pod nazwą Fabryka Aparatów Optycznych i Precyzyjnych Henryk Kolberg i S-ka. Pierwszą siedzibą firmy był budynek przy ul. Leszno 119, a w dwa lata później przeniesiono ją na ul. Grochowską 35 (obecnie 316). Produkcja obejmowała głównie lornetki, urządzenia optyczne, lupy, mikroskopy, kondensatory do projektorów i aparatów kinematograficznych. Zapotrzebowanie na rynku było tak duże, że wkrótce, dzięki wzmożonej produkcji, fabryka stała się prawdziwym potentatem na rynku. Pojawiła się potrzeba przekształcenia firmy w spółkę akcyjną. Od 1930 r. zakłady funkcjonowały pod nazwą Polskie Zakłady Optyczne Spółka Akcyjna. Spółka dysponowała łącznym kapitałem 1 200 000 zł, a 40% udziałów znajdowało się w rękach przedsiębiorców francuskich. W roku 1930 zatrudnionych było 250 robotników i 60 pracowników administracyjnych (w 1938 r. zatrudnienie wyniosło już 786 osób), a sprzedaż wynosiła 2 850 000 zł. W 1934 r. oddano do użytku duży, nowoczesny budynek przy ul. Kamionkowskiej, a w cztery lata później gmach od ul. Grochowskiej (proj.arch. B. Rogaczewskiego). W latach okupacji zakłady zostały włączone do niemieckiego koncernu Carla Zeissa. Latem 1944 r. hitlerowcy wysadzili budynki, a maszyny wywieźli do Niemiec. Po wojnie odbudowano zakłady, w tym m.in. budynek od ul. Grochowskiej, któremu nadano formę zbliżoną do przedwojennej. Państwowa wytwórnia wchłonęła sąsiadujące wytwórnie: Warszawską Fabrykę Motocykli, Warszawskie Zakłady Fotooptyczne oraz Wytwórnię Sprzętu Geodezyjnego.

OPIS Najciekawszy jest budynek od ul. Grochowskiej. Wysoki, pięciopiętrowy gmach, zdradza swoje modernistyczne korzenie. Pod względem formy jest to nawiązanie do budynku przedwojennego. Z prostą elewacją uwydatniającą szkieletową, żelbetową konstrukcję,

1 Gmach główny od ul. Grochowskiej. Stan z 2009 r.

ozdobioną jedynie prostym detałem przy wejściu (m.in. kolumna, cegła klinkierowa na ścianie). Budynek na tyłach posesji, od ul. Kamionkowskiej, wzniesiony został w kilka lat później i wykazuje już pewne cechy architektury socrealistycznej. Modernistyczna, czteropiętrowa bryła, ozdobiona została delikatnym podziałem międzyokienным (rysunek tynku) i wydatnym gzymsem koronującym.

UWAGI W najbliższym czasie rozpocznie się przekształcanie budynków po PZO na lofty. Inwestycja jest w fazie uzgodnień.

2 Ślad po rozebranym, wcześniejszym budynku.
Stan z 2009 r.

3 Dawne wejście główne do budynku
– obecnie nieistniejącego. Stan z 2009 r.

4 Budynek na tyłach zakładów. Stan z 2009 r.

5 Widok zespołu od ul. Kamionkowskiej. Stan z 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

- Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
 Stesłowicz, S. Wartalski W., *Księga adresowa i informacyjna przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i finansowych w Rzeczypospolitej Polskiej, Izba Przemysłowo-Handlowa, Lwów-Warszawa 1930.*
 Rocznik polskiego przemysłu i handlu, 1932, 1936, 1938.
 Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. IV, Warszawa 1995-2005, s. 145-146.

Fabryka Aparatów Pomiarowych Kazimierza Szpotańskiego

Adres obiektu: ul. Kałuszyńska 2/4 – Gocławska 12

Data powstania: 1918 r. / lata 1928-36

Użytkownik: w części Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej

HISTORIA OBIEKTU Pierwsza wytwórnia Kazimierza Szpotańskiego powstała przy ul. Mirkowskiej 9 w 1918 r. Był to początkowo bardzo mały zakład produkujący wyłączniki elektryczne, który zatrudniał tylko majstra i dwóch robotników. Sytuacja zmieniła się po wejściu do spółki inż. Stefana Ciszewskiego, który razem ze Szpotańskim zakupił dużą nieruchomość przy ul. Kałuszyńskiej. Wkrótce Fabryka Aparatów Elektrycznych przekształciła się w spółkę akcyjną. Wraz z elektryfikacją kraju rozwijała się fabryka. W 1928 r., dzięki kredytowi na uruchomienie produkcji liczników elektrycznych zbudowano nowy budynek przy ul. Gocławskiej. Największy rozwój firmy datuje się na koniec Wielkiego Kryzysu, gdy do fabryki przyszło duże zamówienie na dostawę maszyn i urządzeń do linii kolejowej Warszawa-Otwołok dla COP-u – Centralnego Okręgu Przemysłowego. W połowie lat 30-tych zatrudnienie osiągnęło ponad 1000 osób, co stawiało fabrykę Szpotańskiego i Ciszewskiego w rzędzie największych zakładów przemysłowych stolicy. Tuż przed wojną zatrudnienie dosięgło już 1500 pracowników, a roczna wartość sprzedaży wynosiła 10 mln złotych. W 1937 r. firma rozpoczęła budowę filii w Międzyzlesiu (ukończona po wojnie, od 1951 r. samodzielne przedsiębiorstwo, w 1968 r. połączone z głównym zakładem). W czasie okupacji fabryka została włączona częściowo do koncernu Kruppa. W 1944 r. Niemcy wysadzili budynki, a maszyny wywieźli do Rzeszy. W 1945 r. przystąpiono do odbudowy zakładu ze zniszczeń i w części wyremontowanych pomieszczeń rozpoczęto wykończenie rozpoczętych jeszcze za okupacji prac. Niestety fabryka została przejęta przez Państwo, a Kazimierzowi Szpotańskiemu udało się pozostać jedynie na posadzie dyrektora.

OPIS Pierwotne cztery budynki, murowane z szarej cegły, zajmowały kwartał między ulicami Gocławską, Kałuszyńską i Rybną. Prezentowały typ architektury funkcjonalnej z zastosowaniem reliefowego detalu w szarej cegle. Były budowane dwuetapowo w latach 1928-1936. Przy ul. Gocławskiej istniała niewielka parterowa willa Kazimierza Szpotańskiego. Mimo bardzo dużych zniszczeń zabudowania przetrwały wojnę i stały się podstawą dla intensywniej rozbudowy. Współczesne trzypiętrowe hale, oblicowane szarą cegłą, przypominają w dużym stopniu przedwojenną zabudowę. Rozbudowa objęła głównie wschodnią część posesji od ul. Chodakowskiej.

1 Dom mieszkalny. 2008 r.

2 Dziedziniec na terenie zakładu. 2009 r.

UWAGI Część budynków na cele dydaktyczne zajmuje SWPS. Obiekty stanowią ciekawy przykład nawiązywania w architekturze powojennej do modernizmu lat 30-tych.

BIBLIOGRAFIA

- Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
 Wycieczka do Fabryki Aparatów elektrycznych K. Szpotańskiego, Warszawa 1937.
 Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. IV, Warszawa 1995-2005.

Zakłady Elektrotechniczne Bracia Borkowscy Spółka Akcyjna

Adres obiektu: ul. Kamionkowska 30 / Grochowska 308-310

Data powstania: 1907 r. / 1914 r.

Użytkownik: prywatny

HISTORIA OBIEKTU Założycielami firmy byli bracia Borkowscy: Edward, Jan, Ferdynand. Początkowo zajmowali się handlem sprzętem elektrotechnicznym sprowadzanym z zagranicy. Firma rozwijała się na tyle, że już w 1910 r. otworzyła swe przedstawicielstwo w Łodzi, a w 1911 r. przeniosła swoją siedzibę pod prestiżowy adres Al. Jerozolimskie 6. W 1914 r. uruchomiono własną produkcję w zakładzie wybudowanym przy ul. Kamionkowskiej na Grochowie. Wyra-biano głównie stal odgromową i żyrandole, a produkty opatrywano znakiem „Brabork”. W XX-leciu firma wytwarzała także grzejniki domowe i żelazka. Podczas Wielkiego Kryzysu firma przeszła niezbędną restrukturyzację, ale już w 1934 r. rozpoczęto kolejne inwestycje – m.in. wybudowano bakeliciarnię i kuźnię. W 1938 r. zakłady zatrudniały ponad 1.000 pracowników. Pod okupacją zakłady prowadziły niewielką produkcję na potrzeby wojska niemieckiego. Wywiezione przez Niemców maszyny wróciły do kraju w 1945 r. W znacjonalizowanych budynkach znalazła swoją siedzibę Wytwórnia Sprzętu Komunikacyjnego „Grochów”.

OPIS Zespół zabudowań zgrupowanych wokół wspólnego dziedzińca kształtował się w ciągu kilku dziesięcioleci, od 1913 r. do 1938 r. Budynki ocalały podczas ostatniej wojny i zostały uzupełnione halą produkcyjną, domykając dziedziniec od strony zachodniej. Zespół fabryczny składa się z czterech obiektów: *Budynek produkcyjno-biurowy, północny*: najstarszy, wybudowany w 1913 r. Czterokondygnacyjny, z dwuspadowym dachem uzyskał wczesno modernistyczną fasadę rozczłonkowaną lizenami, z ryzalitem zwieńczonym trójkątnym szczytem. Dekoracji dopełniają proste gzymsy kordonowe. *Budynek biurowo-magazynowy*: zbudowany został od ul. Grochowskiej w 1928 r. Ma cztery kondygnacje z wysokimi suterenami. Przykryty płaskim dachem, z bardzo oszczędnym detałem w postaci lizen przez całą elewację, z ryzalitem z prawej strony, prezentuje nowoczesną funkcjonalistyczną formę wzbogaconą o detal art-deco. Okna dolnych kondygnacji zostały ujęte w uskokowe płyciny. *Budynek produkcyjno-biurowy*: wschodni, wybudowany w latach 1937-1938 wg proj. Józefa Olczaka, usytuowany frontem od ul. Goławskiej. Budynek jest połączony elewacją frontową z elewacją szczytową budynku biurowo-magazynowego. Trójkondygnacyjny z wysokimi suterenami, dekorowany sześcioma lizenami. Środkowy 2-osiowy ryzalit ozdobiony belwederkiem. *Budynek bakeliciarni, kuźni i szatni* wybudowany w latach 1934-1935. Jest łącznikiem między budynkami produkcyjno-biuroowymi. Trójkondygnacyjny z wysokimi suterenami i przejazdem bramnym na dziedziniec zakładu.

1 Bud. biurowo-magazynowy, od ul. Grochowskiej.
Stan z 2009 r.

2 Hala produkcyjna od strony zachodniej.
Stan z 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

- Jeziarański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.
Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.
Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.
Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. IV, Warszawa 1995-2005.

Garbarnia skór Chromowych i Galanteryjnych „Gemza”

Adres obiektu: ul. Kamionkowska 43

Data powstania: od 1898 r./ok. 1930 r.

Użytkownik: Wydawnictwo „Murator”

HISTORIA OBIEKTU Powstały w 1898 r. zakład oferował głównie skóry wielobarwne i czarne. Z początku garbarnia zajmowała niewielkie oficyny w głębi dzisiejszej posesji (dokładnie Kamionkowska 43/43a). Po zakupieniu w 1930 r. sąsiedniej działki (Kamionkowska 45) przystąpiono do budowy nowych budynków. Zakład należał do większych garbarni na terenie Mazowsza i w połowie lat 30-tych zatrudniał ok. 30 pracowników. Obecnie w budynkach mieści się wydawnictwo Murator.

OPIS Na historyczny zespół składają się dwa budynki mieszkalno-administracyjne i hala garbarni. Od strony wschodniej, bliżej ul. Grodzkiej (dawna Terespolska), wzniesiono dwupiętrowy dom mieszkalny dla pracowników garbarni. Analogiczny budynek powstał po drugiej stronie hali produkcyjnej, od zachodu. Pomiędzy domami mieszkalno-administracyjnymi. Wzniesiono dwupiętrową halę garbarni, na planie zbliżonym do kwadratu. Wszystkie budynki pierwotnie licowane były szarą cegłą, a w pasach międzyokiennych dodatkowo dekorowano wypukłymi pasami ciemniejszej cegły. Jest to jeden z ciekawszych przykładów fabrycznej architektury funkcjonalnej w Warszawie.

UWAGI Podczas adaptacji budynku hali na siedzibę firmy Murator niestety otynkowana została elewacja pierwotnie wykonana szarą cegłą. Pozostawiono jedynie pasy między oknami.

1 Budynki mieszkalne i hala przed remontem. Zdjęcie z 1983 r.

2 To samo miejsce po przebudowie. Stan z 2009 r.

3 Budynek mieszkalny przy ul. Grodzkiej. Stan z 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

- Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
 Roczniki Polskiego Przemysłu i Handlu 1932-36, 1938.
 Sroka A., *Przemysł fabryczny w Królestwie Polskim*, Warszawa 1910.
 Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. V, Warszawa 1995-2005, s. 199-200.

Fabryka Wstążek Gumowych i Tasiem Jaeggera i Zieglera

Adres obiektu: ul. Kamionkowska 48

Data powstania: 1883 r.

Użytkownik: w zachowanym budynku funkcje mieszkalne

HISTORIA OBIEKTU Zabudowany współczesnym budynkiem plac między ulicami Grochowską, Terespolską i Kamionkowską był w końcu XIX w. zajęty przez dużą fabrykę włókienniczą. Produkowano głównie wstążki, taśmy, lamówki. Fabryka w 1910 r. zatrudniała 250 robotników, miała też silnik parowy o mocy 250 koni. Obrót roczny wynosił 800 000 rubli. W skład Zarządu, mającego swoją siedzibę przy ul. Rymarskiej 10, wchodziła spółka właścicieli fabryki: Juliusz i Ryszard Jaegger, Ryszard Ziegler.

OPIS Po dawnej fabryce został tylko relikw w postaci domu mieszkalnego zlokalizowanego przy ul. Kamionkowskiej. Reszta placu została zabudowana. Budynek piętrowy, pierwotnie o przeznaczeniu administracyjno-socjalnym, zbudowany jest z czerwonej cegły ceramicznej, współcześnie otynkowany. Miał typową dla architektury przemysłowej k. XIX wieku dekorację: gzymsy i nadproża okienne wykończone dekoracyjnie ceglą.

1 Dom mieszkalny przy ul. Kamionkowskiej. Zdjęcie archiwalne z 1983 r.

2 Ten sam dom mieszkalny po dociepleniu. Stan z 2009 r.

3 Oficyna mieszkalna na zapleczu d. fabryki. Stan z 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

- Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
 Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Garbarnia Braci Lejzerowicz i S-ki.

Adres obiektu: ul. Lubelska 16

Data powstania: 1910/1919/1935 r.

Użytkownik: użytkowany / warsztaty samochodowe, hale magazynowe

HISTORIA OBIEKTU Garbarnia rozpoczęła swą działalność jako spółka akcyjna rodzeństwa Lejzerowiczów (akcjonariuszami byli Ryfka, Aleksander, Icchak, Dawid i Józef) w 1935 r. Wcześniej rodzina prowadziła garbarnię przy ul. Gęsiej 44. Na potrzeby produkcji zaadaptowano istniejące już zabudowania przy ul. Berka Joselewicza (adres od ul. Lubelskiej) – zakupione w 1919 r. od Pawła Moszkowskiego, produkującego tu od 1910 r. białą blachę. Dyrektorem nowej fabryki został Aleksander Lejzerowicz. Zakład nie należał do dużych; zatrudniano raptem 30 osób, a kapitał zakładowy wynosił 300 000 złotych. Wojnę przetrwał jeden budynek, który w 1947 r. przekształcono na warsztat samochodowy i magazyn. Po nacjonalizacji w dawnej garbarni umieszczono zakład naprawczy Polmozytu.

OPIS Historyczną zabudowę stanowi obecnie jeden budynek (pierwotnie do budynku przylegała jeszcze oficyna, na posesji stał też wolnostojący budynek). Na planie wydłużonego prostokąta, w części parterowej, w części piętrowej, przekryty dwuspadowym dachem krytym papą. Część piętrowa, czteroosiowa, mieściła głównie biura. W części parterowej, dziewięćoosiowej znajdowały się warsztaty garbarskie i dwa przejazdy bramne. Elewacja pierwotnie najprawdopodobniej nieotynkowana, uzyskała prostą dekorację w cegle. Detal architektoniczny ogranicza się do profilowanych gzymsów kordonowego i koronującego oraz do odcinkowych łuków nad oknami – zaakcentowanych szerokimi opaskami. We wnętrzach zachowała się oryginalna klatka schodowa.

1 Widok od ul. Lubelskiej. Stan z 2009 r.

2 Widok od dziedzińca. Stan z 2009 r.

3 Część parterowa od ul. Lubelskiej. Stan z 2009 r.

UWAGI Obiekt powstał zapewne po I wojnie światowej. Mimo że nie prezentuje wysokiej klasy architektonicznej, na pewno jest cennym świadectwem przemysłowej przeszłości Grochowa (przed wojną w pobliżu funkcjonowało kilka garbarni) i jako taki zasługuje na zachowanie. Obiekt znajduje się w rejestrze zabytków.

BIBLIOGRAFIA

Pustoła-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Stesłowicz W., Wartalski S., *Księga adresowa i informacyjna przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i finansowych w Rzeczypospolitej Polskiej*, Izba Przemysłowo-Handlowa, Lwów-Warszawa 1930.

Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. IX, Warszawa 1995-2005.

Mechaniczna Fabryka Obuwia „Polus” S. A.

Adres obiektu: ul. Lubelska 30-32

Data powstania: 1921 r.

Użytkownik: Straż Miejska / grupy artystyczne i teatry (m.in. Scena Lubelska)

HISTORIA OBIEKTU Fabryka Obuwia „Polus”, którą odnotowują spisy z 1921 r., prawdopodobnie powstała już trochę wcześniej (ale po 1910 r.). Nie istniała zbyt długo, bo już w 1931 r. w budynkach przy Lubelskiej umieszczono schronisko dla bezdomnych i bezrobotnych. Tylko nazwa obiektu pozostała. W 1939 r. całkowicie spalone zostały skrzydła frontowe, które rozebrano po wojnie. Taki sam los spotkał ceglane ogrodzenie. W 1947 r. urządzono tu kąpielisko publiczne. Od kilku lat miejsce zaistniało na mapie kulturalnej Warszawy dzięki inicjatywom artystycznym, jakie się tu ulokowały. Działła m.in. Teatr Scena Lubelska przy stowarzyszeniu Pracownie Twórcze Lubelska 30/32.

OPIS Budynki powstały ok 1920 r. Przeznaczone były głównie na produkcję i magazynowanie obuwia a także na mieszkania dla robotników i pracowników administracyjnych. W skład zachowanej zabudowy wchodzi dwie oficyny biurowo-mieszkalne, główny budynek produkcyjny, a także pozostałości portierni. Nie zachowały się oficyny frontowe oraz brama i mur ceglany dookoła posesji. Od frontu znajdują się dwa skrzydła budynku frontowego (skrzydło północne wcześniejsze, sprzed 1920 r., skrzydło południowe modernistyczne, z uwydatnioną konstrukcją żelbetową), za nimi zamknięte oficynami dwa dziedzińce. Na tyłach głównej oficyny zamykającej dziedzińce znajduje się trzeci dziedzińiec z mniejszą oficyną na wschodniej granicy posesji. Obiekty, pierwotnie licowane cegłą, zostały ocieplone i otynkowane, co zatarło pozostały detal. Wymieniona została stolarka okienna na współczesną z PCV.

1 Oficyna biurowo-mieszkalna. Stan z 2009 r.

3 Główny budynek produkcyjny. Stan z 2009 r.

2 Drugi dziedzińiec i oficyna, z tylnym wjazdem. Stan z 2009 r.

4 Pozostałości portierni. Stan z 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

Stesłowicz W., Wartalski S., *Księga adresowa i informacyjna przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i finansowych w Rzeczypospolitej Polskiej*, Izba Przemysłowo-Handlowa, Lwów-Warszawa 1930.

Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. IX, Warszawa 1995-2005.

Towarzystwo Akcyjne Lnianej i Jutowej Manufaktury; Zakłady Amunicyjne „Pocisk” S.A.

Adres obiektu: ul. Mińska 25

Data powstania: 1898-lata 20-te XX w.

Użytkownik: Polskie Zakłady Optyczne Nieruchomości

HISTORIA OBIEKTU W 1898 r. powstało Tow. Akcyjne Lnianej i Jutowej Manufaktury (tzw. „Juta”). Międzynarodowy zarząd spółki (w jego skład wchodził Maks Meyler z Hamburga, Andrzej Larsson i Ludwik Ehrhman z Rygi, Maurycy Łaski z Warszawy) w pierwszym okresie funkcjonowania zakładu nastawił się głównie na import gotowych wyrobów z Rygi. Dopiero z czasem przy Mińskiej zaczęto produkować worki jutowe i płótno na opakowania. Budynek na Pradze były dodatkowo wykorzystywane przez firmę braci Orszagh, która umieściła tu swoje magazyny (duży sklep posiadali przy ul. Leszno róg Orlej). Budynek administracyjno-biurowy na rogu fabryki posłużył w 1917 r. za konspiracyjne mieszkanie ówczesnemu brygadierowi Józefowi Piłsudskiemu, który miał się wkrótce ponownie pojawić w fabryce, ale już w innej roli. Po zakończeniu wojny „Juta” się rozwiązała, a praskie tereny przejęły Zakłady Amunicyjne „Pocisk”, spółka zawiązana przez grupę polskich przemysłowców i legionistów. Dzięki przekazanej przez Rząd RP pożyczce firma zakupiła odpowiednie maszyny do wyrobu amunicji (sprowadzone z Austrii) i była w stanie spłacić zakup posesji wraz z budynkami przy Mińskiej oraz w Rembertowie. W 1920 r. dokonano uroczystego otwarcia i poświęcenia nowej fabryki – uroczystość zaszczycił sam marszałek Józef Piłsudski. Wytwórnia jako pierwsza na terenie państwa polskiego uruchomiła produkcję amunicji. Obok istniejących budynków dawnej „Juty” zbudowano ogromną narzędziownię (niezachowana). W budynku administracyjno-biurowym utworzono muzeum fabryki. Po zakupie kolejnych parceli cały teren zakładów obejmował kwartał między ulicami Mińską, Terespolską i Bliską. Po wybuchu II Wojny Światowej fabryka przerwała produkcję. W 1944 r., podczas walk na Pradze, znaczna część zabudowań uległa

1 Nieistniejący budynek narzędziowni.
Zdjęcie archiwalne z lat 30-tych.

2 Budynek administracyjny i brama. Stan z 2008 r.

zniszczeniu. W pozostałych wymontowano lub zdemolowano urządzenia i maszyny. W 1946 r. zakłady zostały przejęte przez Polskie Zakłady Samochodowe nr 2, później przemianowane na Zakłady Sprzętu Transportowego nr 2. W 1951 r. rozpoczęto produkcję motocykli (w Warszawskiej Fabryce Motocykli produkowano m.in. popularne WFM-ki), której zaprzestano w 1965 r. Od tamtego czasu właścicielem terenów i zabudowań są Polskie Zakłady Optyczne. Pomieszczenia w budynkach produkcyjnych i budynku frontowym podnajmowane są prywatnym firmom pod ich działalność.

OPIS W skład historycznego zespołu wchodzi cztery hale, brama i budynek administracyjno-biurowy pozostałe po Manufakturze Lnianej i Jutowej, cztery budynki wybudowane przez Fabrykę „Pocisk”, fragment muru od ul. Mińskiej, oraz budynek mieszkalny przy ul. Mińskiej 35. Resztę terenu zajmują obiekty powstałe po 1946 r. i późniejsze.

Budynek administracyjno-biurowy Najciekawszy pod względem architektonicznym jest budynek frontowy, pełniący funkcje biurowe, muzealne, archiwum, centrali telefonicznej. Mieściło się tam także małe dzienne przedszkole dla dzieci (mogły nim przebywać też matki) robotni-

ków fabryki. Przy budynku był niewielki ogród. Jego architektura z elementami neorenesansu i neoromanizmu zwraca uwagę zestawieniem jasnych i ciemniejszych elementów na elewacji. Ceglana ściana została skonstrastowana z tynkowanymi elementami detalu architektonicznego, mającymi naśladować kamieniarkę. Budynek na planie prostokąta, węższym bokiem ustawiony do ulicy, trójkondygnacyjny, kryty dachem czterospadowym. Murowany z cegły ceramicznej, wykończony cegłą licówką, ze stropami drewnianymi (piętra) i staloceramicznymi (piwnice). Elewacja od ulicy trójosiowa, z wykuszem na osi środkowej w drugiej i trzeciej kondygnacji. Nad wykuszem szczyt. Elewacja od dziedzińca 10-osiowa, z dwoma ryzalitami: dwuosiowym od strony ulicy, zwieńczonym ozdobnym szczytem i jednoosiowym w drugiej osi, mieszczącym piwniczne. Cokoł otynkowany, ozdobiony pasowym boniowaniem, zakończony profilowanym gzymsem. Ponad cokołem, w pierwszej kondygnacji, okna zamknięte półkoliście: zachowane tynkowane parapety, półkoliste tynkowane nadproża z kluczem. Nad pierwszą kondygnacją profilowany gzymś kordonowy. W wyższych kondygnacjach – otwory okienne w ozdobnych, tynkowanych obramieniach; w części ryzalitowej od ulicy z trójkątnymi naczółkami. Gzymsy koronujące poprzedzone niskim mezzanino, w którym okienka poddasza. Szczyty nad ryzalitem i wykuszem z półkoliście zamkniętymi, arkadowymi oknami, ozdobione kostkowym gzymsem, wsparte na tryglifowych konsolach. W polu każdego ze szczytów okulus w tynku.

Brama: od południowego zachodu do budynku dostawiona brama w formie łuku triumfalnego. Murowana z cegły, nietynkowana, trójprzelotowa. Arkadowe wejścia ujęte w pasowych obramieniach, w środkowym tynkowany klucz na osi. **Trzy hale:** w części zachodniej posesji trzy zestawione ze sobą hale – powstałe zapewne na początku funkcjonowania „Juty”. Z typową dla architektury przemysłowej końca XIX w. dekoracją. Partiarowe, na planie prostokąta, nakryte dwuspadowymi dachami. Murowane z cegły ceramicznej. Ze skromnym detałem w cegle: nadproża okienne i gzymsy koronujące. Do kompleksu trzech hal przylega późniejsza hala z 1923 r.

Hala produkcyjna: za budynkiem biurowym znajduje się kolejna hala produkcyjna wybudowana na potrzeby „Juty”. Złożona z dwóch części: mniejszego budynku od południa połączonego łącznikiem (będącym jednocześnie przejazdem bramnym) z dużą halą. Obie na planie zbliżonym do kwadratu. Z charakterystyczną dekoracją ceglana: prostymi nadprożami akcentowanymi pasami cegieł, kostkowymi gzymśami koronującymi, lizenami międzyokiennymi.

Niestety obiekty wybudowane w latach 20/30-tych XX w. zostały albo zniszczone, albo w znacznym stopniu przekształcone. Nie zachował się duży budynek narzędziowni: trójkondygnacyjny obiekt, o konstrukcji żelbetowej, szkieletowej, wypełnionej luksferami i reprezentacyjnym wejściem. Był to bardzo nowoczesny, jak na owe czasy, obiekt.

UWAGI Najstarsze hale i budynek frontowy powinny jak najszybciej zostać objęte ochroną prawną. Należałoby sporządzić aktualną inwentaryzację i dokumentację architektoniczną obiektów.

3 Hala produkcyjna Zakładów „Juty”. Stan z 2008 r.

BIBLIOGRAFIA

- Dziubek A., *Zaczynałem u Lilpopy*, Warszawa 1969.
 Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.
 Kasprzycki J., *Warszawa-Praga*, Warszawa 1982.
 Misztal R., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej [w:]* Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
 Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.
 Stesłowicz W., Wartalski S., *Księga adresowa i informacyjna przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i finansowych w Rzeczypospolitej Polskiej, Izba Przemysłowo-Handlowa, Lwów-Warszawa 1930.*

Podstacja elektryczna (trafostacja)

Adres obiektu: ul. Mińska 46

Data powstania: 1929 r.

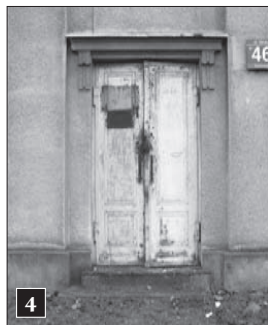
Użytkownik: państwowy

HISTORIA OBIEKTU Trafostacja została wybudowana przez Towarzystwo Elektryczności w Warszawie Sp. Akc. w 1929 r. Powstała według standardowego projektu, wykorzystanego także przy budowie podstacji przy ul. Żelaznej i Niskiej. Obiekt obsługiwał Pragę i zasiliał zajezdnię tramwajową. W 1936 r. trafostacja została rozbudowana o część południową. W czasie wojny obiekt nie został zniszczony i już od 1945 r. funkcjonował bez zmian do lat 90-tych, kiedy to część pomieszczeń zaadaptowano na mieszkania. W ciągu ostatnich lat opuszczony, stał się legowiskiem bezdomnych.

OPIS Działka zabudowana jest budynkiem rozdzielni od wschodu i mieszkalno-biurowym od zachodu. Od ulicy niewielki dziedziniec odgradza brama i ogrodzenie. Budynek rozdzielni murowany, otynkowany. Parterowy, z dachem jednospadowym (krytym papą) osłoniętym attyką. W części dachu trzy nadbudówki. Elewacja od strony ulicy dwukondygnacyjna, trójsiowa, układem nawiązująca do podziału łuku triumfalnego. Pola wydzielone lizenami, ściana zwieńczona jest szerokim gzymsem, w rzeczywistości attyką kryjącą jednospadowy dach. Dwa skrajne pola wydzielone przez płytkie półkoliste nisze, w osi środkowej wejście, nad nim wydłużony gzymś i płycina z datą: 1929. W podobnym stylu została zaprojektowana późniejsza część mieszkalna, znajdująca się przy zachodniej granicy posesji. W części parterowa, od południa z piętrową wieżą. W wieży z obu stron duże półkoliste okna termalne. Mur od strony ulicy zakończony przy bramie z obu stron słupkami, na których znajdują się betonowe sterczyny w formie kul.

- 1 Budynek mieszkalny z częścią piętrową. Stan z 2009 r.
- 2 Budynek rozdzielni, widok od ulicy. Stan z 2009 r.
- 3 Attyka w budynku rozdzielni.
- 4 Drzwi, budynek rozdzielni.

UWAGI Zabytkowa trafostacja na ul. Mińskiej jest jednym z trzech tego typu obiektów na terenie Warszawy. We wnętrzach zachowały się resztki wyposażenia, m.in. piece kaflowe. Obiekt jest ciekawym przykładem zastosowania uproszczonego klasycyzmu lat 20-tych do budynku o charakterze przemysłowym. Mazowiecki Konserwator Zabytków wpisał obiekt do rejestru zabytków.

BIBLIOGRAFIA

Pilich M., *Warszawska Praga*. Przewodnik, Warszawa 2005.

Piłatowicz J., *Dzieje elektryfikacji warszawskiej*, Warszawa 1984.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Warszawska Fabryka Wyrobów Ołowianych i Cynowych

Adres obiektu: ul. Mińska 62 (d. 70)

Data powstania: ok. 1909 r.

Użytkownik: prywatny/mieszkania

HISTORIA OBIEKTU Zakład powstał w 1909 r. Zajmował dwie hale produkcyjne przy ul. Terespolskiej (obecnie Mińska). Produkowano blachę ołowianą i cynową, rury ołowiane i cynowe, drut, plomby ołowiane, folię ołowianą, cynę do lutowania, ołów do witraży. W 1936 r. zatrudniano 80 robotników i 10 osób w administracji. Rok później produkcja na tyle się rozrosła, że zatrudniono dodatkowe 40 osób. Zakład miał swoje przedstawicielstwa w Krakowie, Bydgoszczy i Poznaniu. Kilka lat temu obiekt został rozebrany i fragmentarycznie wtórnie wkomponowany w elewację nowego bloku mieszkalnego.

OPIS Pierwotnie posesję zajmowały dwie murowane hale. Hala od Mińskiej była dwukondygnacyjna, przekryta walcowym dachem. Obiekty zostały rozebrane. Przy budowie nowego apartamentowca nawiązano w dolnej kondygnacji do dawnej elewacji hali nr 1. Wymurowana z nowej cegły klinkierowej, wieloosiowa, podzielona jest lizenami, pomiędzy którymi zamknięte odcinkowo okna.

UWAGI Obecny obiekt nieudolnie nawiązuje do pierwotnej zabudowy ulicy.

1 Widok nieistniejącej hali od strony ul. Mińskiej. Zdjęcie archiwalne

2 „Atrapa” odtworzona w nowym budynku mieszkalnym. Stan z 2009 r.

3 „Atrapa” odtworzona w nowym budynku mieszkalnym. Stan z 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

- Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970, s. 41.
- Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
- Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.
- Stesłowicz W., Wartalski S., *Księga adresowa i informacyjna przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i finansowych w Rzeczypospolitej Polskiej, Izba Przemysłowo-Handlowa, Lwów-Warszawa 1930.*

Fabryka Czekolady E. Wedel

Adres obiektu: ul. Zamoyskiego 28/30

Data powstania: 1851 r.

Użytkownik: Cadbury Wedel Sp. z o.o.

HISTORIA OBIEKTU Firma została założona w 1851 r. przez przybyłego z Niemiec piekarza Karola Wedla. Pierwsza niewielka cukiernia powstała u zbiegu ul. Miodowej i ul. Senatorskiej. Sklep już wtedy specjalizował się w sprzedaży pitnej czekolady, którą wydawano w ilości 500 szklanek dziennie. Prawdziwy rozwój firmy nastąpił za rządów kolejnego właściciela, Emila Wedla. Dzięki zdobytemu w Paryżu przeszkoleniu poznał dokładnie tajniki zawodu. Począwszy od 1865 r. prowadził gruntowną modernizację zakładu. Pierwsza fabryka firmy została uruchomiona w 1870 r. przy ul. Szpitalnej – w miejscu dzisiejszej narożnej kamienicy. Firma specjalizowała się w produkcji czekolady, pralinek, ciasteczek. W 1900 r. wartość produkcji wyniosła 195 tys. rubli, a zatrudnienie oscylowało w granicach 50-60 osób. W 1908 r. firma uległa kolejnemu przekształceniu, tym razem w spółkę „Emil Wedel i Syn”. To właśnie Józef Wedel przeprowadził budowę nowej fabryki przy ul. Zamoyskiego na Pradze. Budowana w latach 1927-31 stała się podstawą sukcesu finansowego firmy. Pod koniec lat 20-tych produkcja roczna wynosiła już 15 tys. ton wyrobów o wartości 11 mln złotych sprzedawanych następnie w kilkunastu sklepach firmowych na terenie całego kraju. Zakłady, które w niewielkim stopniu ucierpiały w czasie wojny (Niemcy wywieźli większość maszyn) na nowo rozpoczęły produkcję w październiku 1944 r. Po wojnie przekształcone w zakłady państwowe przeszły kilka lat temu na własność firmy Cadbury.

OPIS Zespół fabryki czekolady jest jedną z ciekawszych realizacji praskich łączących w sobie tradycję z nowoczesnością. Fabryka zajmuje teren między ul. Zamoyskiego, Lubelską i Wedla. Pierwsze budynki stały na posesji przed 1909 r. i już wtedy należały do firmy Emila Wedla. Wśród nich znajdowała się m.in. kamienica frontowa z 1899 r. Obecne zabudowania zaczęto wznosić ok. 1927 r. Ukończone w 1931 r. świadczą o pozycji, jaką firma Wedla odgrywała na polskim rynku słodczy. Wielki gmach fabryczny na planie litery U, z dominującą wieżą zegarową na osi przypomina z jednej strony tradycyjną architekturę przemysłową, z drugiej zaś jest halą o nowoczesnej, bardzo funkcjonalnej konstrukcji. Trzypiętrowy, oblicowany cegłą budynek zaprojektowany został przez Józefa Napoleona Czerwińskiego. Architekt w udany sposób połączył architekturę funkcjonalną o nowoczesnej żelbetowej konstrukcji szkieletowej z historyzującą dekoracją elewacji. Narożniki korpusu głównego, skrzydła boczne i wieża na środku otrzymały dekorację w postaci narożnego boniowania. Budynek przeszedł niedawno remont i otrzymał nową szatę kolorystyczną. Po 1931 r. dokupione zostały sąsiednie działki, na których do 1939 r. wzniesiono dodatkowe hale produkcyjne i obiekty o przeznaczeniu socjalnym (m.in. wzdłuż ul. Lubelskiej). Na terenie przyfabrycznym znajdowały się domy pracowników, działka szkoła, przedszkole, a także sala gimnastyczna.

1 Budynek biurowy. Stan z 2009 r.

UWAGI Zespół ze względu na wartości historyczne i architektoniczne powinien zostać wpisany do rejestru zabytków.

BIBLIOGRAFIA

Jerzorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ
 Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912
www.wedelpijalnie.pl

Praga Północ

Fabryka Cukrów Anczewskiego

Adres obiektu: ul. 11 listopada 10

Data powstania: 1865 r. / 1880 r.

Użytkownik: firma prywatna

HISTORIA OBIEKTU Firma cukrownicza Anczewskiego została założona w 1865 r. i już w 15 lat później najprawdopodobniej została przeniesiona na posesję przy ul. 11 listopada. Zakład wielokrotnie zmieniał właścicieli: w 1900 r. należał do Teodora Lissowskiego, potem przekształcono go w spółkę, a po 1929 r. przejął go znany cukiernik warszawski Skorupka. Zakład najmocniej rozwijał się w ciągu pierwszej i drugiej dekady XX w. W 1910 r. zatrudniano ok. 100 pracowników. Największa rozbudowa przypadła natomiast na drugą dekadę XX w. Po 1925 r. wystawiono budynek piekarni pośrodku podwórza.

OPIS Główny budynek produkcyjny to niewielka hala z ok. 1900 r. Z początku parterowa, została nadbudowana o piętro ok. 1920 r. Z dekoracyjną, 15-osiową elewacją, wykończoną w cegle; została niestety zeszpecona późniejszymi dobudówkami. Ma bogaty ceglany detal architektoniczny: okna ujęte w ceglane łuki arkad w dolnej kondygnacji, kostkowy gzyms kordonowy i kostkowy gzyms koronujący ułożone dekoracyjnie z cegły. Płaszczyzna ściany została podzielona lizenami. Z początku wieku pochodzi też przylegająca do hali od północy 3-kondygnacyjna oficyna. Od strony południowej na posesji znajduje się parterowa oficyna wzniesiona zapewne ok. 1910 r. Ma ciekawą elewację wykończoną cegłą licową. Zachowany detal typowy dla architektury przemysłowej początku wieku: dekoracyjnie układany ceglany gzyms i ceglane nadproża okienne i drzwiowe w formie łuku odcinkowego z kluczem. Budynek piekarni został wzniesiony po 1925 r. Od ulicy posesję zamykał drewniany dom (w latach 70-tych XX obiekt został zburzony, a w jego miejscu powstał współczesny blik).

1 Budynek biurowo-produkcyjny wraz z oficyną. Stan z 2009 r.

2 Parterowa oficyna od południa. Stan z 2009 r.

3 Piekarnia. Stan z 2009 r.

UWAGI Ze względu na wyjątkowo dekoracyjną i ciekawą elewację głównego budynku produkcyjnego, a także na zachowanie całego historycznego zespołu z jego naleciałościami, obiekt zasługuje na ochronę prawną.

BIBLIOGRAFIA

Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Rocznik polskiego przemysłu i handlu, 1932, 1936, 1938.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Fabryka Wyrobów Gumowych „Brage”

Adres obiektu: ul. 11 listopada 22 / Stalowa 9

Data powstania: 1918 r.

Użytkownik: prywatny / w części kluby i klubokawiarnie

HISTORIA OBIEKTU Miejsce, gdzie dziś znajdują się zabudowania fabryczne, przed I wojną światową były przeznaczone pod plac miejski, na którym gromadzono materiały brukowe. W 1918 r. plac został sprzedany Samuelowi i Senderowi Ginsburgom, którzy na tej posesji założyli następnie swoją fabrykę wyrobów gumowych „Brage”. Budowę głównej hali fabrycznej rozpoczęto zapewne ok. 1920 r. Zakład produkował m.in. gumki kreślarskie, zabawki gumowe, dętki do rowerów i motocykli, uszczelki, obcasy. W 1936 r. zatrudniał 300 robotników i 25 pracowników biurowych. Ponadto wykorzystywał silnik elektryczny o mocy 380 koni. Spora, jak na warszawskie warunki, firma miała swoje przedstawicielstwa w najważniejszych miastach II RP: Krakowie, Lwowie, Łodzi, Gdańsku, Stanisławowie, Białymstoku i Lublinie. Z kolei warszawskie biuro sprzedaży mieściło się w śródmieściu, na ul. Nalewki. Zarząd firmy funkcjonował w zachowanej do dziś kamienicy przy ul. Stalowej 9. Fabryka nie ucierpiała znacząco w czasie działań wojennych. W 1950 r. zakład upaństwowiono i włączono do Stołecznych Za-

- 1** Widok ogólny zespołu. Stan z 2009 r.
- 2** Hala z lat 30-tych. Stan z 2009 r.
- 3** Oficyna produkcyjna przy hali. Stan z 2009 r.
- 4** Kamienica mieszkalna. Stan z 2009 r.
- 5** Widok na dziedziniec między kamienicą i oficynami. Stan z 2009 r.

kładów Wyrobów Chemicznych Przemysłu Terenowego. Obecnie na terenie fabryki nie jest już prowadzona produkcja. Od kilku lat adres 11 listopada 22 oznacza najmłodniejsze zagłębie klubowe w stolicy; znajdują się tu kluby: Saturator, Skład Butelek, Hydrozagadka, Zwiąż mnie.

OPIS Zespół zabudowy jest niejednorodny i wskazuje na powstawanie fabryki w wielu etapach. Po wschodniej stronie podwórza stoi do dziś zachowana dwupiętrowa, pięcioosiowa kamienica z klatką schodową w ryzalicy od strony północnej. Za nią w głębi posesji znajduje się niewielka, pozbawiona detalu, oficyna, która zapewne została zaadaptowana na hale produkcyjne z wcześniej istniejącego tu magazynu. Obiekt nie przedstawia większych walorów architektonicznych. Najciekawszy jest budynek głównej hali, usytuowany od ulicy. Wznoszony od 1920 r. jest ciekawym przykładem wczesnomodernistycznej hali fabrycznej. Budynek jest trójkondygnacyjny, czteroosiowy. Otynkowany, z bardzo uproszczonym detałem. Elewacja podzielona dużymi połaciami okien zwieńczona jest uproszczonym naczółkiem. W cofniętej lewej osi znajduje się klatka schodowa, do której wejście zwieńczone trójkątnym naczółkiem. Budynek główny styka się z trójkondygnacyjną oficyną od południa.

UWAGI Zespół Fabryki „Brage” został w naturalny sposób zaadaptowany na cele rozrywkowo-kulturalne i może stać się przykładem dobrego rozwiązania dla obiektów warszawskich o podobnej skali.

BIBLIOGRAFIA

- Jeziarański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.
 Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.
 Pilich M., *Ulice Nowej Pragi*, Warszawa 2003.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
 Sroka A., *Przemysł fabryczny w Królestwie Polskim*, Warszawa 1910.

Dom i Magazyn Spółki Akc. Handlu Towarami Żelaznymi Krzysztof Brun i Syn

Adres obiektu: ul. Białostocka 22

Data powstania: lata 20-te XX w.

Użytkownik: obiekt użytkowany, użytkownicy prywatni.

HISTORIA OBIEKTU Firma Brunów na dobre wpisała się w historię Warszawy. Rodzina już od 1852 r. przez kolejne cztery pokolenia prowadziła na początku sprzedaż, a potem także naprawę maszyn do pisania i liczenia, zegarów elektrycznych, a także sprzedaż prostych wyrobów żelaznych (m.in. narzędzia ogrodnicze). Firma miała swój sklep na rogu pl. Teatralnego i Senatorskiej. Po I wojnie światowej uruchomiono nawet oddziały we wszystkich miastach wojewódzkich. Założono też Towarzystwo Handlowe „Block-Brun” – spółkę, która zajmowała się importem i sprzedażą maszyn do pisania, liczących, oraz zegarów. Magazyn na Pradze został wybudowany w latach 20-tych XX w. W trakcie okupacji prowadzono naprawy maszyn biurowych, konserwację dźwigów. Działały także introligatornia i stolarnia. W introligatorni zatrudnionych było 38 robotników, działało też 12 silników elektrycznych. Większość urządzeń i zgromadzonego papieru udało się przechować w czasie walk w 1945 r., co pozwoliło tuż po zakończeniu działań wojennych uruchomić zakład.

OPIS Budynek biurowo-magazynowy składa się z 12-osiowej części pięciopiętrowej i 5-osiowej części trzypiętrowej. Na planie prostokąta, przekryty dwuspadowym dachem. Elewacja wykończona cegłą licówką, miejscami tynkowana; w dolnej kondygnacji z wyższą partią cokołową zwieńczoną kostkowym gzymsiem. Pierwsza kondygnacja trzypiętrowej części pomalowana farbami olejnymi. Otwory okienne umieszczone w pionowych podziałach - otynkowanych pasach muru. Okna skrzynkowe, wielopodziałowe, wtórne (plastikowe).

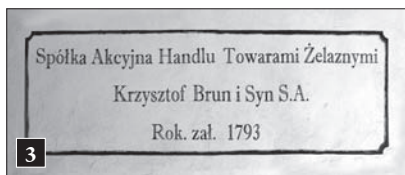

1 Dom biurowy od ul. Białostockiej. Stan z 2009 r.

2 Dziedziniec między bud. biurowym, a halą. Stan z 2009 r.

3 Namalowany szyld firmowy w przejeździe bramnym. Stan z 2009 r.

UWAGI Obiekt stale użytkowany znajduje się w dobrym stanie. Niestety nie zachowała się oryginalna stolarka okienna i drzwiowa.

BIBLIOGRAFIA

Budrewicz O., *Sagi Warszawskie*, Warszawa 1968.

Pustoła-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Stesłowicz W., Wartalski S., *Księga adresowa i informacyjna przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i finansowych w Rzeczypospolitej Polskiej, Izba Przemysłowo-Handlowa, Lwów-Warszawa 1930.*

Fabryka Narzędzi Chirurgicznych, Weterynaryjnych Alfonsa Mann i S-ka.

Adres obiektu: ul. Białostocka 42

Data powstania: ok. 1920 r.

Użytkownik: przedsiębiorstwo prywatne

HISTORIA OBIEKTU Historia zakładu przy ul. Białostockiej sięga początków XX w., kiedy to tę posesję nabył Władysław Gostyński, przedsiębiorca działający już od kilku lat w lewobrzeżnej Warszawie. Od 1897 r. był właścicielem Fabryki Wyrobów Żelaznych mieszczącej się z początku przy ul. Ciepłej, a później przeniesionej na Mokotowską. Fabryka produkowała głównie wagony, konstrukcje żelazne, kotły, windy itd. Szybko rozwijająca się firma zakupiła tereny na Białostockiej, gdzie wkrótce uruchomiono produkcję. Dyrektorem nowego zakładu został Henryk Gostyński. Na początku lat 20-tych XX w. zakład odkupiła spółka akcyjna Fabryka Narzędzi Chirurgicznych, Weterynaryjnych i Wyrobów Stalowych Ostrych (utworzona z dawnej fabryki Alfonsa Manna – firmy powstałej jeszcze w 1819 r. przy pl. Małachowskiego). Fabryka należała do średnich przedsiębiorstw – w 1936 r. zatrudniano 80, a w 1938 r. 144 pracowników. Wybuch wojny przerwał produkcję. Po 1945 r. w budynkach ulokowano warsztaty Spółdzielni Inwalidów „Metalowiec”.

OPIS Budynek został wzniesiony ok. 1920 r. Na planie prostokąta, czterokondygnacyjny, z trójkondygnacyjnymi skrzydłami do strony zachodniej. Po wielu modernizacjach, w tym znaczącej przebudowie elewacji.

UWAGI Budynek jest już pozbawiony istotnych wartości architektonicznych.

1 2 Widok od ul. Białostockiej. Stan z 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

- Falkowski W. (red.), *Straty Warszawy 1939-1945. Raport*, Warszawa 2005, s. 420.
 Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.
 Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
 Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Młyn parowy Schutza i Parzyńskiego

Adres obiektu: ul. Brzeska 8

Data powstania: 1899 r.

Użytkownik: obiekt nieużytkowany, zrujnowany.

HISTORIA OBIEKTU Młyn powstał w 1899 r. Należał do spółki Schutz i Parzyński. Jest przykładem średnich tego typu zakładów w Warszawie. Produkowano w nim różnorakie kasze i groch łuskany. Od kilkudziesięciu lat stale dewastowany popada w ruinę. Większa część zakładu już nie istnieje.

OPIS Zespół zajmował podłużną posesję między ulicami Brzeską i Markowską. W skład zabudowy wchodziły młyn, komin, budynek portierni i biuro (od ulicy Brzeskiej). Do dziś przetrwały jedynie fragmenty obiektów od ulicy Brzeskiej, mieszczące biura, i relikty młyna w podwórzu. Elewacje obiektów utrzymane były w typowym dla architektury przemysłowej stylu – z ceglanym skromnym detalem. Budynek portierni i biura – parterowy, pierwotnie zadaszkony dachem dwuspadowym, obecnie bez dachu. Wnętrza wypalone, zachowana jedynie fasada od ulicy. Pięcioosiowa, wykończona cegłą licówką. Z otworem drzwiowym na pierwszej osi, z otworami okiennymi – zabezpieczonymi płytami drewnianymi. Zachowany detal architektoniczny: profilowane parapety podokienne, proste nadproża okienne – zaakcentowane pasami z cegieł z klincem; dekoracyjny gzyms koronujący z ukośnie układanej cegły.

UWAGI Młyn na Brzeskiej nie ma szczęścia. Przez lata nieremontowany, od dłuższego czasu popada w ruinę. Co jakiś czas w resztkach zabudowań wybucha kolejny pożar. Mimo tak dużego stopnia zniszczenia, zachowany fragment portierni i biura zasługuje na rewitalizację i objęcie ochroną.

1 Młyn, dziś nieistniejący. Zdjęcie archiwalne.

2 Pozostałości budynku portierni i biura. Stan z 2009 r.

3 Pozostałości budynku portierni i biura. Stan z 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.

Kasprzycki J., *Znikający komin* [w:] *Życie Warszawy*, nr 6, 1976.

Pilich M., *Warszawska Praga. Przewodnik*, Warszawa 2005.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Zakłady Władysława Adamczewskiego i Spółki

Adres obiektu: ul. Grodzieńska 21/29

Data powstania: od 1910 r. / 1920 r.

Użytkownik: firma prywatna

HISTORIA OBIEKTU Pierwsze budynki powstały w tym miejscu w 1910 r. dla Fabryki Mydła i Świec. Firma Władysława Adamczewskiego przejęła zakład w 1920 r. Wyrabiano towar z tzw. wyższej półki, od mydła toaletowego, przez świece stearynowe, воск i parafinę, po pasty podłogowe. Znakiem firmy była charakterystyczna wieża. W latach 20-tych przebudowano budynki zakładowe; wtedy zapewne wzniesione zostały trzypiętrowa hala produkcyjna z rampą oraz dom mieszkalny na podwórzu. W 1936 r. zakład zatrudniał ponad 100 pracowników, a w dwa lata później już 172. W 1938 r. rozpoczęto budowę kamienicy od ul. Grodzieńskiej z mieszkaniami pod wynajem.

OPIS Budynki nie przedstawiają dziś większych wartości architektonicznych. Niefortunnie odnowione i docieplone styropianem straciły przedwojenny wyraz. Jedyne modernistyczna forma kamienicy czynszowej (wg proj. Janusza Krausso) może świadczyć o przedwojennym rodowodzie obiektów.

UWAGI Ulica Grodzieńska najwięcej ze swego charakteru zawdzięczała właśnie fabryce Adamczewskiego. To od tej wytwórni rozpoczęła się „mydlana” sława tej części dzielnicy.

1 Reklama prasowa, 1931 r.

2 Kamienica frontowa od ul. Grodzieńskiej. 2009 r.

3 Dziedziniec z ofycynami produkcyjnymi. 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ
 Rocznik polskiego przemysłu i handlu, 1932, 1936, 1938
 Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. IV, Warszawa 1995-2005, s. 154.

Piekarnia/stolarnia

Adres obiektu: ul. Grodzieńska 26

Data powstania: przed 1914 r.

Użytkownik: prywatny / mieszkania komunalne

HISTORIA OBIEKTU Historia obecnych zabudowań przy ul. Grodzieńskiej 26 sięga czasów sprzed I wojny światowej. To wtedy wzniesiono niewielką oficynę mieszkalną w podwórzu. Dwa budynki warsztatowe, z szarej cegły, zostały zbudowane około 1925 r. W pomieszczeniach od strony zachodniej dziedzińca mieściły się warsztaty, natomiast od strony wschodniej z początku piekarnia, a następnie stolarnia. Budynki nadal służą na potrzeby drobnej produkcji warsztatowej.

OPIS Kamienica dwupiętrowa, nieotynkowana, bez cech stylowych. Z dwiema klatkami schodowymi. Budynki parterowe, murowane z szarej cegły, parterowe. Detal w postaci gzymsu z dekoracyjnie układanej cegły. Nad otworami drzwiowymi i okiennymi nadproża w formie luków odcinkowych.

1 Warsztaty od strony ulicy. Stan z 2009 r.

2 Kamienica w podwórzu. Stan z 2009 r.

UWAGI Przykład bardzo prostej, podwórzowej zabudowy warsztatowej.

BIBLIOGRAFIA

Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. IV, Warszawa 1995-2005, s. 157-158.

Wytwórnia mydła „Sport”

Adres obiektu: ul. Grodzieńska 47

Data powstania: 1918 r.

Użytkownik: prywatny

HISTORIA OBIEKTU Niewielka fabryka została założona przez Arona Zylbermana. Mimo że w sąsiedztwie działała duża fabryka mydła Adamczewskiego, to niewielki zakład przy Grodzieńskiej 47 nie miał ambicji bycia prawdziwym konkurentem dla sąsiada. Wytwórnia produkowała raczej tańsze gatunki mydła, w tym do prania, które trafiały głównie na prowincję.

OPIS Na zabudowę składają się pozostałości prostych, murowanych z cegły hal. Nakryte dachem szedowym.

- 1** Zachowane hale z dachami szedowymi. 2009 r.
- 2** Pozostałości po zabudowie. 2009 r.
- 3** Dom od ul. Grodzieńskiej. 2009 r.
- 4** Hale.

UWAGI Obiekt w stanie częściowej ruiny, fragmentarycznie rozebrany. Obecna funkcja (magazyny, składy, częściowo opuszczone) nie zapewnia utrzymania go w należytym stanie.

BIBLIOGRAFIA

Kasprzycki J., *Warszawa nieznaną*, Warszawa 1982 r.

Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. IV, Warszawa 1995-2005.

Składy Towarzystwa Akcyjnego Przechowania i Transportowania Mebli i Towarów A.Wróblewski i Spółka

Adres obiektu: ul. Inżynierska 3

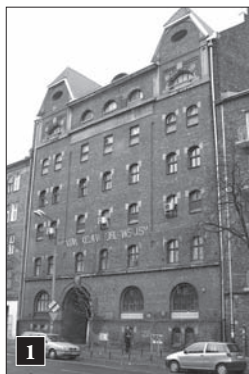
Data powstania: 1875 r.

Użytkownik: galerie sztuki, magazyny, teatr

HISTORIA OBIEKTU Firma przewozowa A. Wróblewskiego z siedzibą przy ul. Trębackiej 13 powstała w 1875 r.. Zajmowała się organizacją przeprowadzek, magazynowaniem mebli na zlecenie (m.in. dla osób czasowo wyjeżdżających z kraju). Należała do międzynarodowej grupy przewozowej Allgemeiner Moebeltransport Verband w Wiedniu. Przedsiębiorstwo posiadało magazyny przy ul. Marszałkowskiej 100, które w początku XX w. okazały się już za małe. Przed 1910 r. ukończono cztery ogromne magazyny na Nowej Pradze. Firma istniała do 1950 r., a budynki na ul. Inżynierskiej po 1945 r. zostały przeznaczone na magazyny Państwowego Zarządu Mienia Opuszczonego. Później korzystały z nich państwowe przedsiębiorstwa Moda Polska i Jubiler. Obecnie pomieszczenia, głównie w budynku frontowym, zajmują artyści, praski teatr Remus i fundacje artystyczne.

OPIS Zespół składa się z czterech ustawionych w szeregu, w głąb posesji, budynków. Komunikację między dziedzińcami zapewniają umieszczone na osi budynków duże przejazdy bramne. Budynki są posadowione na planach prostokątów, wielokondygnacyjne, murowane z cegły ceramicznej, wykończone cegłą licówką, nakryte dachami dwuspadowymi. Stropy nad piwnicami i przejazdami bramnymi typu Kleina, na wyższych kondygnacjach drewniane zostały podparte żelaznymi słupami. Dekoracja budynków głębi i elewacji tylnej budynku frontowego skromna opiera się głównie na detalu ceglany nadproży okiennych i gzymsów koronujących. Otwory okienne zamknięte są łukami odcinkowymi, zaakcentowanymi pasami z cegieł. Inną dekorację uzyskała elewacja frontowa pierwszego budynku. Wczesnomodernistyczną stylistyką nawiązuje do architektury romańskiej i tzw. stylu burgowego. Widoczne są inspiracje architekturą niemiecką tego okresu. Elewacja sześciokondygnacyjna i siedmioosiowa, z dwoma bocznymi, dwuosiowymi pozornymi ryzalitami została zwieńczona szczytami z dachami naczółkowymi. W dolnej kondygnacji (z suterena), tworzącej rodzaj cokołu, umieszczono trzy duże okna, zamknięte półkoliście z profilowanymi archiwoltami. Podobnie wykończony został wysoki przejazd bramny na drugiej osi. Pod oknami otynkowane płyciny. W wyższych kondygnacjach otwory okienne zostały zamknięte półkoliście z otynkowanymi kłincami w pachach łuków. W części środkowej, w piątej kondygnacji, okna z prostymi nadprożami, nad którymi umieszczony został szeroki otynkowany pas tworzący rodzaj fartuchowego gzymsu kordonowego. W ryzalitach wyodrębnione zostały pola z oknami: na rogach flankowane tytkowanymi płycinami-lizenami; na osi duże okna zamknięte półkoliście, z szeroką ceglana archiwoltą – w archiwoltcie tytkowane trzy kłince. Nad ryzalitami znajdują się facjaty – szczyty z profilowanymi gzymsami i okulusami. Nad osiami centralnymi wydatny otynkowany gzyms koronujący. Pośrodku elewacji widoczny jest zachowany częściowo napis z liter „Tow. Akc. Wróblewski i S-ka.” Zachowała się częściowo oryginalna stolarka okienna (okna wielodziałowe, niektóre skrzynkowe ze ślemieniem) i drzwiowa, a we wnętrzach drewniana klatka schodowa z dekoracyjną tralkową balustradą. Z elementów dawnego wyposażenia technicznego warto wymienić zachowany dźwиг towarowy.

UWAGI Zespół trzech budynków znajduje się w rejestrze zabytków. Jest to jeden z najmniej znanych adresów w stolicy, szczególnie w środowisku bohemy artystycznej.

1 Budynek frontowy. Stan z 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

Chrościcki J. A., Rottermund A., *Atlas architektoniczny Warszawy*, Warszawa 1977.

Pilich M., *Ulice Nowej Pragi*, Warszawa 2003.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Fabryka Koronek i Haftów Adolfa Pypke, Fabryka Armatyr, Fabryka Wyrobów Blacharskich Karola Junga

Adres obiektu: ul. Inżynierska 5

Data powstania: przed 1892 r.

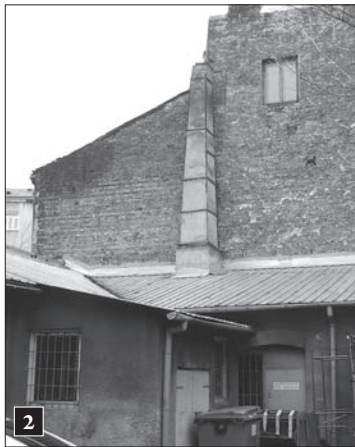
Użytkownik: obiekt użytkowany przez firmy prywatne

HISTORIA OBIEKTU Duża posesja przy ul. Inżynierskiej należała w początkach XX wieku do braci Jungów: Karola, Henryka i Aleksandra. Karol i Henryk byli też założycielami fabryki wyrobów blacharskich produkującej wanny, urządzenia kąpielowe, obróbki blacharskie i rynny oraz metalowe trumny. Obok funkcjonował drugi zakład – założona w 1892 r. odlewnia metali połączona z niklownią. Te z kolei były własnością braci Aleksandra i Henryka. Była to stosunkowo mała wytwórnia, zatrudniającą raptem 16 robotników i dysponującą jednym silnikiem gazowym. Produkowano części do wodociągów, elementy gazowe, wyposażenie cukrowni. W 1938 r. na terenie działała też Fabryka Koronek i Haftów Adolfa Pypke (założona w 1910 r.). W zakładzie pracowało 36 pracowników, działał też silnik elektryczny. Po wojnie w oficynie Fabryki Koronek funkcjonowała Odzieżowa Spółdzielnia Pracy „Mazowszanka”. Dziś część pomieszczeń wykorzystuje prywatna firma projektowania odzieży. Budynek dawnej odlewni – mocno przekształcony – zajmują stowarzyszenia społeczne.

OPIS *Bud. Fabryki Koronek* – na planie prostokąta, piętrowy, sześciosiowy, nakryty dachem dwuspadowym. Murowany z cegły ceramicznej, nietynkowany. Z prostą dekoracją architektoniczną typową dla skromnej architektury przemysłowej. Detal architektoniczny ogranicza się do ceglanych parapetów i zaznaczonych pasem cegieł nadproży okiennych w formie łuku odcinkowego. Okna szerokie, dziewięciopółowe. We wnętrzach drewniane słupy wspierające belkowe, drewniane stropy. *Bud. Odlewni* – na planie prostokąta, piętrowy. Mocno przekształcony, bez widocznych wartości zabytkowych i architektonicznych.

1 Widok elewacji frontowej. Stan z 2009 r.

2 Budynek odlewni na dziedzińcu. Stan z 2009 r.

UWAGI Budynek oficyny Fabryki Koronek i prawdopodobny budynek odlewni są jedynymi pozostałościami zakładu, który pierwotnie zajmował duża działkę między ulicami Inżynierską i Targową.

BIBLIOGRAFIA

Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.

Pilich M., *Ulice Nowej Pragi*, Warszawa 2003.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Fabryka Farb Drukarskich „Pigment” Sp. Akc.

Adres obiektu: ul. Kawęczyńska 9

Data powstania: ok. 1910 r.

Użytkownik: prywatny

HISTORIA OBIEKTU Obiekt wybudowany został ok. 1910 r. Nie ustalono, kto był pierwszym właścicielem posesji. W latach 20-tych swoją działalność rozpoczęła tu Fabryka Farb Drukarskich „Pigment” (spółka powstała w 1923 r. i początkowo działała przy ul. Młynarskiej). Fabryka wytwarzała głównie farby drukarskie, offsetowe, gazetowe, afiszowe, barwniki anilinowe i chemiczne. W sumie zatrudniano 30 pracowników, działały też silniki o mocy 120 KM. Po spółce „Pigment” fabrykę przejęła wytwórnia makaronu „Napoli” (Nowoczesna Fabryka Makaronu). Wytwarzano makaron, różnorakie sosy i musztardę. W latach 30-tych posesję zajmowała firma z jeszcze innej działki – Fabryka Kondensatorów i Oporów inż. Adolfa Horkiewicza. Firma należała do większych – zatrudniała aż 85 pracowników i produkowała oporniki, kondensatory, aparaty miernicze, a także prosty sprzęt radiofoniczny. W 1938 r. działalność przeniosła się na ul. Stępińską. Po wojnie w budynku przy ul. Kawęczyńskiej funkcjonowała wytwórnia należąca do „Polifarbu”. Historia zatoczyła koło i znowu produkowano tu farby.

OPIS Budynek jest usytuowany wzdłuż ulicy. Na planie mocno wydłużonego prostokąta, nakryty dwuspadowym dachem. Dwukondygnacyjny, z mezzaninem na całej długości, ma długą 15-osiową elewację z 5-osiowym ryzalitem pośrodku. Fasada nie jest otynkowana, a detal architektoniczny został wykonany w cegle. Elewacja została podzielona gzymsami pod i nadokieniami, kordonowym (ze schodkowo ułożonych cegieł) i koronującym (z ceglanyimi konsolkami), podziały pionowe stanowią prosto zamknięte okna (oryginalna stolarka okienna: wielopodziałowa, profilowana). Część ryzalitowa podzielona płaskimi lizenami. W partii schodkowego szczytu dwa skrajne okna zamknięte półkoliście, nad osią środkową, na zakończeniu lizen półkolista blenda. Wejście w dolnej kondygnacji ujęte dodatkowymi lizenami i zamknięte profilowanym gzymsiem. W skrajnej osi ryzalitu, z prawej strony wjazd bramny z odbojami bramnymi.

1 Budynek fabryczny, widok od ul. Kawęczyńskiej. Stan z 2008 r.

2 Budynek fabryczny, część ryzalitowa. Stan z 2008 r.

UWAGI Budynek przy Kawęczyńskiej 9 wraz z sąsiednimi kamienicami tworzy całą długą przedwojenną pierzeję. Na samej ulicy pod warstwą asfaltu zachowała się dawna nawierzchnia z bruku.

BIBLIOGRAFIA

Pilich M., *Warszawska Praga. Przewodnik*, Warszawa 2005.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Stesłowicz W., Wartalski S., *Księga adresowa i informacyjna przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i finansowych w Rzeczypospolitej Polskiej, Izba Przemysłowo-Handlowa, Lwów-Warszawa 1930.*

Parowa Fabryka Listew na Ramy i do Tapet Domański W. i Zabłocki S.

Adres obiektu: ul. Kawęczyńska 36

Data powstania: ok. 1903 r.

Użytkownik: prywatny / szkoła

HISTORIA OBIEKTU Działająca przy ul. Kawęczyńskiej 36-38 fabryka należała do większych wytwórni na Pradze. Została założona w 1893 r. i początkowo zajmowała niewielkie warsztaty na terenie posesji. Od początku XX w. sukcesywnie rozbudowywana, m.in. o główny budynek do ulicy. Ostatnie obiekty zbudowano w 1912 r. Oprócz wytwórni, w której zatrudniano ok. 100 pracowników, posiadała swój kantor-sklep przy ul. Świętokrzyskiej. Produkowała ramy do obrazów, listwy wykończeniowe, cokoły drewniane, itd. Po wojnie funkcjonowały tu Warszawskie Zakłady Telewizyjne, obecnie swoją siedzibę ma tu Wyższa Szkoła Prawa i Administracji. Większość zabudowań fabrycznych od strony dziedzińca już nie istnieje. Zachował się natomiast budynek frontowy (biurowo-produkcyjny), zaadaptowany na nowe funkcje uczelniane.

OPIS Budynek jest trzypiętrowy, na planie litery L, dłuższym bokiem ustawiony do ulicy. Nakryty dwuspadowym dachem. Fasada 11-osiowa, nieotynkowana, wykończona czerwoną cegłą ceramiczną. Podzielona płaskimi lizenami, poziomymi gzymsami: kordonowym (profilowany na niewielkich konsolkach) i koronującym (otynkowanym, opartym na dekoracyjnych konsolach). Dekoracji dopełniają naczółkowe nadproża okienne zaakcentowane łukiem z kłieców zwieńczonym kluczem. W skrajnych, szerszych osiach delikatne ryzality. Okna współczesne, plastikowe, wielopodziałowe (podział naśladujący pierwotny).

- 1 Budynek biurowo-produkcyjny. Stan z 2008 r.
- 2 Budynek produkcyjny, nieistniejące. Zdjęcie archiwalne.
- 3 Budynek biurowy powojenny, z tyłu posesji. Stan z 2008 r.

UWAGI Obiekt przy Kawęczyńskiej 36 jest pozostałością dużego kompleksu fabrycznego. W obecnej jego funkcji trudno się doszukać pierwotnego przeznaczenia.

BIBLIOGRAFIA

- Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.
 Pilich M., *Warszawska Praga*. Przewodnik, Warszawa 2005.
 E. Pustola-Kozłowska, *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
 Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Fabryka Maszyn Młyńskich

Adres obiektu: ul. Kłopotowskiego 11 (d. Szeroka)

Data powstania: 1900 r.

Użytkownik: prywatny

HISTORIA OBIEKTU Fabryka Maszyn Młyńskich została założona w 1900 r. przez Oskara Hartwiga i Gustawa Łagiewskiego. Z rocznym obrotem o wartości 250 000 i 80 zatrudnionymi robotnikami należała do większych na prawym brzegu Wisły. Dodatkowo uruchomiono silną lokomobilę parową, a po 1936 r. – silnik elektryczny. Fabryka produkowała kamienie i maszyny młyńskie. Po wojnie w 1951 r. zakład sprywatyzowano zwiększając jednocześnie zakres produkcji o różnego rodzaju pompy, wagi, kasety pancerne, windy budowlane. W 1973 po reorganizacji powstał nowy zakład „KABID”, który w 1992 r. ogłosił upadłość. Od 1996 r. posesja znajduje się w rękach prywatnej firmy „Damis”.

OPIS W skład zespołu wchodzi cztery budynki: produkcyjno-administracyjny od ulicy, dwa budynki produkcyjne, stajnia z portiernią. Ustawione są w podkowie, z budynkiem biurowym w środku podkowy. Budynki murowane z cegły ceramicznej, otynkowane, ze stropami Kleina nad piwnicami, drewnianymi na pozostałych kondygnacjach. Najciekawszy jest budynek produkcyjno-biurowy od ul. Kłopotowskiego. Podobnie jak inne powstał ok. 1900 r. Na planie prostokąta, dwukondygnacyjny, kryty trzyspadowym dachem. Murowany z cegły ceramicznej, otynkowany. Po obu stronach elewacji lizeny zakończone konsolami i sterczykami. Nad profilowanym gzymsiem koronującym trójkątny szczyt (przerwany) z eliptycznym oknem w polu i dekoracyjnymi literami z cynku z oznaczeniem numeru ulicy. Nad oknami odcinkowe łuki zakończone gzymsami. We wnętrzu zachowały się żeliwne kolumny (na piętrze) i drewniane schody. Po obu stronach budynku biurowego dwa budynki-skrzydła: z prawej strony portiernia i stajnia, z lewej produkcyjny. W obu elewacja z analogiczną dekoracją. Budynek portierni kilka lat temu bardzo niefortunnie nadbudowany o jedną kondygnację – nadbudowa z pustaków, nieotynkowana. W budynku zachodnim zachowane częściowo żeliwne kolumny. Dziedziniec zamyka trójkondygnacyjny budynek produkcyjny na planie litery L (połączony z budynkiem portierni i stajni). Detal architektoniczny analogiczny jak w innych budynkach: odcinkowe nadłącza okienne, profilowany gzyms koronujący. Pomiędzy skrzydłami bocznymi a budynkiem biurowo-produkcyjnym bramy z prętów metalowych z dekoracyjnymi szczytami. Przy bramach odbojniki w formie kuli (brak jednego).

1 Widok od ul. Kłopotowskiego. Stan z 2009 r.

2 Budynek administracyjny. Stan z 2009 r.

UWAGI Budynki fabryczne mimo że otynkowane w końcu lat 70-tych przez wiele lat zachowały czytelność dawnego założenia fabrycznego. Po 1996 r. podjęto szereg prac pseudomodernizacyjnych, które niszczą charakter oryginalnej zabudowy: nadbudowę z pustaków, wymianę stolarki okiennej na nowe plastikowe okna, wymianę pokrycia dachowego na blachodachówkę.

BIBLIOGRAFIA

Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.

Kasprzycki J., *Nowocześniejsze w starych murach* [w:] *Życie Warszawy*, nr 172, 1977 r., s. 12.

Pilich M., *Warszawska Praga. Przewodnik*, Warszawa 2005.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Fabryka wyrobów żelaznych, konstrukcji i ornamentów, H. Zieleziński

Adres obiektu: ul. Konopacka 17

Data powstania: 1860 / 1910 r.

Użytkownik: prywatny

HISTORIA OBIEKTU Fabryka została założona w 1860 r. i z początku mieściła się w śródmieściu przy ul. Złotej. W ofercie firmy znajdowały się głównie kasy ogniotrwałe. W 1884 r. wytwórnia zatrudniała 36 robotników. Rozwijający się zakład został przeniesiony w końcu XIX w. do większych budynków na ul. Marszałkowską 11-13. W tym czasie zmienił się też asortyment: wykonywano nie tylko kasy pancerne, ale też dekoracyjne wyroby z żelaza, w tym także kute-go. Prawdziwą wizytówką firmy stało się artystyczne ogrodzenie wokół pomnika Mickiewicza przy ul. Krakowskie Przedmieście. Kolejna przeprowadzka zakładu miała miejsce po 1910 r., kiedy to na dużej posesji na terenie Nowej Pragi, przy ul. Konopackiej, wzniesiono nowe zabudowania. Warsztat zatrudniał wtedy 70 pracowników. Intensywny rozwój w latach 1910-1939 zawdzięcza fabryka nowemu właścicielowi, inż. Kornelowi Kubackiemu, który wdrożył opatentowane przez Zielezińskiego lekkie konstrukcje stalowe i z duraluminium (pod nazwą „Hazet”). O rozwoju fabryki może świadczyć także wzrost zatrudnienia – w 1938 r. w zakładzie pracowało 239 osób.

OPIS Na terenie posesji znajdują się dwa budynki pofabryczne (ofcyna i hala), a także kamienica frontowa wzniesiona w 1938 r. wg. proj. arch. Hipolita Rutkowskiego. Parterowe hala i ofcyna zostały wymurowane z cegły ceramicznej i mają typową dla obiektów przemysłowych dekorację: gzyms z dekoracyjnie układanej cegły, ceglane nadproża okienne w formie odcinkowych łuków. W hala w górnej części elewacji, nad gzymsem, szczyt z umieszczonymi pod półkolistym łukiem oknami z luksferów. Elewacje budynków zostały wtórnie otynkowane, co psuje pierwotny wygląd licowanych cegłą ścian. Zachowany zespół jest ciekawym przykładem dawnej podwórzowej zabudowy fabrycznej wraz z budynkiem mieszkalnym od frontu.

UWAGI Zespół posiada wartości architektoniczne i historyczne; zasadne jest objęcie go ochroną prawną.

1 Hala, widok z dziedzińca.
Stan z 2009 r.

2 Wjazd przez kamienicę frontową.
Stan z 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

- Jeziarański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905
 Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ
 Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912
 Zieleziński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. VI, Warszawa 1995-2005.

Zakład mechaniczne budowy dźwigów Unruh i Liebig / Wytwórnia Sprzętu Sportowego

Adres obiektu: ul. Konopacka 19

Data powstania: 1909 r.

Użytkownik: prywatne przedsiębiorstwo

HISTORIA OBIEKTU Warszawska wytwórnia była jedną z wielu filii dużego przedsiębiorstwa, które produkowało dźwigi osobowe i towarowe, obrotowe, mostowe, transmisyjne, windy, dźwignie, żurawie itd. Główny zakład firmy mieścił się w Lipsku. Zakłady założone w 1909 r. posiadały kilka filii, w tym warszawską przy ul. Konopackiej. Dyrektorem zarządzającym był właściciel terenu inż. Adolf Grösglick, kierownikiem handlowym Benno Leibson, a kierownikiem warsztatów Otto Weber. W 1911 r. zakład zatrudniał od 40 do 60 osób, działał też silnik o mocy 12 KM. Wytwórnia istniała do 1918 r., a budynki następnie zajmowały inne przedsiębiorstwa. Od 1936 r. na Konopackiej mieściła się istniejąca od 1902 r. Fabryka Przyrządów Lekarskich „Dens” (jej właścicielem był Jakub Szwajc). Zakład zatrudniał 20 robotników i produkował głównie instrumenty, meble dentystyczne, aparaty.

OPIS Na niewielki zespół składają się trzy małe parterowe hale – oficyny, piętrowy budynek biurowy od ul. Konopackiej i dwupiętrowy budynek administracyjno-produkcyjny w dziedzińcu. Obiekty najprawdopodobniej powstały w 1909 r., a po 1918 r. zostały przekształcone. Dekoracja ogranicza się do prostych podziałów lizenami w budynkach hal, a w budynku od ulicy do prostej attyki – murku wieńczącej fasadę. Budynki pierwotnie licowane ceglą w 1975 r. otynkowano, zacierając pozostały dawny dekoracyjny ceglany detal. Zachowała się częściowo oryginalna stolarka okienna.

UWAGI Obiekt utracił w dużym stopniu walory artystyczno-architektoniczne. Jest natomiast świadectwem rozwoju przemysłowego Nowej Pragi.

1 Budynek biurowy. 2009 r.

2 Widok zakładu od ul. Konopackiej. 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1910

Stesłowicz W., Wartalski S., *Księga adresowa i informacyjna przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i finansowych w Rzeczypospolitej Polskiej*, Izba Przemysłowo-Handlowa, Lwów-Warszawa 1930

Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. VI, Warszawa 1995-2005

Stolarnia Ludwika Gloecha

Adres obiektu: ul. Kowieńska 5/7

Data powstania: pocz. XX w.

Użytkownik: pusty plac / parking

HISTORIA OBIEKTU Na początku XX w. Henryk Gloech, stolarz z Henrykowa, założył na ul. Kowieńskiej niewielki zakład stolarski. Rozbudowa zakładu nastąpiła kilkanaście lat później, kiedy syn Henryka, Ludwik Gloech kupił sąsiednie parcele i wystawił duży warsztat obejmujący długie hale ciągnące się włąb posesji. W XX-leciu Międzywojennym firma Gloecha była głównym dostawcą półfabrykatów drewnianych dla potentatów w branży stolarskiej tego czasu – firmy Nickina z Żelaznej i Szwachuły z Powiśla. Stolarnia przy Kowieńskiej specjalizowała się w stolarce budowlanej.

OPIS Po budynkach pozostał jedynie fragment muru, dziś ogrodzenia parkingu. Pierwotnie znajdowały się tu długie, parterowe hale. Wymurowane z cegły, nieotynkowane, nie posiadały cech stylowych. Jedynie ściany od ulicy Kowieńskiej nosiły cechy architektury przemysłowej – układane z cegły gzymsy i nadproża okienne w formie łuków odcinkowych.

UWAGI Po obiekcie pozostały jedynie relikty.

1 Obiekt jeszcze istnieje. Zdjęcie archiwalne z 1983 r.

2 Fragmenty muru zewnętrznego. 2009 r.

3 Fragment budynku produkcyjnego. 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Sroka A., *Przemysł fabryczny w Królestwie Polskim*, Warszawa 1910.

Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. VI, Warszawa 1995-2005.

Belgijska Spółka Akcyjna Warszawskiej Fabryki Drutu, Sztyftów i Gwoździ, tzw. „Drucianka”/ Cynkownia Warszawska

Adres obiektu: ul. Objazdowa 1

Data powstania: 1899 r.

Użytkownik: prywatny

HISTORIA OBIEKTU Fabryka Drutu (tzw. Drucianka) została założona w 1899 r., natomiast sąsiednia cynkownia w 1905 r. Oba zakłady współpracowały ze sobą. Od samego początku istnienia fabryka drutu była czołowym producentem drutu, gwoździ i łańcuchów na teren Cesarstwa Rosyjskiego. W momencie powstania kapitał zakładowy firmy wynosił milion franków. Z takim potencjałem fabryka zaczęła się szybko rozwijać: w 1901 r. jej roczna produkcja wyniosła 116 tys. rubli, a zatrudnienie 111 robotników. Na liczącym 1,5 ha powierzchni terenie zbudowano szereg parterowych hal produkcyjnych, budynki administracyjne i dom biurowo-mieszkalny. Wraz z rozwojem produkcji rozbudowywane były także zabudowania fabryczne. W 1909 r. wartość produkcji osiągnęła 600 tys. rubli, a liczba robotników sięgnęła 130. Po I wojnie asortyment wzbogacono o ofertę sprężyn i kabli. Zabudowania i park maszynowy zostały dość mocno zniszczone w czasie bombardowań 1939 i 1944 r. Ocalały tylko najstarsze budynki. W 1946 r. rozpoczęto odbudowę hal, w których umieszczono państwową Warszawską Fabrykę Drutu i Gwoździ, a od 1952 r. Warszawską Fabrykę Sprężyn.

OPIS Obszar dzisiejszej fabryki obejmuje tereny dwóch dawnych zakładów: fabryki drutu i cynkowni. Zabudowania cynkowni zostały całkowicie zniszczone w czasie ostatniej wojny. Z kolei zabudowania fabryki drutu zostały po wojnie w znacznym stopniu przekształcone. Z pierwotnej zabudowy hal zachowała się drewniana konstrukcja hali nr 4 (wraz z żeliwnymi kolumnkami). Najlepiej zachowały się trzy budynki od ul. Objazdowej: budynek biurowo-mieszkalny (wraz z portiernią), budynek mieszkalny (mieścił się tam także apartament dyrektora), oraz budynek gospodarczy (m.in. stajnie, wozownia). Wszystkie są murowane z cegły ceramicznej, nieotynkowane, dekorowane detałem ceglany (głównie z dekoracyjnie układanej cegły, nadproża okienne w postaci odcinków łuku). W budynku mieszkalnym pojawia się bogatszy detal na ryzalicie klatki schodowej – w postaci ceglano frontonu

1 Budynek biurowo-mieszkalny od ul. Objazdowej. Stan z 2009 r.

2 Brama wjazdowa od ul. Objazdowej. Stan z 2009 r.

3 Budynek mieszkalny od ul. Objazdowej. Stan z 2009 r.

UWAGI Zespół mimo wielu lat zaniedbania nadal prezentuje ciekawą architekturę. Został zaprojektowany przez znanego architekta warszawskiego Kazimierza Loewego i jest jednym z bardzo niewielu obiektów fabrycznych tworzonych przez architektów.

BIBLIOGRAFIA

- Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.
 Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
 Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Zespół zabudowań Warszawskiego Młyna Parowego

Adres obiektu: ul. Objazdowa 2

Data powstania: 1899/1900 r.

Użytkownik: obiekt nieużytkowany

HISTORIA OBIEKTU W 1899 r. zostało założone Towarzystwo Akcyjne „Warszawski Młyn Parowy”. Już w 1901 r. we młynie wybuchł duży pożar, który spowodował straty wartości 120 000 rubli. W tym czasie dyrektorem zarządzającym spółki był Eli Taetzler. Fabryka zatrudniała 22 robotników, a obrót roczny wynosił 1 mln rubli. W 1910 r. do Zarządu dołączył Karol Michler – właściciel piekarni i młyna na Woli. Początkowo działała lokomobila o mocy 350 KM, następnie 750 KM. W XX-leci zespół młyna rozbudowano o kaszarnię, łuszcarnię ryżu i grochu. Rozpoczęto też produkcję płatków owsianych. Z czasem uruchomiono także silnik elektryczny. Do zabudowań zespołu poprowadzono bocznice kolejową. Po wojnie na terenie zakładu działała „Wytwórnia Oleju i Pokostu Zgoda”.

OPIS W skład zespołu wchodzi: młyn, spichlerz, portiernia z administracją, magazyny, budynek biurowy. Obiekty murowane z cegły ceramicznej, kryte w większości papą.

Budynek portierni: parterowy, na planie prostokąta. Dach dwuspadowy kryty papą. Elewacje ceglane (cegła licówka), rozczłonkowane lizenami. Gzyms koronujący ułożony z cegieł (wozówki i główki), nad oknami łuki odcinkowe zaakcentowane ceglami. *Budynek młyna:* półtorakondygnacyjny, na planie prostokąta. Dach dwuspadowy, pierwotnie kryty papą. Dekoracja ceglą (układy wozówek i główek) w partii gzymsu, a także nadłuczy okiennych. Wysokie okna z zachowanymi elementami pierwotnej ślusarki okiennej (ramy ze szprosami). Zachowane ramy i szprosy stalowych okien. Gzyms profilowany ułożony z cegieł. W elewacji wschodniej trójkątny szczyt z półkoliście zamkniętą niszą pośrodku. *Budynek spichlerza:* sześciokondygnacyjny, na planie prostokąta, z rampą na całej długości elewacji płn. i wsch. Elewacje nieotynkowane, dekorowane ceglą licówką: lizeny artykułujące elewacje, w narożnikach zdwojone, w elewacjach północnej i południowej narożnikowe lizeny zwieńczone machikułami nadającymi obiektowi charakter architektury obronnej. Gzyms kordonowy z ukośnie ułożonych cegieł, gzyms koronujący ceglany bez dekoracji. Okna zamknięte łukami odcinkowymi zaakcentowanymi pasem ceglanego muru; w elewacji wschodniej na ostatniej kondygnacji wysokie blendy dekorujące ścianę. W elewacji południowej od strony wschodniej dwie skrajne lizeny

1

1 Budynek młyna. Zdjęcie archiwalne z 1993 r.

2

2 Spichlerz. Widok od ul. Objazdowej. Stan z 2009 r.

3 Portiernia. Widok od ul. Objazdowej. Stan z 2009 r.

4 Słupek ogrodzenia z motywem liljki. Stan z 2009 r.

ujmują ryzalit mieszczący klatkę schodową. Ryzalit zwieńczony machikulami i trójkątnym szczytem zaakcentowanym wydatnym profilowanym gzymsem. Nad wejściem w elewacji północnej okno zamknięte lukiem pełnym zaakcentowanym profilowanym gzymsem kordonowym. Do spichlerza od strony wschodniej przylegał pięciokondygnacyjny budynek suszarni (?) – rozebrany. Ogrodzenie: ze słupków i siatki. Słupki zakończone blaszanymi sterczynami w kształcie liljki.

UWAGI Budynki młyna przy ul. Objazdowej składają się na jeden z najciekawszych zespołów zabudowy przemysłowej na Pradze. Szczególnie budynek spichlerza zwraca uwagę ciekawą ceglana dekoracją architektoniczną. Obiekty są obecnie nieużytkowane, dewastowane a stan ulega stalemu pogorszeniu.

BIBLIOGRAFIA

Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.

Kasprzycki J., *Korzenie miasta*, t. 3, Warszawa.

Pilich M., *Warszawska Praga. Przewodnik*, Warszawa 2005.

Pożar we młynie, Kurier Warszawski, 11 czerwca 1901 r.

Pustoła-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Fabryka Ślusarska Ogórkiewiczza i Zagórne

Adres obiektu: ul. Okrzei 12

Data powstania: 1882/1903 r.

Użytkownik: obiekt nieużytkowany, zrujnowany.

HISTORIA OBIEKTU W 1882 r. Leon Ogórkiewicz i Józef Zagórny, właściciele posesji przy ul. Brukowej (ob. Okrzei) i przy ul. Krowiej, założyli fabrykę ślusarską. Obecne zabudowania powstały w 1903 r. Firma produkowała wszelkie wyroby ślusarskie, a jej specjalnością były okucia do drzwi i okien. W 1910 r. zatrudniano 140 robotników, a do tego dysponowano silnikiem gazowym o mocy 12 koni. Po 1912 r. zakład został przejęty przez inżynierów Skirgajłło i Dobrowolskiego, utrzymujących bliskie kontakty biznesowe z firmą Krzysztofa Bruna. To gwarantowało doskonałą, natychmiastową zbytność na towary. W tym czasie zainwestowano w nowe urządzenia i maszyny, które pozwalały na szybkie wytłaczanie drobnych wyrobów metalowych. Firma w latach 20-tych przeżywała okres prosperity. W latach 30-tych, po różnorodnych perypetiach finansowych, firma musiała być zrestrukturyzowana i przyjęto nazwę Zakładów Metalurgiczno-Mechanicznych SBS. Obecnie zakład jest opuszczony i popada w ruinę.

OPIS W skład wytwórni wchodzi budynek biurowo-administracyjny, hala produkcyjna oraz mur dookoła posesji. Murowane z cegły ceramiczne, licowane cegłą. Budynek biurowy na planie wydłużonej litery L. Dwupiętrowy, podpiwniczony, z wysokim poddaszem (ob. spalonym). Elewacja frontowa 9-osiowa, z dwoma ryzalitami bocznymi i jednym środkowym. W ryzalitach lizeny i łuki arkadowe. Podziały wyznaczone przez gzymsy: kordonowy i koronujący, ułożone dekoracyjnie z cegieł. Okna zamknięte łukami odcinkowym, ujęte w profilowane obramienia ceglane. Pod oknami prostokątne płyciny. Elewacja tylna analogiczna. Budynek produkcyjny usytuowany jest prostopadle do głównego bud. biurowego. Pozbawiony jest bogatszego wystroju architektonicznego. W stanie ruiny.

- 1** Budynek administracyjny. Stan z 2009 r.
- 2** Budynek administracyjny. Zdjęcie archiwalne z 1983 r.
- 3** Budynek administracyjny, widok od ul. Okrzei. Stan z 2009 r.

UWAGI Zespół cenny ze względu na ciekawą architekturę budynku biurowego. Niestety z roku na rok znajduje się w coraz gorszym stanie – wskutek podpalenia i dewastacji zamienia się w ruinę.

BIBLIOGRAFIA

- Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.
- Kasprzycki J., *Metalowo na Krowiej* [w:] *Życie Warszawy*, nr 99, 1980 r.
- Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] *Warszawa II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1970.
- Pilich M., *Warszawska Praga. Przewodnik*, Warszawa 2005.
- Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: *Archiwum WUOZ*.
- Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Młyn parowy „Praga”

Adres obiektu: ul. Okrzei 23 / Kłopotowskiego 22

Data powstania: ok. 1909 r., pocz. XX w.

Użytkownik: obiekt użytkowany / restauracja

HISTORIA OBIEKTU Nie jest znana dokładna data powstania obiektu, jednak forma architektoniczna sugeruje koniec XIX w. W 1909 r. posesja między ulicami Szeroką (dziś Kłopotowskiego) i Brukową (dziś Okrzei) należała do spółki Hipolita Wawelberga. W 16 lat później pod tym adresem figurował już młyn parowy należący do Mieczysława Rubinsteina. W 1930 r. zespół został przejęty przez Przetwórczą Spółdzielnię Pracy „Warmłyn”. W 1944 r. zabudowania zostały w znacznej mierze zniszczone, zachowana w dość dobrym stanie pozostała tylko wschodnia część obiektu – magazyn. Młyn i budynek biurowy były w złym stanie. Inwestor, przystępujący w 1999 r. do budowy kompleksu apartamentowo-usługowego „Symfonia”, postanowił pozostawić fragmenty ceglanej elewacji od ul. Okrzei. W tej części mieści się dziś ekskluzywna restauracja Porto Praga.

OPIS Zespół składał się z trzech budynków: młyna (w głębi posesji), magazynu (od ul. Okrzei / d. Brukowej) i budynku biurowego (od ul. Kłopotowskiego / d. Szeroka). Po zniszczeniach wojennych i rozbiórce młyna (w 1982 r.) do dziś zachował się tylko fragment ceglanej elewacji magazynu. Zabytkowa elewacja jest parterowa, z suteroną. Murowana z cegły ceramicznej, nieotynkowana. Artykulacja oparta na podziałach okiennych i gzymsie. Detal architektoniczny: ceglane nadproża okienne w formie łuku odcinkowego, ceglane parapety okienne, dekoracyjny gzyms z ukośnie układanej cegły, cztery lizeny dzielące elewację na trzy pola. Nowa ślusarka okienna nawiązująca podziałami do oryginalnej.

1 Młyn w latach 80-tych XX w.

2 Mury wkomponowane w bud. mieszkalny.
Stan z 2009 r.

UWAGI Mimo że zachowane fragmenty młyna nie figurowały ani w rejestrze, ani w ewidencji zabytków, inwestor zdecydował się na wkomponowanie relikwów w nowy kompleks. Wnętrza restauracji uzyskały wystrój nawiązujący do secesji. Jest to jeden z bardziej udanych przykładów adaptacji zabytkowych relikwów na terenie Warszawy. W trakcie prac przemurowaniu uległy znaczne fragmenty ściany.

BIBLIOGRAFIA

Pilich M., *Warszawska Praga. Przewodnik*, Warszawa 2005.

Pustoła-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego, Warszawa, r. 1908-1912*.

Urzykowski T., Majewski J., *Okrzei i Jagiellońska* [w:] *Gazeta Stołeczna – Spacerownik nr 2*, Warszawa 2007.

Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, tom 8, Warszawa 2002.

Fabryka Polskiego Przemysłu Gumowego „PePeGe” / „Fabryka Trzciny”

Adres obiektu: ul. Otwocka 14

Data powstania: 1916 r.

Użytkownik: Centrum Artystyczne Fabryka Trzciny, restauracja, teatr

HISTORIA OBIEKTU Jeszcze kilkadziesiąt lat temu ulica Otwocka bardziej kojarzyła się z wyrobami mięsnymi niż ze światem kultury, a nikomu przez myśl nie przeszło, że w jednym ze starych zakładów przemysłowych w przyszłości ulokuje się bardzo prężne centrum kulturalne. Od momentu powstania fabryki w 1916 r. kilkakrotnie zmieniał się profil produkcji. Najpierw w 1916 r. działała tu fabryka marmolady, później funkcjonowała przetwórcza konserw nr 1 Zakładów Mięsnych w Warszawie. Wreszcie zakład zasłynął z produkcji lekkiego materiałowego obuwia na gumowych podeszwach. To właśnie w działającej tu Fabryce Polskiego Przemysłu Gumowego „PePeGe” wytwarzano bardzo popularne tenisówki, które od nazwy przedsiębiorstwa powszechnie nazywano „pepegami”. W latach 90-tych opuszczone i zaniedbane budynki popadały powoli w ruinę i nic nie wskazywało, by los miał się odmienić. A jednak! Fabrykę na Otwockiej odkrył na nowo Wojciech Trzciński, kompozytor, a także producent muzyczny i filmowy. W ciągu dwóch lat stare, zapomniane hale stały się tętniącym życiem współczesnym domem kultury na miarę XXI w. We wrześniu 2003 r. dokonano oficjalnego otwarcia Centrum Artystycznego Fabryka Trzciny. Autorami przebudowy obiektu byli Bogdan Kulczyński, Joanna Kulczyńska i Agnieszka Chmielewska.

OPIS Dawna fabryka znajduje się na dużej posesji narożnej przy ul. Otwockiej. W skład historycznego zespołu wchodzi narożny, piętrowy budynek produkcyjny, dwupiętrowy budynek biurowy, piętrowa hala produkcyjna, piętrowe oficyny oraz budynek portierni. Budynki są murowane z cegły, otynkowane (poza portiernią), pozbawione detalu architektonicznego. Wśród nich wyróżnia się hala produkcyjna – na planie prostokąta, nakryta dachem odcinkowym. W elewacji frontowej jako świadki zachowane zostały fragmenty ceglanych obramień okiennych. Po rewitalizacji Fabryka Trzciny mieści w sobie restaurację, salę wystawową, klubową, konferencyjną i teatr. Wnętrza zostały zaprojektowane z wykorzystaniem ducha miejsca, często zaskakując brutalizmem gołych betonowych ścian, płatanin kabli, czy popękanych posadzek.

UWAGI Fabryka Trzciny zapoczątkowała w Warszawie modę na adaptację zabytkowych fabryk. Modne miejsce zyskało sobie grono zagorzałych zwolenników – zarówno wśród artystów, amatorów sztuki, jak też bywających tu celebrytów – i zapisało się na trwałe na kulturalnej mapie stolicy.

1 Widok hali od strony dziedzińca. Stan z 2008 r.

2 Widok ogólny z ul. Otwockiej. Stan z 2008 r.

BIBLIOGRAFIA

- Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.
 Pilich M., *Warszawska Praga. Przewodnik*, Warszawa 2005.
www.fabrykatrzcziny.pl

Huta Szkła Targówek

Adres obiektu: ul. Radzymińska 116

Data powstania: 1878 r.

Użytkownik: prywatny / magazyny

HISTORIA OBIEKTU Huta szkła powstała na potrzeby fabryki chemicznej Kijowskiego, Scholtze i S-ka mieszczącej się na ul. Zabranieckiej i ul. Siarczanej. Huta została zlokalizowana w sąsiedztwie fabryki, po drugiej stronie torów kolejowych. Zatrudniający pod koniec XIX w. 150 robotników zakład wykonywał wszelkiego rodzaju szkło laboratoryjne, a także opakowania szklane. Mimo wzrastającej produkcji huta okazała się nierentowna i od 1908 r. była wydzierżawiona. Jako „Huta i Rafineria Szkła Targówek” funkcjonowała do 1939 r. Obecnie zabudowania służą jako magazyny, m.in. dla Zakładów Przemysłu Tłuszczowego.

OPIS W budynkach po dawnej hucie mieszczą się dziś magazyny. W większości obiekty zostały w znacznym stopniu przekształcone i nie prezentują wiele ze swego oryginalnego wyglądu. Spośród bezstyłowych zabudowań zwracają uwagę główna hala i budynek portierni. Otynkowana na szaro hala zachowała proste podziały lizenami (elewacja szczytu) i rzędem blend arkadowych (elewacje boczne), nad którymi umieszczono okna. Przykryta jest dachem w formie wielkiej kolebki, o konstrukcji drewnianej wspartej na pięciu kratownicowych przęsłach. Pośrodku walcowatego sklepienia biegnie szyb doświetlający wnętrze i zapewniający właściwą wentylację.

UWAGI Na uwagę zasługuje szczególnie drewniany walcowaty dach hali, unikalny nie tylko w skali Warszawy, ale także krajowej.

1 Huta, widok od pld.-wschodu. Stan z 2009 r.

2 Huta, widok od pln.-zachodu. Stan z 2009 r.

3 Widok ogólny huty, 1895 r.

BIBLIOGRAFIA

Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.

Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.

Sroka A., *Przemysł fabryczny w Królestwie Polskim*, Warszawa 1910.

„AVIA” - Wytwórnia Maszyn Precyzyjnych

Adres obiektu: ul. Siedlecka 47

Data powstania: 1902 r.

Użytkownik: prywatny

HISTORIA OBIEKTU Początki fabryki związane są z warsztatami mechanicznymi, jakie przy ul. Siedleckiej założył Lucjan Nowiński. W warsztacie produkowano maszyny do wyrobu gільz papierosowych – pożądanego towaru na początku XX w. (papierosy bez filtrów) – wykorzystując pracę ok. 22 robotników i silnik elektryczny o mocy 3 KM. W 1905 r. kapitał zakładowy wyniósł 6.000 rubli, a roczny obrót sięgnął 25 000 rubli. Nie była to zatem fabryka znaczących rozmiarów, a jej produkcja wystarczała na lokalne potrzeby. Rozwój fabryki zaczął się po I wojnie, kiedy otrzymała duże zamówienie na dostawę gільz papierosowych dla Państwowego Monopolu Tytoniowego. W 1924 r. do przedsiębiorstwa dołączyli się Mieczysław Kościński, Włodzimierz Szomański, Bronisław Szybowski. Zmianie uległa nie tylko nazwa, ale przede wszystkim branża firmy. Nowa spółka pod nazwą Wytwórnia Maszyn Precyzyjnych „Avia” produkowała z początku maszyny dla przemysłu zbrojeniowego. Pierwszym zamówieniem było duże zlecenie na wyrób maszyn produkujących łuski i pociski karabinowe. Żeby to zrealizować, firma przeniosła się do większych zabudowań po fabryce Leona Golfłama przy ul. Siedleckiej. Firma znacznie się rozwinęła, zatrudniała 700 pracowników i posiadała na stanie 192 obrabiarki. Miała też własne biuro konstrukcyjne. „Avia” zasłynęła z produkcji części do silników lotniczych. W listopadzie 1927 r. wyprodukowano prototyp silnika „Avia WZ 7”, a w następnych latach skonstruowano kolejne dwa silniki. Niezmiennie działała produkcja uzbrojenia dla wojska: maszyny amunicyjne, miotacze min przeciwpiechotnych. Nie zaprzestano także produkcji gільz i maszyn dla przemysłu tytoniowego. Pożar większości budynków w 1928 r. wyhamował na krótko rozwój zakładu, ale już w 1936 r. nastąpiła dalsza silna rozbudowa produkcji. W tym czasie wytwarzano nawet 25 silników miesięcznie. W 1939 r. fabryka zatrudniała już 1000 osób. Posiadała własne laboratorium i biuro konstrukcyjne. Przy fabryce istniała nawet niewielka szkoła rzemieślnicza szkoląca do zawodu. We wrześniu 1939 r. zakłady nie zostały bardzo zniszczone i Niemcy dość szybko uruchomili tam własną produkcję. W 1944 r. budynki zostały wysadzone, a maszyny przewiezione do Rzeszy. Odgruzowywanie strategicznych zakładów rozpoczęto już we wrześniu 1944 r., po wkroczeniu Armii Czerwonej i Wojska Polskiego na Pragę. Produkcja ruszyła dość szybko. W 1948 r. „Avia” produkowała maszyny tytoniowe. Wtedy wzniesiono większość istniejących zabudowań. Od 1952 r. zakład znowu zmienił profil i rozpoczął wytwarzanie uchwytów tokarskich, poziomicy, wiertel, itd. Od 1960 r. funkcjonowała tu fabryka obrabiarek.

OPIS Większość istniejących dziś budynków fabrycznych powstała po wojnie. W 1944 r. dotychczasowa zabudowa została zniszczona w 90%. Najstarszym obiektem jest pochodzący z 1889 r. ceglany budynek przy wjeździe na teren fabryki. Piętrowy, z elewacją dekorowaną lizenami,

1 Widok hali Wytwórni Maszyn Precyzyjnych. Zdjęcie sprzed 1939 r.

2 Najstarszy budynek biurowy. Stan z 2008 r.

prostym gzymsem i nadprożami okiennymi w kształcie łuków odcinkowych pierwotnie był licowany cegłą. Niestety dekoracyjna elewacja została otynkowana. Jednym z najciekawszych obiektów jest wybudowany w 1924 r. budynek narzędziowni. Czterokondygnacyjny, przykryty płaskim dachem, z elewacją podzieloną płaskimi lizenami. Delikatny, klasycyzujący podział podkreśla żelbetową konstrukcję. Do budynku przylegają powojenne, bezstylowe hale. Na terenie znajduje się też kilka obiektów wybudowanych w latach 50-tych. Prezentują rzadki w obiektach przemysłowych typ architektury socrealistycznej. Szczególnie ciekawy jest budynek na wprost bramy: 15-osiowy, dwukondygnacyjny z ryzalitami w skrajnych osiach. Elewacja jest dekorowana lizenami międzyokiennymi, wydatnym gzymsem, attyką z tralkową balustradą i boniowaniem w ryzalitach.

3

4

5

1 Znaczek pocztowy upamiętniający pierwszy lot pocztowy, 1925 r.

2 Hala narzędziowni. Stan z 2008 r.

3 Powojenny budynek biurowy. Stan z 2008 r.

UWAGI Jednolite otynkowanie budynków zmieniło czytelność zabudowy, która teraz wydaje się bardziej jednorodna niż jest w istocie.

BIBLIOGRAFIA

Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.

Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Roczniki polskiego przemysłu i handlu 1932, 1934, 1936.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Warszawska Piekarnia Mechaniczna

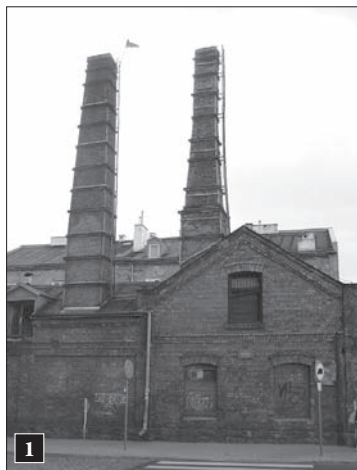
Adres obiektu: ul. Stolarska 2/4

Data powstania: 1902 r.

Użytkownik: prywatny

HISTORIA OBIEKTU Po założeniu w 1861 r. przez Ksawerego Konopackiego osady Nowa Praga w tym rejonie zaczęły powstawać liczne niewielkie zakłady produkcyjno-przemysłowe. Piekarnia przy ul. Stolarskiej jest jednym z ostatnich zachowanych relikwów tej zabudowy. W 1936 r. jej właścicielami byli Stefan Wiechowicz i Stanisław Murawski. Obiekt był na bieżąco użytkowany i konserwowany, dzięki czemu w dobrym stanie funkcjonuje do dziś.

OPIS Budynek jest jednokondygnacyjny, z attykowym cokołem, z dachem dwuspadowym krytym papą. Na planie zbliżonym do litery U – z niewielkim dziedzińcem. Nad dachem piekarni dominują dwa kominy o planie kwadratu zwężające się ku górze: ceglane, spięte metalowymi obręczami. Budynek jest murowany z cegły ceramicznej, nieotynkowany. Elewacje uzyskały typową dla dziewiętnastowiecznej architektury przemysłowej dekorację w cegle. Bardzo skromny detal ogranicza się do lizen, ozdobnych gzymsów układanych z wozówek i główek cegieł, a także łuków nadokiennych z kluczem pośrodku. W prawie niezmiennym kształcie zachowały się wnętrza piekarni – żeliwna kolumnienka podpierająca stropy odcinkowe, a także część wyposażenia (m.in. piec do wypieku chleba). Ulice sąsiadujące: Letnia i Stolarska wyłożone są nawierzchnią z otoczków/kocich łbów.

1 Elewacja od strony ul. Stolarskiej. Stan z 2009 r.

2 Elewacja od strony ul. Letniej. Stan z 2009 r.

3 Widok od ul. Szwedzkiej. Stan z 2009 r.

UWAGI Piekarnia przy Stolarskiej jest drugim, obok piekarni Rajcherta przy ul. Grochowskiej, takim zakładem na Pradze.

BIBLIOGRAFIA

Jeziarański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.

Pilich M., *Ulice Nowej Pragi*, Warszawa 2003.

Pilich M., *Warszawska Praga. Przewodnik*, Warszawa 2005.

Pustuła-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Zakład Wyrobów Mechanicznych Gustawa Pulsta / Fabryka Kas Pancernych Stalobetonowych „Stanisław Zwierzchowski i Synowie”

Adres obiektu: ul. Strzelecka 30/32

Data powstania: ok. 1910 r.

Użytkownik: obiekt użytkowany / spółdzielcy

HISTORIA OBIEKTU W momencie powstania zakładu ul. Strzelecka była zabudowana w większości drewnianymi i murowanymi domami mieszkalnymi; jedynie w pobliżu ul. Szwedzkiej powstawały pierwsze zakłady przemysłowe. Zakład Pulsta powstał najprawdopodobniej w 1887 r. i początkowo działał w innym miejscu. Dopiero ok. 1912 r. Gustaw Pulst nabył posesję przy Strzeleckiej 30 (od kilku lat był już właścicielem sąsiedniej posesji pod nr 28) i zbudował tam niewielki budynek fabryczny, istniejący do dziś. Produkcja obejmowała maszyny dla przemysłu tytoniowego i tabacznego, drzewnego, papierniczego, a także spożywczego. Produkowano również wyposażenie (piece) dla piekarni. Po I wojnie zakład przejął Stanisław Zwierzchowski, Fabryka wytwarzała kasy i szkafoty pancerne, sejfy, urządzenia do skarbców. Fabryka prosperowała na tyle dobrze, że z dochodów rodzina wybudowała modernistyczną kamienicę przy ul. Stalowej 47, sąsiadującą z podwórzem zakładowym. W 1947 r. Alfred Zwierzchowski przyłączył się do spółdzielni pracy „Skarbiec”, która od tej pory aż do dziś jest użytkownikiem obiektu.

OPIS Teren posesji zabudowany jest budynkami hali głównej, magazynów i portierni. Budynki otaczają niewielki wybetonowany dziedziniec, na który wjazd przez dwuskrzydłową bramę od strony ulicy. *Hala:* na planie prostokąta, dwukondygnacyjna, niepodpiwniczona. W dolnej kondygnacji układ trójkątny, w drugiej wtórny podział na dwa trakty. Ściany hali są murowane z cegły ceramicznej, nieotynkowane; stropy drewniane belkowe wsparte na drewnianych, wzmocnionych stalowymi profilami słupach. Wieżba drewniana, dach dwuspadowy (częściowo pograżony), kryty papą. Posadzka betonowa na parterze, na piętrze z desek. Elewacja frontowa z dwiema ścianami szczytowymi (dach pograżony): trójosiowa, gdzie szczyty nad skrajnymi polami, nad osią środkową trójkątny szczyt. W osi środkowej po bokach lizeny zwieńczone ceglany sterczynami. Przez kondygnacje przebiegają gzymsy międzykondygnacyjne z ukośnie układanych cegieł. Gzymsy koronujące z ukośnie układanej cegły, wieńczące szczyty. W osiach bocznych na obu kondygnacjach okna zamknięte odcinkowym łukiem zaakcentowanym ceglany kłami, w osi środkowej na dole szerokie drzwi dwuskrzydłowe, w górnej kondygnacji podwójne okno z prostym stalowym nadprożem. W trójkątnym szczycie okulus. We wnętrzach zachowały się fragmenty dawnego wyposażenia, m.in. stalowa klatka schodowa z balustradą z kutych prętów. Okna oryginalne, stalowe, wielopodziałowe, ze szprotami. *Magazyny:* na planie prostokąta, parterowe, niepodpiwniczone, o jednotraktowym układzie wnętrza. Ściany murowane z pustaków. Dach jednospadowy na wieźbie z kratownicy. Bez cech stylowych. *Portiernia:* na planie prostokąta, parterowa, niepodpiwniczona, o jednotraktowym układzie wnętrza. Ściany murowane z pustaków. Dach jednospadowy na wieźbie z kratownicy. Bez cech stylowych.

1 Widok elewacji frontowej, od dziedzińca. Stan z 2008 r.

UWAGI Wytwórnia na Strzeleckiej jest jednym z ostatnich tego typu niewielkich zakładów na terenie osiedla Nowa Praga. Detale architektoniczne nawiązują do pobliskiej fabryki lamp Braci Brunner i domów mieszkalnych przy ul. Szwedzkiej (lizeny zwieńczone ceglany sterczynami) – mają typową dla architektury przemysłowej uproszczoną stylistykę.

BIBLIOGRAFIA

Pilich M., *Ulice Nowej Pragi*, Warszawa 2003.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Stesłowicz W., Wartalski S., *Księga adresowa i informacyjna przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i finansowych w Rzeczypospolitej Polskiej*, Izba Przemysłowo-Handlowa, Lwów-Warszawa 1930.

Stalownia Warszawska (Praska)

Adres obiektu: ul. Szwedzka 2

Data powstania: od 1880 r., rozbudowa 1921-29 r.

Użytkownik: WKU, firmy prywatne, magazyny, warsztaty samochodowe.

HISTORIA OBIEKTU Początki Stalowni związane są z warszawską firmą „Lilpop, Rau i Loewenstein”, która w 1878 r. otrzymała zgodę na budowę nowej huty, mającej dostarczać niezbędnego surowca do stale rozwijającej się produkcji firmy. W tym celu zakupiono spory teren (o powierzchni 6,5 ha) na Nowej Pradze, pomiędzy ulicą Szwedzką, torami kolei Petersburskiej, torami linii obwodowej i ulicą Nowopraską (później Stalową). Stalownia została uruchomiona już w 1879 r. i produkowała głównie szyny kolejowe, elementy do podwozi wagonów kolejowych oraz kół. Był to wówczas największy zakład na terenie Królestwa Polskiego, pokrywający blisko 80% państwowego zapotrzebowania na szyny kolejowe. Powstanie Stalowni stało się impulsem do jeszcze szybszego rozwoju dzielnicy. Zakład na Szwedzkiej istniał do 1888 r., kiedy to produkcję przeniesiono nad Don, a w zabudowaniach na Pradze umieszczono rosyjskie warsztaty artyleryjskie (teren został zakupiony przez Zarząd Okręgowy Artylerii Okręgu Wojennego). Po 1918 r. carskie warsztaty zostały przejęte przez Wojsko Polskie. Umieszczono tu też wtedy laboratorium prototypów karabinów (tu powstała m.in. baza dla polskiego karabinu przeciwpancernego P2 IB). W czasie wojny Zbrojownia została przejęta przez Wehrmacht. Przed wkroczeniem wojsk radzieckich w 1944 r. część z budynków została wysadzona. Po wojnie obiekt do 2000 r. był w użytkowaniu Wojska Polskiego.

1 Budynek fabryczny Stalowni. Stan z 2009 r.

2 Elewacja hali produkcyjnej. Stan z 2009 r.

3 Bud. produkcyjny Stalowni i magazyn. Stan z 2009 r.

4 Bud. produkcyjny Stalowni. Stan z 2009 r.

OPIS W skład zespołu wchodzi: budynek produkcyjny Stalowni, budynek magazynowy, fragment (szczyt) hali produkcyjnej, budynek administracyjny, chodniki podziemne, mur. *Hala produkcyjna*: zachowana jedynie część szczytowa. Po dawnej hali, będącej największym obiektem stalowni, nie ma już śladu. Murowana z cegły, otynkowana, ze stropami i podciągami betonowymi. Powstała najprawdopodobniej po 1918 r. Elewacja trójkondygnacyjna; w dwóch dolnych kon-

dygnacjach 11-osiowa. Trzecia elewacja w formie szczytu, w którym cztery osie z otworami okiennymi. Pola na elewacji wydzielone są poprzez lizeny i płyciny. *Budynek mieszkalny*: na planie prostokąta, piętrowy. Murowany z cegły, otynkowany. Siedmioosiowa elewacja frontowa została podzielona lizenami, nad elewacją została umieszczona attyka. *Budynek magazynowy*: to jeden z najstarszych obiektów. Początkowo był składnicą materiałów, karabinów, a potem został przekształcony na warsztaty naprawcze. Murowany z cegły, na planie wydłużonego prostokąta. Elewacja jest otynkowana; jedynym elementem dekoracyjnym są nieotynkowane nadproża w formie łuków odcinkowych i gzyms kostkowy. *Budynek produkcyjny Stalowni*: od strony ulicy Radzywińskiej. Budynek powstał w pierwszym okresie budowy zakładu. Na planie prostokąta, parterowy. Murowany z cegły, otynkowany. O wartości obiektu świadczą ceglane dekoracje na elewacjach – ceglane nadproża w formie archiwolt nadokiennych, gzymsy układane dekoracyjnie z cegły, lizeny. Murowany z cegły, otynkowany. Na rzucie litery L, parterowy, kryty jednospadowym dachem. W budynku stropy staloceramiczne. Elewacje z gzymsem kordonowym i zwieńczone prostym gzymsem. Zachowana fragmentarycznie stolarka.

BIBLIOGRAFIA

- Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.
 Łukasiewicz J., Pustuła Z., *Warszawskie zakłady hutnicze w latach 1867-1889* [w:] „Rocznik Warszawski” III 1962.
 Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.
 Pilich M., *Ulice Nowej Pragi*, Warszawa 2003.
 Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Bracia Brunner, Hugo Schneider i R. Dietmar – Akcyjne Towarzystwo Fabryki Lamp

Adres obiektu: ul. Szwedzka 20

Data powstania: lata 1899-1905

Użytkownik: prywatna („Uroda” S.A.) / obiekt czeka na rewitalizację

HISTORIA OBIEKTU Zabudowa fabryczna wraz z budynkami mieszkalnymi wzniesione zostały na przełomie XIX i XX w. Wcześniej w tym miejscu znajdowały się zabudowania fabryki wosku Kowalewskiego. Spółka produkowała lampy naftowe, gazowe i elektryczne, kuchenki gazowe i naftowe, palniki, wyroby aluminiowe. W 1910 r. fabryka zatrudniała 600 pracowników. Działał także silnik parowy o mocy 180 koni, a roczny obrót sięgnął niebagatelniego poziomu 1200000 rubli. Przy fabryce, od strony ul. Strzeleckiej firma zbudowała domy mieszkalne dla swoich pracowników. Fabryka funkcjonowała do 1928 r., kiedy to wszystkie zabudowania zostały zakupione przez sąsiednią fabrykę chemiczną „Praga” – później „Schicht-Lever”. Od tej pory w budynkach fabrycznych produkowano kosmetyki, mydło, perfumy itd.

OPIS Budynek narożny fabryczny oraz dom mieszkalny tworzą wyjątkowy, unikalny na skalę Warszawy zespół pofabryczny. Zachowane w bardzo dobrym stanie, nawiązują do stylu burzowego, architektury obronnej. *Budynek produkcyjny:* na planie litery L z dostawionymi oficynami, czterokondygnacyjny, w części północno-zachodniej trójkondygnacyjny. Murowany z cegły, licowany cegłą. Nakryty dachem dwuspadowym o niewielkim pochyleniu. Elewacje powtarzają podziałami układ wnętrza – ukazana jest prosta, szkieletowa konstrukcja budyn-

ku. Ściany artykułowane są lizenami i szerokimi otworami okiennymi. W części narożnikowej, na rogu ul. Szwedzkiej i Strzeleckiej niewielki, czteroosiowy (z każdej strony) pseudoryzalit. W dolnej kondygnacji szerokie okna zamknięte prostymi nadprożami. Okna drugiej i trzeciej kondygnacji, rozdzielone lizenami, ustawione w pasach pionowych – dolne zamknięte prostym nadprożem, górne nadprożem w formie łuku odcinkowego. W narożnikach pseudoryzalitu okna zdwojone – w drugiej kondygnacji para prostych okien, w trzeciej biforium. Czwarta kondygnacja niższa, w formie mezzanina, z pasem zamkniętych łukiem odcinkowym mniejszych okien. Nad częścią ryzalitową elewacji dekoracyjne szczyty: na osiach skrajnych murek attykowy z dekoracją ceglana i blendami, nad osiami środkowymi trójkątne szczyty z okulusami po-

- 1 Dom mieszkalny przy ul. Strzeleckiej. Stan z 2009 r.
- 2 Hala fabryczna. Widok od ul. Szwedzkiej. Stan z 2009 r.
- 3 Hala fabryczna, detal. Stan z 2009 r.

środku. Gzyms z dekoracyjnie układanej cegły. Elewacje wewnętrzne powtarzają układ elewacji frontowych. Elewacja skrzydła północno-wschodniego tynkowana, z prostokątnymi oknami. Wewnątrz zachowane fragmenty wyposażenia: profilowane stopnie klatki schodowej, balustrada z prętów z profilowanym pochwytym, winda towarowa. Zachowana oryginalna stalowa stolarka okienna. *Dom mieszkalny*: narożny, na planie litery L, z pseudoryzalitami na krańcach obu elewacji, z masywnym pseudoryzalizmem w narożniku. Czterokondygnacyjny, elewacja od strony ul. Szwedzkiej 8-osiowa, od ul. Strzeleckiej 13-osiowa. Murowany z cegły, nieotynkowany, z ceglany detal. Zróżnicowane otwory okienne: okna dolnej kondygnacji zamknięte prosto, drugiej i trzeciej półkolistie, czwartej łukiem odcinkowym. Między pierwszą i drugą, a także między drugą i trzecią kondygnacją dekoracyjne, ceglane gzymsy kordonowe. Wydatny, dekoracyjny gzyms koronujący. Inna dekoracja ryzalitów: okna ułożone w pionowe pasy w ostrołukowo zakończonych płycinach. Ryzalit środkowy zwieńczony jest trzema trójkątnymi szczytami przywołującymi na myśl zamkowy krenelaż, ryzality boczne są zamknięte jeden trójkątnym, a drugi trapezowym szczytem.

UWAGI Jest to ciekawy przykład powiązania architektury fabrycznej z mieszkalną (dla pracowników fabryki). Zespół wpisany do rejestru zabytków. W pracowni architektonicznej Grupa 5 wykonany został dla niego projekt koncepcyjny rewitalizacji i zmiany funkcji na usługowo-mieszkalne.

BIBLIOGRAFIA

- Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.
 Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.
 Pilich M., *Ulice Nowej Pragi*, Warszawa 2003.
 Pilich M., *Warszawska Praga. Przewodnik*, Warszawa 2005.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
 Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego, Warszawa, r. 1908-1912.*
Warszawska Fabryka Mydła i Kosmetyków Pollena-Uroda. Dzieje, rozwój, osiągnięcia 1944-1964, Warszawa 1964.

„Praga” – Towarzystwo Akcyjne Produktów Chemicznych / Przemysł Tłuszczowy – „Schicht-Lever” / Pollena-Uroda

Adres obiektu: ul. Szwedzka 30

Data powstania: 1899

Użytkownik: firma prywatna („Uroda” S.A.) / obiekt czeka na rewitalizację

HISTORIA OBIEKTU Fabryka została założona w 1899 r. pod nazwą „Praga” Towarzystwo Akcyjne Fabryki Produktów Chemicznych. W 1910 r. do zarządu firmy wchodził Bronisław Goldfeder, Herman Levy, Reinhold Billig. Zatrudniano 200 robotników, a kapitał zakładowy wynosił 600000 rubli. Firma produkowała głównie kwas siarczany, воск dla szewców, воск pszczeli, do podłóg, wazelinę, pasty do obuwia (pasta „Stella”). Zakłady przetrwały wojnę i w 1919 r. przeszły w dużej części na własność S.A. Wotitza, a w zarządzie zasiadali m.in. przedstawiciele koncernu Schicht. Zmienił się znacząco profil produkcji; produkowano mydła do prania i toaletowe, proszki do prania, lakiery, terpentynę. W 1925 r. zakład został sprzedany w całości koncernowi Schicht, który stał się w ten sposób największym przedsiębiorstwem w branży przetwarzania tłuszczu – produkował prawie 100% polskiej gliceryny i zapewniał 75% zapotrzebowania na mydło. W 1926 r. firma uruchomiła drugą fabrykę w Trzebini. Praską fabrykę uruchomiono w 1923 r. dla Wotitza po modernizacji i dostosowaniu linii technologicznej. W 1928 r. koncern Schichta zakupił sąsiadującą fabrykę lamp przy ul. Szwedzkiej. Pozwoliło to na rozwinięcie produkcji; w nowo zakupionych budynkach uruchomiono produkcję perfumeryjno-kosmetyczną. Wytwarzano proszek do prania (słynny „Radion”), mydła, glicerynę. Fabryka stale się rozwijała i w 1930 r. tylko praski oddział zatrudniał w sumie 812 osób. W tym czasie prowadzono dużą rozbudowę zakładu przy Szwedzkiej. Kolejne zmiany własnościowe nastąpiły w 1935 r., kiedy do spółki włączono kapitał angielski. Od tej pory firma funkcjonowała pod nazwą „Schicht-Lever”. Celem całej operacji było opanowanie brytyjskich plantacji palmy kokosowej i tym samym zapewnienie sobie dostępu do taniego surowca. W czasie oku-

- 1 Widok ogólny od ul. Szwedzkiej. Stan z 2009 r.
- 2 Widok ogólny. Stan z 2009 r.
- 3 Glicerynownia. Stan z 2009 r.
- 4 Warzelnia. Stan z 2009 r.
- 5 Widok ogólny od strony dziedzińca, w le kołownia. Stan z 2009 r.

pacji firma została oddana pod zarząd niemiecki i produkowała głównie na potrzeby wojska. Wrzesień 1939 r. oszczędził zakłady, ale już w 1944 r. zostały w kilkudziesięciu procentach zniszczone. Powojenną odbudowę ukończono w 1950 r. i uruchomiono znowu produkcję środków czystości oraz kosmetyków. Funkcjonująca pod nazwą „Uroda” firma w 1970 r. weszła do zjednoczenia „Pollena”.

OPIS Po dawnych zabudowaniach pierwszej fabryki „Praga” pozostało kilka budynków zlokalizowanych w północno-zachodniej części posesji: glicerynownia, kotłownia, warzelnia i wydział tub. Na terenie znajduje się także historyczny komin. Pierwotnie w tej części, od strony ul. Szwedzkiej, mieściła się brama wjazdowa, później przeniesiona od strony ul. Strzeleckiej. *Glicerynownia*: budynek na planie prostokąta, nakryty dachem dwuspadowym z szybem wen-

UWAGI Zespół w 2005 r. został wpisany do rejestru zabytków. W pracowni architektonicznej Grupa 5 wykonano dla niego projekt koncepcyjny rewitalizacji i zmiany funkcji na usługowo-mieszkalne.

tylacyjny pośrodku. Dwukondygnacyjny z niską dolną kondygnacją (przyziemie), murowany z cegły, nieotynkowany. Elewacja 9-osiowa rozczłonkowana półkoliście zamkniętymi blendami, w których umieszczone okna: dolne zamknięte prosto, górne wyższe, zamknięte półkoliście. **Warzelnia:** budynek z 1899 r. przekształcony w latach 20-tych. Na planie nieforemnego czworoboku zwężającego się w stronę północno-zachodnią. Dwukondygnacyjny, z rodzajem wystawki na szczycie w części zachodniej. Murowany z cegły, nieotynkowany. 18-osiowa elewacja od strony ulicy z prostymi podziałami lizenami, które nadają jej klasycyzujący charakter. Okna zamknięte prostymi nadprożami. Nie zachowało się wyposażenie techniczne. **Kotłownia:** zbudowana w 1925 r. w ramach rozbudowy przez koncern Schichta. Kotłownia dostarczała parę oraz ciepło do wszystkich obiektów fabrycznych, w tym także budynków mieszkalnych. Budynek na planie wydłużonego prostokąta, połączony z budynkiem warzelni. Jednokondygnacyjny, nakryty dwuspadowym dachem. Murowany z cegły, nieotynkowany, z ceglany detalami. Najciekawsza elewacja południowo-wschodnia, trójosiowa. Podzielona lizenami, ze środkowym pseudoryzalitem zwieńczonym trójkątnym szczytem i bocznymi murkami attykowymi. W szczycie duże, półkoliste okno obramione wydatną, dekoracyjną, ceglana archiwoltą. Pod szczytem, w przyziemiu, trzy blendy zamknięte łukiem odcinkowym. W kotłowni zachowały się dwa stare, zabytkowe kotły (z 1918 i 1935 r.).

BIBLIOGRAFIA

- Jeziarański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.
 Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] *Warszawa II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1970.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: *Archiwum WUOZ*.
 Sroka A., *Przemysł fabryczny w Królestwie Polskim*, Warszawa 1908-12.
Warszawska Fabryka Mydła i Kosmetyków Pollena-Uroda. Dzieje, rozwój, osiągnięcia 1944-1964, Warszawa 1964.

Fabryka Cukrów i Czekolady „Franboli”

Adres obiektu: ul. Śnieżna 3/4

Data powstania: 1922

Użytkownik: obiekt użytkowany: w części funkcje mieszkaniowe (dom biurowy)
/ własność prywatna

HISTORIA OBIEKTU Fabryka została uruchomiona w 1922 r. przez braci Franciszka, Bolesława i Ignacego Kielbasińskich. Dzisiejsza nazwa pochodzi od skrótu ich imion. Założycielem firmy był Bolesław Kielbasiński, cukiernik warszawski, który w 1918 r. miał cukiernię-sklep przy ul. Marszałkowskiej. W 1922 r. założył już własną wytwórnię słodczy przy ul. Śnieżnej na Pradze. Fabryka zaczęła się szybko rozrastać i w 1936 r. zatrudniała już 140 robotników; uruchomiono także silnik elektryczny o mocy 40 koni. Wytwórnia braci Kielbasińskich znalazła się wkrótce w czołówce warszawskich firm cukierniczych i stawiono ją na równi z Fruzińskim, Domańskim z ul. Cichej, czy np. braćmi Iłowieckimi z ul. Lipowej, a nawet porównywano z Wedlem. W czasie wojny, już po zdobyciu Pragi przez wojska Armii Czerwonej i Wojsko Polskie, fabryczka została przyłączona do zakładów Wedla. W 1945 r., w pierwszych dniach zainstalowania ludowego rządu na Pradze, w budynku biurowym przy ul. Śnieżnej mieszkał Bolesław Bierut.

OPIS Zabudowania są usytuowane po obu stronach króciutkiej ul. Śnieżnej. Od strony ul. Grodzieńskiej, po stronie południowo-zachodniej ul. Śnieżnej, znajdują się zabudowania samej fabryki słodczy, zaś naprzeciwko dawny budynek biurowo-mieszkalny. *Zabudowania fabryczne:* parterowy budynek produkcyjny stojący w linii ul. Grodzieńskiej (nakryty dachem kopertowym), w podwórzcu od strony ul. Radzywińskiej piętrowy budynek produkcyjny (być może wozownia) z zachowanymi relikami architektonicznego detalu ceglanego. Pomiędzy nimi trzypiętrowy łącznik (ostatnie piętro dobudowane) – oficyna, urozmaicona kilkoma murowanymi aneksami i kominami, z ceglanymi lizenami jako podziałami architektonicznymi. Budynki produkcyjne bez cech stylowych, otynkowane. W budynku podziały okienne i drzwiowe wielokrotnie przemurowywane. *Budynek biurowo-mieszkalny:* piętrowy, jedenastoosiowy, z dachem dwuspadowym krytym blachodachówką (dawniej dachówką). Wskutek docieplenia zatarty dawny detal architektoniczny z próbą jego odtworzenia warstwie ocieplającej. Parter budynku z pasowym boniowaniem. Kondygnacje oddzielone prostym gzymsem kordonowym. Powyżej, w drugiej kondygnacji, artykułacja pilastrami wyznaczającymi pola okienne. Na szczycie ustawiony asymetryczny, niski fronton. Wtórna stolarka okienna i drzwiowa, brak oryginalnego wyposażenia.

1 Budynek biurowo-mieszkalny. Stan z 2008 r. po otynkowaniu.

2 Zabudowania produkcyjne od ul. Śnieżnej. Stan z 2008 r.

UWAGI Budynek biurowo-mieszkalny prezentuje formy zredukowanego klasycyzmu. Wskutek nieodpowiedzialnej modernizacji w ostatnim czasie utracił cenny walor architektoniczny, jakim była nieotylnowana elewacja z historyzującą dekoracją w cegle. Mimo że w warstwie docieplenia (styropian) próbowano odtworzyć pierwotny detal nie udało się uratować charakteru fasady tego ciekawego obiektu.

BIBLIOGRAFIA

Pilich M., *Warszawska Praga. Przewodnik*, Warszawa 2005.

Pustoła-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Stesłowicz W., Wartalski S., *Księga adresowa i informacyjna przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i finansowych w Rzeczypospolitej Polskiej, Izba Przemysłowo-Handlowa, Lwów-Warszawa 1930.*

Piekarnia Wł. Pyrzakowskiego/J. Roguskiego

Adres obiektu: ul. Śródkowa 20

Data powstania: ok. 1865 r. / 1930 r.

Użytkownik: prywatny / nieużytkowany

HISTORIA OBIEKTU Budynek frontowy przy ul. Śródkowej został wzniesiony już przed 1865 r. i był jednym z pierwszych murowanych obiektów na terenie Nowej Pragi. Nie wiemy dokładnie, kiedy na tyłach kamieniczki powstała piekarnia, najprawdopodobniej w trzeciej ćwierci XIX w. Na początku XX w. mieściła się tu piekarnia „Corso” należąca do Władysława Pyrzakowskiego. W 1930 r. wymienia się tu piekarnię „Współczesną” J. Roguskiego.

OPIS Kamieniczka frontowa na planie prostokąta, jednokondygnacyjna, sześciokościowa. W skrajnych osiach otwory drzwiowe. Elewacja otynkowana, jej dekoracja ogranicza się jedynie do skromnego, profilowanego gzymsu. Oficyna zajmuje południową stronę posesji. Pełniła funkcje mieszkalno-produkcyjne. W jej wschodnim narożniku funkcjonowała piekarnia. Murowana z cegły, pierwotnie otynkowana, obecnie z resztkami tynku. Dwukondygnacyjna, o prostej elewacji ozdobionej jedynie profilowanym gzymsem koronującym. Nad piekarnią ceglany komin o profilu okrągłym, z dekoracyjnym, kostkowym gzymsem.

UWAGI Zespół znajduje się gminnej ewidencji zabytków. Jako jeden z najstarszych budynków Nowej Pragi powinien zostać objęty ochroną prawną. Lata zaniedbań, akty wandalizmu i brak użytkownika powodują postępującą coraz szybciej degradację.

1

2

3

4

1 Widok od dziedzińca. Zdjęcie archiwalne z 1983 r.

2 Tylna ściana i komin. Stan z 2009 r.

3 Widok z posesji sąsiedniej. Stan z 2008 r.

4 Kamienica od ul. Śródkowej. Stan z 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.

Pilich M., *Ulice Nowej Pragi*, Warszawa 2003.

Sroka A., *Przemysł fabryczny w Królestwie Polskim*, Warszawa 1910.

Towarzystwo Akcyjne Fabryk Chemicznych i Huty Szklanej

Adres obiektu: ul. Zabraniecka 80

Data powstania: 1822 r.

Użytkownik: w części lokatorzy komunalni / częściowo prywatna

HISTORIA OBIEKTU Początki fabryki na Targówku sięgają roku 1822, kiedy to dwaj przedsiębiorcy: Ludwik Hirschmann i Jan Chryzostom Kijewski założyli przedsiębiorstwo zajmujące się produkcją octanów, siarczanów, barwników, laki, kwasu drzewno-octowego. Początkowo fabryka mieściła się w wydzierżawionym gmachu d. klasztoru Trynitarzy na Solcu. W 1826 r. spółka wydzierżawiła nowe tereny na Targówku, będące w posiadaniu Tadeusza r. Mostowskiego. W nowym miejscu wybudowano octownię oraz filię wytwórni chemicznej z Solca. W 26 lat później zabudowania na Targówku przeszły w posiadanie Ludwika Spiessa, a produkcja Hirschmana i Kijewskiego musiała pozostać na Solcu. Duże trudności finansowe czekały firmę po śmierci Hirschmana w 1857 r. – jego udziały zostały odkupione przez Kijewskiego, który następnie założył nową spółkę z Augustem Hirschmanem (synem Ludwika) oraz Karolem Scholtze, warszawskim producentem mydła i świec. W latach 60-tych nastąpił znaczny rozwój fabryki; w tym czasie zatrudnienie wynosiło już ok. 100 pracowników. W latach 70-tych rozpoczęto budowę nowych hal przy ul. Siarczanej na Targówku, dokąd przeniesiono następnie całą produkcję z Solca. Wyjątkową rangę fabryki potwierdzają jej międzynarodowe sukcesy – firma brała udział w wystawach w Moskwie, Londynie, Wiedniu, Paryżu, a w 1882 r. uzyskała oficjalne prawo używania herbu rosyjskiego. Znacznie poszerzono asortyment; rozpoczęto produkcję nawozów sztucznych, sody, amoniaku, a także naczyń szklanych. W 1896 r. firma została przekształcona w spółkę akcyjną. Mimo sporych trudności finansowych udało się zmodernizować park maszynowy i urentownić produkcję, wstrzymaną na jakiś czas w czasie I wojny światowej. Po 1920 r. szybko rozwijająca się fabryka uruchamia produkcję fosforów i kafla szklanych. Stale modernizowana jest linia produkcyjna, do 150 osób wzrasta też zatrudnienie. Niestety dobrą passę przerywa światowy kryzys finansowy, który doprowadził do bankructwa i zamknięcia firmy w 1938 r.

- 1 Willa dyrektora. Stan z 2008 r.
- 2 Willa dyrektora.
Zdjęcie archiwalne z 1983 r.
- 3 Hala. Zdjęcie z 1983 r.
- 4 Zrujnowana portiernia.
Stan z 2008 r.
- 5 Komin – ostatni relikw
po dawnej produkcji.
Stan z 2008 r.

OPIS Zabudowania przy ul. Zabranieckiej i Siarczanej powstały w latach 70-tych XIX w. Zespół połączony był bocznicą kolejową z magistralą; linia kolejowa łączyła także zakład z hutą przy ul. Radzywińskiej. Z dawnej fabryki do dzisiaj ocalały jedynie fragmenty: budynek produkcyjny, budynek administracyjno-mieszkalny, komin, hala, niewielki zrujnowany budynek portierni. Budynek są murowane z cegły ceramicznej; budynek administracyjny piętrowy, z dwuspadowym dachem, otynkowany; komin nietynkowany; budynek portierni parterowy, zrujnowany, bez dachu; hala produkcyjna zrujnowana, murowana z cegły, piętrowa, z elewacją szczytową trójsiową – na elewacji detal w postaci dekoracyjnego kostkowego gzymsu, od-

UWAGI Wszystkie budynki wchodzące w skład historycznego zespołu znajdują się w gminnej ewidencji zabytków m.st. Warszawy. Willa dyrektora ze względu na wartości historyczne, ale też architektoniczne, powinna zostać wpisana do rejestru zabytków.

cińkowych nadproży okiennych zwieńczonych kluczem. Zespół częściowo otoczony jest ceglany, tynkowanym murem. Nieco dalej, wśród pozostałości parku, stoi okazała willa, mocno zaniedbana i zdewastowana, w której są mieszkania lokatorów komunalnych. Murowana, otynkowana, posadowiona jest na planie prostokąta. Jest to budynek parterowy, z wysoką suteroną, nakryty płaskim dachem dwuspadowym. Dłuższe elewacje są 7-osiowe, krótsze 2-osiowe. W elewacji zachodniej na środku 3-osiowy ryzalit zwieńczony osobnym daszkiem. Willa ma skromną, ciekawą dekorację architektoniczną z elementami neorenesansu. Detal architektoniczny sprowadza się do narożnego boniowania (także w ryzalicie), kostkowego gzymsu, oraz okulusu w szczycie ryzalitu.

BIBLIOGRAFIA

- Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.
 Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
Rocznik – informator przemysłu, handlu, finansów, rolnictwa i rzemiosła na rok 1936, Warszawa 1936.
Rocznik polskiego przemysłu i handlu, 1932, 1936, 1938.
 Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Adres obiektu: ul. Żąbkowska 27-33

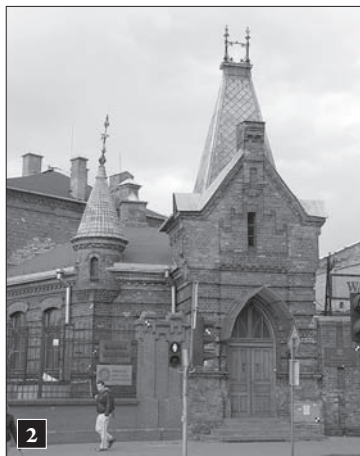
Data powstania: lata 1895-1897

Użytkownik: firma Juvenes, prywatne galerie, Stowarzyszenie Monopol

HISTORIA OBIEKTU W końcu XIX w. tereny przy ul. Żąbkowskiej, należące wcześniej do Emila Brühla, zostały zakupione przez dwa przedsiębiorstwa zajmujące się rektyfikacją spirytusu i produkcją wódek – Towarzystwo Oczyszczania i Sprzedaży Spirytusu oraz tzw. Monopol, czyli należący do Państwa skład skarbowy. Jednym z założycieli Towarzystwa Oczyszczania i Sprzedaży Spirytusu był znany warszawski przedsiębiorca, bankier, Leopold Kronenberg. Na zakupionych terenach od razu rozpoczęto budowę całego zespołu rektyfikacyjnego i składów. W kilka lat po rozpoczęciu inwestycji, w 1897 r., większość obiektów była już w zasadzie goto-

wa. Jak opisywała ówczesna prasa, kompleks należał do największych na terenie Cesarstwa. Autorem części budynków i większości rozwiązań był technolog inż. L. Iwanowski. W skład zespołu wchodziły, oprócz budynków fabrycznych, także składy, magazyny, warsztaty, budynki mieszkalne, a nawet szkoła. Zabudowania przy Żąbkowskiej tworzyły prawdziwe miasto w mieście. Inwestycja budziła zdumienie nie tylko swoim rozmiarem, ale także zastosowaną wysoką technologią. Po raz pierwszy w Warszawie na terenie takiego zakładu przemysłowego wywiercono studnię artezyjską, która dostarczała niezbędnej w procesie technologicznym wody. Studnia miała głębokość (bagatela) 700 stóp. Jak czytamy w artykule zamieszczonym w Zbiorze Przyborowskiego (t. XXVIII s. 165-167) fabryka wyposażona była w bardzo nowoczesną linię technologiczną: „Korpus główny mieści w sobie salę do mycia butelek na specjalnych maszynach, zbiorniki

do mieszania i rozcieńczania spirytusu, kilka baterii filtracyjnych, przyrządy do automatycznego mieszania i rozlewania w butelki wódki i cały szereg urządzeń pomocniczych jak kotły i maszyny parowe, pompy do wody i spirytusu, stacja elektryczna itp. (...) Oprócz schodów żelaznych posiada on windy hydrauliczne i ręczne do podnoszenia i opuszczania skrzynek z butelkami rozwożonymi po piętrach za pośrednictwem kolejek żelaznych.” Warto nadmienić, że były to jedne z pierwszych wind w Warszawie. Na tej linii technologicznej możliwe było dostarczenie 250 000 butelek wódki na dobę. Mimo takich możliwości, produkcja nie osiągnęła jednak takiej skali. W 1919 r. wszystkie wytwórnie spirytusu zostały zjednoczone w Państwowym Monopolu Spirytusowym. Odbudowane po zniszczeniach I wojny światowej zakłady przy Żąbkowskiej doskonale funkcjonowały do 1939 r. Produkowano spirytus, wódki czyste i gatunkowe oraz denaturat. Wytwórnia doznała poważnego uszczerbku w 1939, a następnie w 1944 r. Pod powojennej odbudowie od 1947 r. produkcja była kontynuowana przez Warszawskie Zakłady Przemysłu Spirytusowego „Polmos”. Od kilku lat w zakładach nie produkuje się już wódek na masową skalę – wykonywane są jedynie krótkie, okazjonalne serie. W części zabudowań ulokowały się organizacje pozarządowe, teatr, a także galerie sztuki, a nazwa Koneser zaistniała na kulturalnej mapie Warszawy. W najbliższym czasie cały zabytkowy zespół poddany zostanie rewitalizacji i zmianie funkcji – wg projektu biura architektonicznego Bulanda i Mucha.

OPIS Zabytkowy zespół zamyka się kwartałem między ulicami Żąbkowską, Nieporęcką, Białostocką i Markowską. W jego skład wchodzi zarówno zabudowania dawnego składu skarbowego (wybudowane w pierwszym etapie w latach 1895-96), jak też Towarzystwa Oczyszczania Spirytusu. Na teren prowadziły trzy bramy – od ulicy Żąbkowskiej, Markowskiej i Białostockiej (z doprowadzoną boczniką kolejową). Obecnie na terenie zakładu znajdują się szereg obiektów, z których tylko 11 pochodzi z czasu budowy zespołu: portiernia z bramą, budynek biurowo-

- 1 Portiernia wraz z budynkiem biurowym. Stan z 2009 r.
- 2 Portiernia. Stan z 2009 r.
- 3 Widok od ul. Żąbkowskiej. Stan z 2009 r.
- 4 Korpus główny hali Rektyfikacji. Stan z 2009 r.
- 5 Elewacja frontowa hali Rektyfikacji. Zdjęcie z 1897 r.

6

mieszkalny, budynek mieszkalny (dziś przedszkole), warsztaty mechaniczne, magazyn spirytusu, główny budynek produkcyjny, leżakownia wódek, rozlewnia denaturatu, druga portiernia, budynek filtracji i rozlewnia, magazyn wyrobów gotowych, niewielki budynek biurowy. W większości prezentują typ architektury ceglanej z bogatym detalem charakterystycznym dla budynków przemysłowych końca XIX w. Najciekawiej prezentują się budynki od ul. Ząbkowskiej i Markowskiej (brama, portiernia, szkoła, bud. administracyjny i mieszkalny), być może zaprojektowane przez arch. Kazimierza Loewe (autor tzw. Drućianki przy ul. Objazdowej). *Portiernia*: przykryta jest czterospadowym dachem, poprzedzona smukłą wieżyczką z czterospadowym hełmem (pokrytym blachą cynkową układaną w romby). Budynek murowany z cegły, licowany cegłą licową. Neogotycki z zastosowanymi elementami charakterystycznymi dla archi-

6 Wieżyczka – detal portierni. Stan z 2009 r.

7 Wjazd od ul. Białostockiej. Stan z 2008 r.

8 Magazyn spirytusu. Stan z 2009 r.

9 Elewacja frontowa hali Rektyfikacja. Stan z 2009 r.

7

tektury obronnej (styl burgowy) – krenelażem, wieżyczką, strzelnicami, portalem bramnym. Na rogu budynku osobna wieżyczka. Elewacje uzyskały dekorację pasowym boniowaniem. *Budynek biurowy*: od strony ul. Markowskiej. Na planie prostokąta, piętrowy, wieloosiowy. Murowany z cegły, licowany cegłą. Budynek otrzymał bardzo bogaty detal architektoniczny nawiązujący do architektury obronnej z elementami neogotyku i architektury neoromańskiej. Elewacje dekorowane są pasowym boniowaniem. *Budynek mieszkalny*: obecnie funkcjonuje jako szkoła i przedszkole. Na planie prostokąta, trójkondygnacyjny, wieloosiowy,

nakryty dachem czterospadowym. Murowany z cegły, nieotynkowany, z bogato dekorowanymi elewacjami: kostkowy gzyms ze wspornikami, gzymsy kordonowe, profilowane dekoracyjne nadproża okienne w formie łuku odcinkowego, lizeny dzielące elewacje. Dekoracyjnie zostały potraktowane narożne szczyty, które otrzymały formę trójkątnych naczółków. Obiekty produkcyjne powstały w latach 1897-1970. Część z nich zniszczona w czasie wojny została już tylko prowizorycznie odbudowana, z pominięciem odtwarzania detalu. Główny budynek produkcyjny został wzniesiony w 1897 r. i składa się z trzech części: hali rektyfikacji po stronie wschodniej. Korpusu głównego oraz parterowej hali od zachodu. Najciekawsza jest elewacja frontowa, na której zachował się napis: „Rektyfikacja Spirytusu 1897-1940”. Elewacja z dekoracyjnie potraktowaną częścią środkową, w której umieszczone zostało wysokie półkoliście zamknięte okno flankowane lizenami. Gzyms oparty został na ukośnie układanych ceglach, wsparty dodatkowo dekoracyjnymi kroksztynami. Korpus główny 5-kondygnacyjny otrzymał dekorację w postaci dekoracyjnego gzymsu, wysokich kroksztyn na narożach oraz profilowanych nadproży okiennych w formie łuku odcinkowego. Budynek został w znacznej mierze odbudowany po wojnie, w latach 80-tych przechodził remont. Pozostałe zabudowania (magazyn spirytusu i leżakownia wódek, rozlewnia denaturatu), to ceglane hale, na planie prostokąta, z elewacjami dekorowanymi ceglą: ceglanymi profilowanymi gzymsami koronującymi i kordonowymi, nadprożami okiennymi w formie łuków odcinkowych, okulusami w obramieniu, oraz ceglanymi lizenami. Na terenie zespołu zachował się ceglany komin (na planie ośmioboku).

UWAGI Wytwórnia przy Ząbkowskiej jest jednym z najbardziej rozpoznawalnych zespołów poprzemysłowych w Warszawie. Stan zachowania większości obiektów jest dostateczny, ale wymaga przeprowadzenia konserwacji. Planowana przez firmę Juvenes rewitalizacja ma być sztandarową realizacją najbliższych lat i przykładem właściwej adaptacji obiektów poprzemysłowych na nowe cele. W starych i nowo wybudowanych obiektach mieścić się mają galerie sztuki, teatry, ale także modne lofty. Zespół jest wpisany do rejestru zabytków.

BIBLIOGRAFIA

- Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.
 Kasprzycki J., *Warszawskie pożegnania*, Warszawa 1982.
 Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.
 Pilich M., *Warszawska Praga. Przewodnik*, Warszawa 2005.
 Pruss W., *Rozwój warszawskiego przemysłu w latach 1864-1914*, Warszawa 1977.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
 Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Śródmieście

Fabryka wyrobów Srebrnych i Platerowanych „J.Fraget”

Adres obiektu: ul. Elektoralna 14/16

Data powstania: od 1824 r.

Użytkownik: dom mieszkalny

HISTORIA OBIEKTU Urodzony we Francji w La Ferte' sous Jouarre Józef (Joseph) Fraget przybył do Polski z bratem w 1824 r. Wtedy też założył niewielki warsztat brązowniczy w oficynie pałacu Łubieńskich przy ul. Królewskiej. Produkcja wyrobów brązowych platerowanych rozwijała się znakomicie i już w 1830 r. zatrudniano 50 pracowników, a dziesięć lat później 200. W 1844 r. Józef Fraget nabył dużą posesję przy ul. Elektoralnej, gdzie następnie wznosił nowe zabudowania fabryczne. Fabryka była stale unowocześniana, usprawniano m.in. technologię platerowania. W 1867 r. (rok śmierci Józefa Frageta) pracowało w niej już 250 robotników. Wytwórnia stała się prawdziwym potentatem na rynku Królestwa Polskiego i mogła spokojnie mierzyć się z największym konkurentem – wytwórnią Norblina. Firma Frageta posiadała bardzo dobre kontakty w całym Cesarstwie i tam większość swoich wyrobów eksportowała. Otwarto przedstawicielstwa w Moskwie, Petersburgu, Charkowie, Kijowie, Odessie, Rydze, Tyflisie. Wytwarzano głównie sztuce, zastawę na środek stołu: misy, patery, kabarety; a także paramenty kościelne (np. lichtarze). Firma obok platerów wypuszczała też krótkie serie sreber. Posiadała własny zespół projektantów, dzięki którym wyroby Frageta zawsze podążały za najnowszą modą. Wyroby były sygnowane puncą *Fraget* w owalu. Na początku XX w. w fabryce zostały zainstalowane nowoczesne maszyny, w tym m.in. silnik o mocy 120 KM. Po śmierci ostatniego z Fragetów, Juliana Mikołaja, nowym zarządcą firmy został zięć Frageta Czesław ks. Świątopelk Mirski. Po mężu prowadziła firmę potem jego żona Maria Antonina z Fragetów ks. Świątopelk-Mirska. Po kryzysie spowodowanym wojną światową fabryka zaczęła znowu podnosić zatrudnienie i produkcję – w 1926 r. pracowało w niej 450 robotników. Sklepy Frageta działały w Warszawie, Poznaniu i Łodzi. We wrześniu 1939 r. fabryka została częściowo zniszczona, produkcja została bardzo ograniczona. Po wojnie fabryka Frageta została połączona z wytwórnią Braci Henneberg, jego przedwojennych konkurentów, i od 1951 r. funkcjonuje pod nazwą „HEFRA”. Wiele z obecnych wzorów sięga swoją genezę jeszcze projektów XIX-wiecznych.

OPIS Z dawnej zabudowy zachował się tylko przekształcony budynek frontowy przy ul. Elektoralnej. Zabudowania fabryczne od strony podwórza zostały zlikwidowane pod nowe bloki mieszkalne.

- 1 Zabudowania fabryczne. Zdjęcie archiwalne z 1983 r.
- 2 Punca warsztatowa firmy Fraget wraz z oznaczeniem wyrobu platerowego.

UWAGI Na zabytkowym Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie Fragetowie wystawili reprezentacyjny nagrobek. Brązowe plakietki umieszczone na czarnym granicie zaświadcza o przemysłowej, platerowniczo-brązowniczej historii rodziny. Bez wątpienia był to jeden z najbardziej znanych i zamożnych rodów Warszawy.

BIBLIOGRAFIA

- Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.
 Lilekto H., *Srebra Warszawskie*, Warszawa 1979.
 Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] *Warszawa II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1908.
 Sroka A., *Przemysł fabryczny w Królestwie Polskim*, Warszawa 1908-1912.
 Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, tom 3, Warszawa 1996.
www.hefra.pl

Elektrociepłownia Powiśle

Adres obiektu: ul. Elektryczna 2a

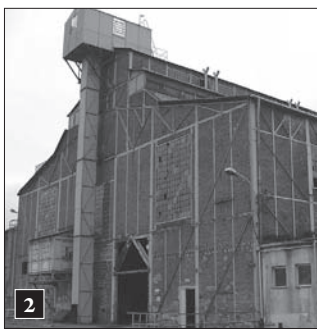
Data powstania: lata 1903-05/ 1922-23/ 1936-38

Użytkownik: prywatny

HISTORIA OBIEKTU Budowa Elektrociepłowni na Powiślu wyznacza początek ery elektryczności w Warszawie. W 1900 r. magistrat miasta ogłosił przetarg na budowę elektrowni. Na lokalizację wybrano Powiśle – puste, słabo zabudowane tereny. Przetarg wygrało Rosyjskie Towarzystwo Elektryczne Schuckert i Spółka. Zabudowie miała podlegać działka o powierzchni 2130m² między ulicami Tamka, Elektryczna, Leszczyńska i Wybrzeże Kościuszkowskie. Żeby uruchomić odpowiedni kapitał na budowę Rosyjskie Towarzystwo założyło w 1903 r. spółkę akcyjną pod nazwą Compagnie d'Electricite de Varsovie Societe Anonyme z siedzibą w Paryżu. Spółka zarządzała – z krótką przerwą – elektrownią do 1936 r., Później zarząd przeszedł pod Miasto (spółce udowodniono malwersacje finansowe). Do 1905 r. wzniesiono główny budynek maszynowni, dom mieszkalny dla pracowników od ul. Elektrycznej, budynek kesonu, a także 40-metrowy komin przy kotłowni. W sześć lat później zbudowano kolejny komin, 50-metrowy. Elektrociepłownia przetrwała bez większych zniszczeń czasy I wojny światowej. W 1923 r. poprowadzono do niej bocznice kolejową, co przyspieszyło znacząco dostawy węgla. W latach 20-tych nastąpił kolejny etap rozbudowy zakładu: uruchomiono rozdzielnię prądu (5 i 15kV), powiększono maszynownię. Po 1924 r. rozpoczęto budowę drugiej kotłowni. W 1936 r. miasto po burzliwym procesie sądowym przejęło zarząd nad Elektrociepłownią. W ciągu dwóch następnych lat zbudowano nową rozdzielnię (35kV), rozpoczęto budowę trzeciej kotłowni. W 1938 r. wybudowano też nowy, bardzo nowoczesny budynek na rogu Tamki i Wybrzeża Kościuszkowskiego, dokąd przeniesiono z ul. Foksal biura zarządu. W podziemiach nowej siedziby umieszczono schrony przeciwlotnicze. Intensywna rozbudowa elektrociepłowni postępowałaby nadal, gdyby nie wybuch kolejnej wojny światowej. Szczególnie dotkliwy dla zabudowań był 23 wrze-

1 Widok hali od ul. Tamka. Stan z 2008 r.

2 Szkieletowa konstrukcja budynku. Stan z 2008 r.

śnia, kiedy podczas silnego bombardowania duża część budynków została silnie uszkodzona (m.in. budynki mieszkalne, warsztaty mechaniczne). Wkrótce po kapitulacji wznowiono produkcję prądu. Na terenie zespołu Niemcy zbudowali sześć bunkrów, które strzegły kluczowych punktów komunikacyjnych (m.in. przy wjazdach). Strategiczny charakter elektrowni został wykorzystany przez Powstańców, którzy tu właśnie urządzili powstańczą redutę. W ostatnich dniach Powstania budynki zostały bardzo mocno zniszczone podczas silnego bombardowania. Po upadku Powstania Niemcy wywieźli pozostałe maszyny. Odbudowa powojenna zakończyła się w 1947 r., ale produkcję prądu wznowiono już 25 kwietnia 1945 r. W 1955 r., specjalnie dla obsługi nowobudowanego Pałacu Kultury, uruchomiono duży człon ciepłowniczy. W 1974 r. podczas budowy Wisłostrady zlikwidowano bocznice kolejową, a w 1999 r. przy okazji budowy Mostu Świętokrzyskiego zburzono część budynków. Produkcja prądu ostatecznie zakończyła się w 2001 r. i obecnie teren Elektrociepłowni przeznaczony jest pod nowe funkcje mieszkalno-usługowe.

OPIS Z dawnej zabudowy zachowało się 18 budynków, z czego 6 przedstawia istotne wartości architektoniczne: dom mieszkalny, rozdzielnia 1, rozdzielnia 2, keson, hala maszyn i kotłownia nr 2. *Dom mieszkalny*: powstał w pierwszej fazie budowy elektrowni, w 1905 r. Zachowany bez większych zmian, obecnie nieużytkowany, poza terenem zamkniętym zakładu. Budynek jednopiętrowy, na planie prostokąta, kryty czterospadowym dachem. Murowany z cegły, otynkowany. W elewacjach ceglany detal, wyróżniający się na tle tynku: gzyms kordonowy, gzyms koronujący. Otwory okienne zamknięte ceglanymi nadprożami w formie łuku odcinkowego; w ceglanym obramieniu z uszakami. *Hala maszyn*: najbardziej reprezentacyjny obiekt w zespole, ukończony w 1907 r., później rozbudowywany (ok. 1922 r., potem 1936-38 r.). Spalony w trakcie Powstania Warszawskiego, po wojnie wnętrza, stropy i dach odbudowane. Zachowane elewacje. Budynek na planie prostokąta, pierwotnie 19-przęsłowy (obecnie 31 przęseł). Jednokondygnacyjny, kryty dachem dwuspadowym. Murowany z cegły, nieotynkowany. W elewacjach dekoracja ceglana nawiązująca do stylu arkadowego (Rundbogenstil) utrzymana w tradycji neoromańskiego historyzmu. W dwukondygnacyjnej elewacji wschodniej rozczłonkowanie ścian lizenami, w dolnej kondygnacji zamknięte półkoliście okna z kluczem z piaskowca. Nad gzymsem kordonowym, w drugiej kondygnacji okna biforialne. Elewacja zachodnia niewidoczna, z dostawionymi później kotłowniami. Elewacja południowa szczytowa, bez podziałów, z dwoma półkoliście zamkniętymi oknami i oknami biforialnymi w szczycie. Elewacja północna odbudowana po wojnie, bez historycznego detalu. Zachowana w dużej mierze oryginalna ślusarka okienna i drzwiowa. *Keson*: budynek z lat 1912-13. Pełnił rolę zbiornika/rezerwuaru wody służącej jako chłodziwo do urządzeń elektrowni. Zniszczony w czasie wojny, odbudowany z zachowaniem pierwotnych elewacji. Na planie wydłużonego prostokąta. Niski, jednokondygnacyjny, jednoprzestrzenny z wieżą od północy. Murowany z cegły, licowany cegłą klinkierową, wtórnie otynkowany. Elewacje rozczłonkowane otworami okiennymi z nadprożami w formie łuku odcinkowego, z szerokim gzymsem. Korpus główny i wieża z attyką. Architektura nawiązuje do stylu burgowego i arkadowego. *Kotłownia nr 2*: największy budynek w zespole. Zbudowany w latach 1924-26 w miejscu zburzonej wcześniejszej kotłowni. Na planie prostokąta, o układzie bazylikowym, wewnątrz trójdzielna, jednoprzestrzenna hala. Kotłownia o nitowanej konstrukcji szkieletowej, stalowej, wypełnionej cegłą ceramiczną. Ściany z kratownic stalowych wypełnianych cegłą. Elewacje nietynkowane, bez dekoracji. Nad środkiem hali szyb podajnika na węgiel. W elewacji zachodniej winda podajnika. *Rozdzielnia*: z 1936 r., wg proj. T. Łapińskiego. Na planie prostokąta, pomieszczeniami na 5 transformatorów. Z ryzalitem w elewacji południowej. Elewacje tynkowane, w tym na elewacji wschodniej tynk uformowany w „zebra”. Przykład ekspresjonistycznej, nowoczesnej architektury końca lat 30-tych.

UWAGI Na terenie Elektrowni ma powstać centrum rozrywkowo-mieszkalne. Nowy inwestor zamierza zachować istniejące zabytkowe obiekty i wykorzystać je do nowych funkcji. Zespół w 2005 r. został wpisany do rejestru zabytków.

3 Widok hali od ul. Dobrej. Stan z 2008 r.

4 Dziedziniec przy Hali maszyn. Stan z 2008 r.

BIBLIOGRAFIA

Grzeszczuk B., Majewski J., Stępień A., *Elektrownia Warszawska*, Warszawa 1991, Archiwum WUOZ.
 Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.
 Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy. Śródmieście historyczne*, t. 3, Warszawa 1996.
www.1944.pl

Tow. Akc. Odlewni Czioneck Samuela Orgelbranda i Synów

Adres obiektu: ul. Hoża 51

Data powstania: ok. 1900 r.

Użytkownik: obiekt użytkowany (ob. SERWAR)

HISTORIA OBIEKTU Firma Samuela Orgelbranda początkowo mieściła się na ul. Bednarskiej. Oprócz księgarni znajdowała się tam także mała drukarnia. Pierwszy zakład po ojcu w 1872 r. przejęli synowie Mieczysław i Hipolit, którzy w 1890 r. z małej firmy rodzinnej utworzyli dużą spółkę akcyjną. Na cele produkcyjne przeznaczili działkę przy ul. Hożej 41 (ob. 51), zakupioną w 1900 r. od braci Siedlewskich. W kilka lat później powstała większość budynków produkcyjnych. O skali produkcji może świadczyć fakt, że w 1905 r. firma zatrudniała 700 pracowników. Ponadto posiadała lokomobilę parową o mocy 100 koni. Firma działała do 1918 r. Później fabryka znajdowała się w rękach Związku Spółdzielni mleczarskich i Jajczarskich. Obecnie zakład należy do firmy SERWAR, która produkuje tutaj sery topione.

OPIS Zespół składa się z budynku administracyjnego, oficyny, warsztatu, garażu i głównego budynku produkcyjnego. *Budynek administracyjny-portiernia:* murowany z cegły, piętrowy z parterowymi dobudówkami: z prawej strony sklepem, z lewej portiernią. Elewacja od ul. Hożej 4-osiowa, licowana cegłą. Z wyodrębnionym cokołem. Otwory okienne zamknięte łukami odcinkowymi. Nadproża z zaakcentowanymi kłiścami gzymsem. Gzyms koronujący z układanej dekoracyjnie cegły. Okna skrzynkowe, drewniane, wielopodziałowe. Elewacja od dziedzińca analogiczna, z dodatkowym piętrem, gdzie znajdują się dwa proste okna. Zachowane niektóre elementy dawnej stolarki. *Budynek administracyjny-oficyna:* wzdłuż wschodniej granicy posesji. Piętrowy, murowany z cegły ceramicznej, nieotynkowany, licowany cegłą. Elewacja od strony ulicy 2-osiowa, od strony dziedzińca 18-osiowa, z nieznacznym ryzalitem wejściowym pośrodku. Obie elewacje z wyodrębnionym cokołem, gzymsem podokiennym w pierwszej kondygnacji, gzymsem kordonowym z układanej dekoracyjnie cegły. Gzyms koronujący prosty. W dolnej kondygnacji okna zamknięte łukami odcinkowymi. Nadproża okienne z kłiśców, z dekoracyjnym gzymsem. W górnej – zapewne późniejszej – kondygnacji okna zamknięte łukami prostymi, nadproża bez dekoracji. *Budynek produkcyjny:* dwupiętrowy, murowany z ce-

1 Widok od ul. Hożej. Stan z 2008 r.

gły, nieotynkowany. Na rzucie wydłużonego prostokąta. Stropy staloceramiczne, o wypełnieniu ceglany. W przyziemiu i na I piętrze wsparte filarami i żeliwnymi kolumnkami. Na ostatniej kondygnacji hala oparta na drewnianych stłach. Elewacje zachodnia i wschodnia opracowane podobnie. Proste, z ceglana dekoracją jedynie na nadprożach okiennych. Z zaznaczonym cokółem, z prostymi gzymsami: kordonowym i koronującym. Okna zamknięte łukami odcinowymi. Zachowana żelazna klatka schodowa.

2 Oficina. Zdjęcie archiwalne z 1983 r.

3 Bud. administracyjny i portiernia. Stan w 2008 r.

4 Oficina. Stan z 2008 r.

UWAGI Zespół fabryczny jest cały czas użytkowany w celach przemysłowych, co gwarantuje mu zachowanie w dużej części substancji zabytkowej. Aktualnym użytkownikiem jest Wytwórnia Serów topionych SERWAR. Ze względu na dobry stan zachowania budynków (w tym część elementów wyposażenia w bud. produkcyjnym) zespół zasługuje na ochronę konserwatorską w postaci wpisu do rejestru zabytków.

BIBLIOGRAFIA

Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.

Księga przemysłu polskiego, Warszawa 1959.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Stesłowicz W., Wartalski S., *Księga adresowa i informacyjna przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i finansowych w Rzeczypospolitej Polskiej*, Izba Przemysłowo-Handlowa, Lwów-Warszawa 1930.

Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. IV, Warszawa 1998.

Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, tom 8, Warszawa 1998-2005.

Fabryka Wyrobów z Brązu i Srebra Bracia Łopieńscy

Adres obiektu: ul. Hoża 55

Data powstania: lata 1891-97/ 1901 r.

Użytkownik: prywatny / obiekt nieużytkowany

HISTORIA OBIEKTU Jan Łopieński, rzeźbiarz, brązownik, cyzeler i odlewnik otworzył firmę w 1862 r. Początkowo mieściła się na ul. Ordynackiej 3. W 1901 r. firma przeniosła się na ul. Hożą. Zakupiona posesja użytkowana była wcześniej przez wytwórnię broni palnej Roberta Zieglera i znajdowały się na niej już zabudowania warsztatów oraz budynku mieszkalnego. Z czasem Łopieńscy dobudowali dużą odlewnię w głębi posesji. Firma szybko stała się jedną z wiodących na rynku warszawskim, a nawet w obrębie zaboru rosyjskiego. Wykonywano odlewy pomnikowe z brązu, armaturę do oświetlenia ulic, okucia budowlane, sprzęty kościelne, wszelkie brązy będące wyposażeniem salonów, a także wyroby ze srebra. Łopieńscy sprzedawali swoje wyroby do Rosji, Niemiec, USA, Kanady, Republiki Południowej Afryki, Wielkiej Brytanii. Wyroby firmy zdobywały nagrody na wystawach międzynarodowych m.in. na Grand Prix na wystawie w Paryżu w 1925 r. W 1910 r. firma zatrudniała 60 pracowników. W czasie wojny w zakładzie Łopieńskich produkowano w konspiracji m.in. granaty ręczne, będące potem wyposażeniem powstańców. Po wojnie firma zaangażowała się w odbudowę warszawskich zabytków. Wykonała m.in. odlewy figur pomnikowych Zygmunta III Wazy, Mikołaja Kopernika oraz Mickiewicza. Niestety zasługi rodziny nie grały żadnej roli, kiedy w 1950 r. firmę znacjonalizowano. W 1956 r. Tadeusz Łopieński uzyskał zgodę na otworenie małego zakładu, działającego do dziś przy ul. Poznańskiej. Teren po dawnej fabryce jest obecnie nieużytkowany i ma być przeznaczony pod zabudowę wielorodzinną (w miejscu domu Łopieńskich). Jako relikty mają być zachowane budynki oficyn od strony ul. Hożej.

OPIS Zabudowa składa się z dwóch podłużnych oficyn, ustawionych krótszymi bokami do ulicy, z budynku mieszkalnego, oraz relikwów dawnej odlewni. Oficyny są parterowe, jednotraktowe. Murowane z cegły ceramicznej, licowane cegłą. Od ulicy są 3-osiove, artykułowane lizenami. Kondygnacja z widocznym cokołem, zwieńczona ścianką attykową, w której okulusy i ceglany profilowany gzyms z machikułami. Gzyms kordonowy z ukośnie układanej cegły. Otwory okienne z prostymi nadprożami, zaakcentowanymi kłińcami z cegieł. W podwórzu na jednej z oficyn zachowana żeliwny źródź podwórkowy. Budynek mieszkalno-biurowy trzypiętrowy, nakryty dachem czterosпадowym (ob. bez przykrycia), czteroosiowy. Murowany z cegły, otynkowany. Na czwartej osi ryzalit mieszczący klatkę schodową. Bez detalu architektonicznego i stolarki okiennej.

UWAGI Zespół zasługuje na ochronę konserwatorską w całości ze względu na swoją wartość historyczną. Nie bez znaczenia jest też architektura obiektów, będących przykładem niedużego warsztatu z przełomu wieków. Elewacje oficyn są wpisane do rejestru zabytków.

1 Oficyna od ulicy, wpisana do rej. zab. Stan z 2009 r.

2 Kamienica w podwórzu, pustostan. Stan z 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.

Księga przemysłu polskiego, Warszawa 1959.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. IV, Warszawa 1998.

<http://b.lopienscy.webpark.pl/>

Gazownia na Powiślu

Adres obiektu: ul. Ludna

Data powstania: od 1856 r.

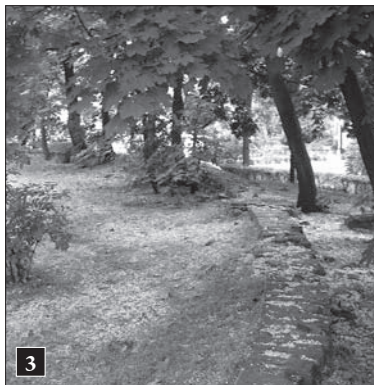
Użytkownik: w miejscu obiektu park publiczny

HISTORIA OBIEKTU W 1856 r. niemieckie Towarzystwo Kontynentalne z Dessau podpisało z Magistratem Warszawy umowę na dostawę gazu i oświetlenie ulic miasta. Przez lata utrzymywało swój monopol, korzystając z luk prawnych, a przede wszystkim nieudolności magistrackich urzędników. Towarzystwo pierwszy zakład produkcji gazu umieściło na ul. Ludnej. Wykorzystało w tym celu miejsce po dawnej fabryce dywanów Geyzmera i Perkosa. Produkowano tu gaz (powstający przy okazji spalania koksu), gromadzono go w trzech dużych, murowanych zbiornikach, a później dystrybuowano do pierwszych użytkowników i do oświetlenia ulic. Na ulicach pojawiły się pierwsze latarnie gazowe, początkowo jednożarnikowe, dające bardzo słabe światło. Model latarni został opracowany w Niemczech 1847 r. Gazownia do 1888 r. służyła jako główny zakład Towarzystwa. Potem produkcja została przeniesiona na ul. Dworską (ob. Kasprzaka) i zakład na Ludnej pełnił funkcje pomocnicze. Zabudowania częściowo rozebrane jeszcze przed 1939 r. zostały całkowicie zniszczone w czasie wojny. Do dziś przy ul. Kruczkowskiej (sąsiedztwo Ludnej) funkcjonują biura Gazowni Warszawskiej.

OPIS Dominantą dawnej zabudowy gazowni były trzy obudowy zbiorników na gaz. Potężne, piętrowe murowane cylindry były obudową dla znajdujących się wewnątrz stalowych zbiorników. Otynkowane, z dekoracją lizenami i arkadowymi oknami nawiązywały do architektury neoromańskiej (niemiecki Rundbogenstil). Dwa wcześniejsze budynki były na planie wieloboku, jeden na planie koła. Całkowicie zniszczone w czasie wojny znamy jedynie z fotografii. W parku przy ul. Ludnej zachowały się jedynie fundamenty jednego ze zbiorników.

UWAGI Zachowane relikty mają znaczenie historyczne – dokumentują początki warszawskiego gazownictwa.

1 Litografia przedstawiająca budynki zbiorników gazu, k. XIX w.

2 Miejsce, w którym wznosił się jeden ze zbiorników. Stan z 2009 r.

3 Pozostałości fundamentów budynku zbiornika. Stan z 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

- Architektura przemysłowa warszawskiej Woli XIX/XX w.*, [w:] Zeszyty wolskie nr 4, Warszawa 2002.
 Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.
 Pruss W., *Rozwój warszawskiego przemysłu w latach 1864-1914*, Warszawa 1977.
 Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.
 Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, tom 8, Warszawa 1998-2005.

Fabryka Towarzystwa Wyrobów Tabaczych „Union”

Adres obiektu: ul. Ludna 4

Data powstania: ok. 1900 r.

Użytkownik: prywatny / biura i magazyny / drukarnia

HISTORIA OBIEKTU W Królestwie Polskim Fabryka Towarzystwa Wyrobów Tabaczych „Union” zyskała sobie przez krótki czas miano prawdziwego potentata w produkcji tabaki, cygar i papierosów. Towarzystwo ukonstytuowało się w 1872 r., kiedy odkupiło do Leopolda Kronenberga jego warszawską fabrykę tytoniu. Początkowo zakłady mieściły się w neorenesansowych gmachach na rogu ul. Marszałkowskiej i ul. Hożej. W 1872 r. wyprodukowano ponad 5 mln sztuk cygar i ponad 59 mln sztuk papierosów! Fabryka, chcąc skutecznie konkurować na rynku cesarstwa, otworzyła swoje składy i przedstawicielstwa w Petersburgu, Moskwie, Odessie i Kijowie. Zatrudnienie zwiększono z 450 do 850 osób. Był to początek i zarazem koniec wielkiego imperium tytoniowego. Na coraz większe trudności finansowe spółki złożyła się rosnąca konkurencja (clo na wyroby tabaczne było w Cesarstwie Rosyjskim od 1860 r. zniesione), przerost zatrudnienia, a przede wszystkim kłopoty z zaopatrzeniem w dobry tytoń. W 1898 r. firma przestała istnieć. Jej kontynuatorem miała być założona w 1901 r. nowa fabryka tabaczna „Union”. Zakłady nowego przedsiębiorstwa wykorzystały nowoczesne obiekty przy ul. Ludnej (wybudowane ok. 1900 r.). Firma specjalizowała się głównie w zwijaniu i paczkowaniu papierosów. Widocznie interes tytoniowy nie kwitł, gdyż w 1909 r. fabryka została przejęta przez drukarnię Zonera (główny zakład mieścił się przy pl. Wareckim). „Union” został przeniesiony na ul. Pawią (siedziba biura i sklepu przy ul. Nowy Świat 31). W 1930 r. zachodnia część gmachu przy ul. Ludnej zostaje przebudowana przez Ministerstwo Poczty i Telegrafów na mieszkania dla pracowników.

OPIS Budynek przy Ludnej składa się z dwóch segmentów, z których zachodni został gruntownie przekształcony w 1930 r. Obie części są otynkowane. Starsza ma charakterystyczny dla architektury przemysłowej układ otworów okiennych i detale architektoniczne w postaci nadproży okiennych w formie łuku odcinkowego. Zmodernizowane skrzydło uzyskało modernistyczną fasadę o pasowo ułożonych oknach. We wnętrzu zachowały się fragmenty przedwojennego detalu i wyposażenia: posadzki, stolarka, balustrady i stopnie schodów.

1 Widok ogólny fabryki. Stan z 2009 r.

2 Starsze skrzydło. Stan z 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

Happen J., *Fabryka Towarzystwa Wyrobów Tabaczych 'Union' w Warszawie* [w:] Tygodnik ilustrowany n 314, 3 stycznia 1874 r. Warszawa.

Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. IX, Warszawa 1995-2005.

Drukarnia Dom Prasy Polskiej

Adres obiektu: ul. Marszałkowska 3/5

Data powstania: 1922 r.

Użytkownik: Akademia fotografii, firmy prywatne, restauracje

HISTORIA OBIEKTU W końcu XIX w. na posesji przy ul. Marszałkowskiej działała Warszawska Fabryka Dywanów Towarzystwo Akcyjne. Mieściła się w obszernym gmachu zaprojektowanym przez arch. Karola Kozłowskiego. Wytwarzano tu zarówno dywany najwyższej klasy, tkane ręcznie, jak też pośledniejszego sortu wyrabiane maszynowo. W 1910 r. w zakładzie zatrudnionych było 300 pracowników; pracował także silnik o mocy 150 KM. Z czasem postępująca mechanizacja produkcji wymusiła redukcję zatrudnienia do 160 robotników. Produkcja dywanów przez jakiś czas jeszcze funkcjonowała po I wojnie – do 1926 r. Wtedy zabudowania zostały zakupione przez spółkę „Prasa Polska”, prawdziwy koncern wydawniczy, który dysponował wielkim kapitałem w wysokości 2 250 000 zł. Wydawnictwo obok publikacji książkowych wydawało też prasę codzienną: „Kurier Informacyjny i Telegraficzny”, „Ekspress Poranny”, „Dobry wieczór - Kurier Czerwony”, a także „Przegląd Sportowy”. Dom wydawniczy „Dom Prasy” znany był ze swoich sanacyjnych sympatii. Jego gazety, z racji czerwonych winiet, powszechnie nazywano „czerwoniakami”. Przedsiębiorstwo od razu po zakupie posesji przystąpiło do budowy nowych obiektów. Rozpisany został konkurs architektoniczny, w którym wygrał projekt spółki architektów Maksymiliana Goldberga i Hipolita Rutkowskiego. Gmach ukończony ostatecznie według ich projektu w 1934 r. pomieścił drukarnię, laboratorium fotochemiczne, introligatornię. W 1938 r. firma zatrudniała 223 pracowników. Po wojnie budynki i maszyny przejęła redakcja „Życia Warszawy”. Obecnie puste mają stać się siedzibą Muzeum Drukarnictwa (które wyprowadza się z dotychczasowej siedziby w Fabryce Norblina)

OPIS Przy budowie nowego gmachu redakcji i drukarni wykorzystano mury dawnej fabryki dywanów. Był to jeden z warunków realizacji jakie zażyczył sobie inwestor spółka „Prasa Polska”. Adaptacja części starej zabudowy wpłynęła na usytuowanie nowych obiektów, które stanęły pod kątem w stosunku do ul. Marszałkowskiej. Duży gmach zajmuje wąską posesję w kształcie klina między ulicami Polną i Marszałkowską. Podzielony został na trzy odrębne części: biuro-redakcyjną, mieszkalną i produkcyjną. Każda z pięciu kondygnacji uzyskała formę 60-metrowej hali. Wnętrza zostały rozwiązane bardzo funkcjonalnie: parter zajmowały hol, szatnie, maszyny drukarskie i stereotypia, na piętrze znajdowały się biura redakcyjne dzienników, a także zecernia. Piętra 2 i 3 zajmowała redakcja czasopism, książek, oraz mieszkania pracownicze, a ostatnie 4 piętro – kliszarnia. W przyziemiu mieściły się magazyny papieru, kotłownia, elektrownia, skład opału, a także – co było nowością – łazienki dla pracow-

1 Elewacja od ul. Polnej. Stan z 2009 r.

2 Widok od strony dziedzińca. Stan z 2009 r.

3 Kotłownia. Stan z 2009 r.

4 Widok pawilonu od ul. Marszałkowskiej. Zdjęcie archiwalne z 1983 r.

5 Hol i drukarnia, 1931 r.

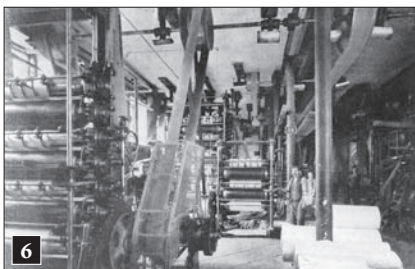
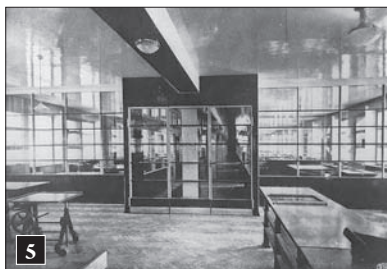
6 Sala maszyn rotacyjnych, 1931 r.

ników. Odpowiednią komunikację zapewniały klatki schodowe z windami zlokalizowane po obu stronach budynku. Po wojnie, po przejęciu posesji przez „Życie Warszawy”, dobudowany został charakterystyczny parterowy biurowy budynek od strony ul. Marszałkowskiej. Elewacje części powstałej w 1934 r. zostały potraktowane bardzo surowo, bez jakichkolwiek dekoracji. Jedynym podziałem architektonicznym są pasy otworów okiennych. W ten sposób został podkreślony funkcjonalny charakter wnętrza, a także nowoczesna żelbetowa konstrukcja szkieletu. Wnętrza także pozostały bardzo „czyste”, wykonane nowoczesnymi materiałami, w tym m.in. szkłem. Budynek Domu Prasy jest jednym z najlepszych przykładów funkcjonalizmu w architekturze przemysłowej XX-lecia Międzywojennego, realizowanym przez awangardowych architektów młodego pokolenia. Uznanie zdobył już w momencie projektowania.

UWAGI Budynek ze względu na swą wartość architektoniczną znalazł się w ewidencji zabytków.

BIBLIOGRAFIA

- Architektura i Budownictwo*, 1928 r., s. 223-224; 1930 r. s. 445-453.
 Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.
 Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
Rocznik informacyjny o spółkach akcyjnych w Polsce, Warszawa 1935.
 Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa r. 1908-12.
 Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, tom 10, Warszawa 2004.

Zakład Aparatów Miedzianych i Odlewnia Adolf Witt i syn

Adres obiektu: ul. Emilii Plater 9/11 (d. Leopoldyny)

Data powstania: lata ok. 1893-1900

Użytkownik: prywatny / usługi

HISTORIA OBIEKTU Dwie działki przy ul. Leopoldyny nabył w latach 1887-1893 Adolf Witt, przemysłowiec, który od wielu pokoleń związany był z odlewnictwem i złotnictwem. Ojciec Adolfa Witta założył jedną z pierwszych w Królestwie Polskim fabrykę metalową, zaś dziadek był złotnikiem samego Napoleona. Pierwszy zakład Adolf Witt założył przy ul. Elektoralfiej w 1820 r. Po kilkudziesięciu latach wymagał on rozbudowy. Do tego celu przeznaczono działkę przy nowowytyczonej ulicy Leopoldyny, a starą fabrykę przeznaczono na magazyn. Budowa nowego zakładu rozpoczęła się na początku lat 90-tych i w 1893 r. produkcję można już było przenieść do gotowego budynku. W zakładzie produkowano armaturę łazienkową, kotły parowe, wanny, piece kąpielowe miedziane (do podgrzewania wody) oraz naczynia kuchenne. Wyrabiano również aparaty do destylacji, sterylizacji i kuchnie parowe. W 1914 r. zakład zatrudniał ok. 100 robotników i korzystał z jednego silnika elektrycznego. Zabudowę wytwórni tworzyło w sumie kilkanaście budynków – zarówno murowanych, jak i drewnianych. Na tyłach zakładu utworzono ogrody. W 1904 r. od ulicy wystawiono okazałą czynszową kamienicę z mieszkaniem właściciela (być może projektu A. Woyde). Z czasem większość zabudowań drewnianych przebudowano na obiekty murowane. Największa rozbudowa dotyczyła budynku głównego, którego zachodnie skrzydło przedłużono i dostawiono od frontu przybudówkę. Fabryka bez przerw działała do 1939 r. W czasie wojny zakład uległ częściowemu zniszczeniu (budynki na tyłach posesji). W 1945 r. fabryka została upaństwowiona i przeznaczona na funkcje usługowe.

OPIS Główny budynek jest piętrowy, podpiwniczony, na planie wydłużonego prostokąta. Nakryty dachem dwuspadowym. Murowany z cegły ceramicznej, nieotynkowany. Ze stropami typu Kleina. W szczycie od strony południowej wysoki komin z dekoracyjnym kostkowym gzymsem i architektonicznym zwieńczeniem w postaci arkadowych nisz. Elewacja

- 1 Widok od podwórza. Stan z 2008 r.
- 2 Reklama firmy z 1908 r.
- 3 Kamienica czynszowa z reklamą naścienną. Stan z 2008 r.
- 4 Budynek biurowy i odlewnia z kominem, na którym widoczne inicjały A.W. Stan z 2008 r.

wschodnia ośmioosiowa, z przejazdem bramnym w szóstej osi; elewacja zachodnia dziewięcioosiowa. Detal architektoniczny charakterystyczny dla architektury przemysłowej końca XIX w.: cokół, kordonowy gzyms z ukośnie układanych cegieł, dekoracyjny gzyms koronujący z fryzem arkadkowym. Okna czterodzielne, ze ślimieniem, zamknięte łukiem odcinkowym. Nadproża zaakcentowane pasami muru. W dawnej fabryce zachowały się drewniane okna z okuciami, drzwi płycinowe oraz metalowe, ogniortwałe schody z drewnianą tralkową balustradą, ażurowe żeliwne schody do piwnic. Na kominie metalowe litery – inicjały A.W. Od wschodu i zachodu do budynku głównego przylegają przybudówki. Od północnego wschodu piętrowe skrzydło.

UWAGI Obiekt (poza kamienicą) nie był remontowany od wielu dziesięcioleci. Gdyby nie funkcjonujące tutaj zakłady usługowe (m.in. poligraficzne, Spółdzielnia „Skala”, fryzjer) popadłyby w ruinę. Jest jednym z najciekawszych niewielkich XIX wiecznych zakładów fabrycznych w Śródmieściu i powinien zostać ujęty w rejestrze zabytków.

BIBLIOGRAFIA

- Pilich M., *Warszawska Praga. Przewodnik*, Warszawa 2005.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
 Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.
 Stesłowicz W., Wartalski S., *Księga adresowa i informacyjna przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i finansowych w Rzeczypospolitej Polskiej, Izba Przemysłowo-Handlowa, Lwów-Warszawa 1930.*

Państwowa Wytwórnia Papierów Wartościowych

Adres obiektu: ul. Sanguszkii 1

Data powstania: ok. 1919 r. / 1926-29 r.

Użytkownik: Skarb Państwa – PWPW

HISTORIA OBIEKTU 25 stycznia 1919 r. na posiedzeniu Rady Ministrów pod przewodnictwem Prezydenta Ministrów (premiera) Ignacego Jana Paderewskiego powołano do życia Państwowe Zakłady Graficzne (PZG). Już w miesiąc później fabryka wydrukowała pierwszy banknot zaprojektowany przez Adama Jerzego Półtawskiego - 100 marek polskich. Początkowo wytwórnia mieściła w gmachu Banku Polskiego przy ul. Bielańskiej. W 1925 r. w miejsce Państwowych Zakładów Graficznych powołano Spółkę Akcyjną Polska Wytwórnia Papierów Wartościowych (PWPW). Od razu przystąpiono do projektowania nowej siedziby; projekt zlecono arch. Antoniemu Dygatiowi. Gmach przy ul. Sanguszkii 1 oddano do użytku w 1929 r. W nowym budynku funkcjonowała drukarnia, pracownia litografii, pracownia fotochemigrafii, introligatornia, sortownia papierów i druków, a także magazyn. W 1930 r. Spółka zatrudniała 372 osoby i dysponowała łącznym kapitałem na sumę 10 mln złotych. Wszystkie akcje

należały do Banku Polskiego. Na Sanguszki drukowano banknoty, obligacje skarbowe, znaczki, asygnaty. Lata 30-te to okres świetności zakładu, który utrzymywał wysoki poziom techniczny i artystyczny wszystkich druków, często projektowanych przez znanych artystów: Adama Jerzego Półtawskiego, Zofię Stryeńską, Józefa Mehoffera, Wacława Borowskiego, Zygmunta Kamińskiego, Ryszarda Kleczewskiego, czy Mariana Romualda Polaka. Pod okupacją niemiecką w zajętej przez hitlerowców drukarni produkowano m.in. kenkarty i karty żywnościowe. Firma funkcjonowała też w ramach ruchu oporu i produkowała dokumenty oraz papiery wartościowe na potrzeby Państwa Podziemnego. W czasie Powstania Warszawskiego zakłady przy Sanguszki stały się prawdziwą redutą powstańczą – od 2 do 28 sierpnia obiekt stanowił ważny punkt oporu w rejonie Nowego Miasta. Obronę prowadziła grupa AK Podziemnej Wytwórni Banknotów. W wyniku walk budynek został bardzo poważnie zniszczony, jednak żelbetowy szkielet korpusu głównego nie zawalił się. Do dziś w metalowym ogrodzeniu od strony ulicy widoczne są ślady po kulach niemieckich. Gmach odbudowano w latach powojennych i już w 1950 r. wznowiono produkcję banknotów, która trwa do dziś.

OPIS Budynek przy ul. Sanguszkii jest jednym z najciekawszych przykładów nowego monumentalizmu w architekturze warszawskiej. Żelbetowy szkielet, widoczny na zewnątrz elewacji sprawia wrażenie monumentalnego klasycystycznego portyku. Antoni Dygat, wykształcony na paryskiej Ecole Speciale d'Architecture był zwolennikiem pełnych rozmachu, symetrycznych rozwiązań, często łącząc zagadnienia urbanistyczne i architekturę. Budynek składa się z dwóch skrzydeł i środkowego korpusu. W częściach bocznych jest trójkondygnacyjny z wysoką sutereną, w części środkowej czterokondygnacyjny. Rozległa, wieloosiowa fasada została podzielona rytmem żelbetowych słupów. Przestrzeń między nimi wypełniają duże okna osadzone w stalowych ramach. Ściany pierwotnie były wykończone tynkiem terrazytowym. Dbano o materiały i detal nie ominęła wnętrz, które zostały urządzone z przepychem właściwym realizacjom rządowym – na podłogach znalazła się trwała dębowa klepka i najlepsze marmury. Prace przy budowie prowadzone były przez najlepsze firmy w branży: budowę prowadziła firma budowlana Bracia Horn i Rupiewicz, instalacje wodno-kanalizacyjne i grzewcze montowała firma Drzewiecki i Jeziorański, instalacje elektryczne i telefoniczne wykonał Siemens, a ogrodzenie wokół budynku firma H. Zielezińskiego.

- 1 Widok ogólny. Stan z 2008 r.
- 2 Widok ogólny, zdjęcie z 1931 r.
- 3 Pierwszy banknot 100 marek polskich projektu Andrzeja Póttawskiego

UWAGI Budynki należy objąć prawną ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.

BIBLIOGRAFIA

Architektura i Budownictwo, 1931 r., z. 1.
 Kulesza J., PWPW w Powstaniu Warszawskim [w:] Kronika Warszawy, nr 3, 1981 r.
 Misztal S., Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.
 Pustola-Kozłowska E., Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
www.pwpw.pl

Dom Handlowo-Przemysłowy Franciszek Fuchs i synowie / Fabryka Czekolady

Adres obiektu: ul. Topiel 12

Data powstania: 1829 r. / lata 20-te XX w.

Użytkownik: obiekt rozebrany

HISTORIA OBIEKTU Firma Franciszka Fuchsa powstała w 1829 r. Początkowo był to jedynie sklep-cukiernia przy ul. Miodowej 18. Z czasem rozszerzono działalność i rozpoczęto import kawy oraz herbaty. Od tej pory przy ul. Miodowej mieściły się: pakownia herbaty, palarnia kawy, a w XX-leciu Międzywojennym także rozlewnia oliwy. W 1919 r. firma została przekształcona w spółkę akcyjną z kapitałem o wysokości 3 600 000 zł. Zarząd spółki postanowił na dużą skalę zainwestować w produkcję słodczych, w tym cukierków i czekolady. W latach 20-tych zbudowano fabrykę na Powiślu, pomiędzy ul. Drewnianą, Topiel i Zajęczą. W latach 30-tych prowadzono jej rozbudowę. W fabryce produkowano czekolady deserowe ciemne, mleczne i wielosmakowe, a także figurki czekoladowe, czekoladę w proszku, batony, cukierki, pralinki, draże, herbatniki i pierniki. Asortyment był tak duży, a jakoś wyrobów tak wysmienita, że fabryka zaczęła zagrażać nawet potentatowi, firmie Emila Wedla. Posiadała cztery sklepy: w Warszawie, w Łodzi i w Zakopanem. W czasie wojny zniszczenia dotknęły ponad 80% zabudowań fabryki, w związku z czym upaństwowioną po wojnie firmę trzeba było w zasadzie od podstaw odbudować. W tym czasie zmieniono elewację głównego budynku rezygnując z pasowych podziałów na rzecz gładkiej, jednolicie tynkowanej elewacji. W 1960 r. działający zakład przyłączono do Wedla (wtedy Zakłady im. 22 lipca).

OPIS Fabryka budowana była w kilku etapach. W latach 20-tych zbudowano 4-piętrowy budynek od ul. Topiel. Duży, 10-osiowy obiekt ozdobiony był pasami okien i tynku, co nadawało mu nowoczesnego, modernistycznego wyrazu. Jednakże podziały wąskimi oknami dodawały mu cech tradycyjnej, dziewiętnastowiecznej kamienicy. W trakcie rozbudowy w latach 30-tych dostawiono skrzydło od ul. Drewnianej. Dekoracja pasowa, bardzo monumentalna, została przeciętna także na tą elewację. Całości dopełniał ścięty 1-osiowy narożnik, co nadawało obiektowi bardziej reprezentacyjny charakter. W 1929 r. rozbudowano fabrykę o budynki produkcyjne, umieszczone w głębi działki.

UWAGI Obiekt został rozebrany a działka przeznaczona pod zabudowę mieszkaniową wielorodzinną. Tymczasowo (w charakterze ogrodzenia) zachowano jedynie ściany w części partu-ru: od ul. Topiel i ul. Drewnianej.

1 Nieistniejący budynek narożny. Zdjęcie archiwalne.

2 Mur pozostały po dawnej zabudowie.
Ul. Drewniana. Stan z 2009 r.

3 Mur pozostały po dawnej zabudowie.
Ul. Topiel. Stan z 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

Baczyński J., *Zakłady Przemysłowe Warszawy*, Warszawa 1982.

Księga przemysłu polskiego, Warszawa 1959.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Stesłowicz W., Wartalski S., *Księga adresowa i informacyjna przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i finansowych w Rzeczypospolitej Polskiej, Izba Przemysłowo-Handlowa, Lwów-Warszawa 1930.*

Wola

Zakłady Lilpop Rau i Loewenstein

Adres obiektu: ul. Bema 65

Data powstania: 1866 r. / 1903 r.

Użytkownik: w zachowanych zabudowaniach mieszczą się różne firmy prywatne

HISTORIA OBIEKTU Początki fabryki Lilpopa, Raua i Loewensteina należy wiązać z nieistniejącym dziś zakładem braci Evans przy ul. Świętojerskiej. Założony w 1818 r. (początkowo w innym miejscu) jako odlewnia mechaniczna i wytwórnia maszyn rolniczych, przeszedł w 1866 r. na własność Stanisława Lilpopa i Wilhelma Raua. Dwa lata później do spółki dołączył Ludwik Loewenstein. W 1873 r. – coraz prężniej działająca firma przekształciła się w spółkę akcyjną. Produkcja nadal koncentrowała się na urządzeniach rolniczych. Dopiero w 1878 r., po nabyciu od byłego Banku Polskiego jego zakładów przy ul. Solec rozpoczęto montaż, a potem produkcję wagonów kolejowych. Wyrabiano też wszelkie inne produkty związane z kolejnictwem. Położenie na Solcu, początkowo dogodne, z czasem zaczęło być dość mocno kłopotliwe, głównie z braku dobrego transportu i komunikacji. Rozwijająca się produkcja potrzebowała z jednej strony coraz większych dostaw węgla i surowca, a drugiej – szybkiego zbytu wyrobów. W 1904 r. zakupiła zabudowania fabryczne na Czystem (zostały zbudowane w latach 1899-1903 dla fabryki budowy maszyn Augusta Rephana), w pobliżu ul. Dworskiej (dzisiejsza Kasprzaka), w sąsiedztwie Gazowni. Nowa nieruchomość była połączona własną bocznica z linią kolejową. Drugą fabrykę uruchomiono ostatecznie w 1908 r. – na Wolę z Powiśla przeniesiono

głównie produkcję wagonów, która trwała tam do 1939 r. Od 1908 r. zakłady produkowały duże ilości maszyn, elementy konstrukcji budowlanych, rury stalowe, maszyny parowe, pociąki. Firma jako dostawca technologii, konstrukcji i urządzeń brała udział w większości dużych inwestycji na terenie byłego Królestwa Polskiego, a także w Cesarstwie Rosyjskim. Budowano mosty, prowadzono roboty wodociągowe. W ślad za rozwijającą się produkcją wzrastało zatrudnienie – z liczbą 1900 robotników w 1914 r. przedsiębiorstwo należało do jednych z największych w Cesarstwie Rosyjskim. Po wybuchu wojny zakłady częściowo przeniesiono do Rosji – głównie produkcję przemysłową. Warszawskie zakłady, zniszczone w czasie wojny,

przechodzą szybką modernizację w 1930 r. Pojawiają się nowoczesne metody produkcji, nowy sprzęt (m.in. obrabiarki, piece odlewnicze żeliwa, brązu, mosiądzu, aluminium, elektrostali). Oprócz wagonów i maszyn produkowano realizowano też zamówienia dla wojska. W 1936 r. uruchomiono produkcję luksusowych samochodów osobowych i samochodów ciężarowych „General Motors” (marki Buick, Chevrolet, Opel). Sieć sprzedaży obejmowała wszystkie większe miasta Rzeczypospolitej. Wielka fabryka w 1938 r. zatrudniała 3500 pracowników.

OPIS W chwili największego rozwoju fabryka zajmowała teren ok. 22 ha, z czego większość pod zabudowania fabryczne. Do dziś zachowało się pięć budynków. Zostały zbudowane w latach 1899-1903 dla fabryki Augusta Rephana. Wymurowane z cegły ceramicznej, nietynkowane, z bogatym ceglany detallem są przykładem typowej architektury przemysłowej końca XIX w., wykorzystującej detal neoromański i burgowy (analogia do niemieckiego Rohbau). Dobrze zachował się ceglany detal architektoniczny: profilowane cokoły, gzymsy koronujące układane dekoracyjnie z cegły, wsparte na ceglanych machikułach, otwory okienne zamknięte nadprożami w formie łuku odcinkowego. Jest to dziś jeden z największych, najcenniejszych zachowanych zespołów pofabrycznych. W jego skład wchodzi: *hala fabryczna* – na planie prostokąta, przylegająca od południa do budynku biurowego. Jednokondygnacyjna z niskim półpiętrzem, *gmach biurowy*: na planie prostokąta. Trójkondygnacyjny z sutereną, nakryty dachem kopertowym. Nad oknami nadproża ceglane w formie odcinków łuku. Dekoracyjny gzyms na wspornikach w kształcie machikuł. *Zespół bramny*: między budynkiem biurowym, a mieszkalnym. *Budynek mieszkalny*: na planie prostokąta, dwukondygnacyjny. Na uwagę zasługują zachowane w dużym stopniu elementy wystroju i wyposażenia wewnątrz: terakota, kute balustrady na klatkach schodowych, wewnętrzna stolarka: drzwi z płycinami, drewniane przepierzenie między korytarzem a kantorami (bud. biurowy).

- 1 Budynek biurowy. Stan z 2009 r.
- 2 Budynek mieszkalny. Stan z 2009 r.
- 3 Warsztaty połączone z halą fabryczną. Stan z 2009 r.
- 4 Widok ogólny z 1938 r.
- 5 Reklama prasowa z widokiem ogólnym, k. XIX w.

UWAGI Zespół w najbliższym czasie ma zostać objęty wpisem do rejestru zabytków.

BIBLIOGRAFIA

- Architektura przemysłowa warszawskiej Woli XIX/XX w.*, [w:] Zeszyty wolskie nr 4, Warszawa 2002,
 Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905,
 Kazimierski J., *Wielkie zakłady przemysłowe Warszawy*, Warszawa 1978,
 Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
 Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.
 Szeliński S., *Sto lat polskiej motoryzacji*, Kraków 2003.
 Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. I, Warszawa 1995 s. 156-157.

Warszawska Fabryka Koronek S.Landau – Sp. Akc.

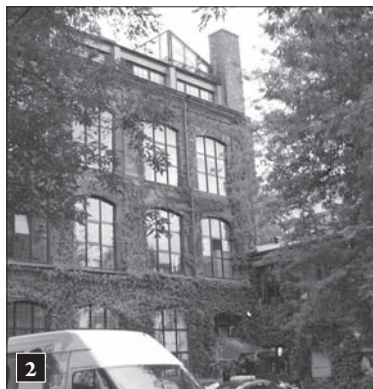
Adres obiektu: ul. Burakowska 5/7

Data powstania: 1905/1911 r.

Użytkownik: obiekt użytkowany / własność prywatna

HISTORIA OBIEKTU Założona w 1905 r. firma początkowo mieściła się przy ul. Gęsiej. W latach 1911-12 została przeniesiona na ul. Burakowską. Wtedy też powstają istniejące do dziś budynki. Firmą zarządzała rodzina Landauów. Uruchomiono nowoczesny na owe czasy zakład: zatrudniano 70 robotników, wykorzystywano też ok. 40 maszyn tkackich. O rozmiarach produkcji może świadczyć fakt, że przedstawicielstwa fabryki otwarto w miastach wszystkich zaborów: Katowicach, Krakowie, Łodzi, Poznaniu i Wilnie. Zespół od kilku lat znajduje się w rękach prywatnych i jest użytkowany.

OPIS W skład zespołu wchodzi budynek główny i oficyna – oba wzniesione w 1911-12 r. *Budynek główny* na planie litery L, dwupiętrowy, kryty dachem dwuspadowym. Murowany z cegły ceramicznej, licowany cegłą. Elewacja artykułowana lizenami z ozdobnymi łukami stropów, zakończona profilowanym ceglany gzymsem. Otwory okienne zamknięte łukami odcinkowymi układanymi z ceglanych kłióćców. Zachowana żelazna stolarka okienna. We wnętrzach stropy typu Klein. W części budynku (m.in. od południa) dobudowane nowe fragmenty – współczesna zabudowa nawiązująca do historycznej architektury. Przekształcone, adaptowane do nowych funkcji wnętrza. Budynek połączony z oficyną parterowym łącznikiem. *Oficyna* parterowa, od strony wschodniej. Murowana z cegły, licowana cegłą. Wprowadzone nowe okna i podziały elewacji.

1 Budynek produkcyjny, widok od frontu. Stan z 2008 r.

2 Budynek produkcyjny, narożnik elewacji wschodniej. Stan z 2008 r.

3 Budynek produkcyjny, elewacja zachodnia. Stan z 2009 r.

UWAGI Obiekt stanowi przykład bardzo udanej rewitalizacji zabytkowej architektury poprzemysłowej. Puste budynki pełnią nowe funkcje: kulturalne, biurowe, restauracyjne. Atmosferę dopełnia staranne wykończenie otoczenia (m.in. przez bruk na dziedzińcu i obsadzenie bluszczem)

BIBLIOGRAFIA

Architektura przemysłowa warszawskiej Woli XIX/XX w. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Muzeum Woli i Towarzystwo opieki nad zabytkami. Zeszyty wolskie 4, Warszawa 2002.

Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Fabryka Hersza Lebensolda

Adres obiektu: ul. Burakowska 9

Data powstania: pocz. XX w.

Użytkownik: firmy prywatne

HISTORIA OBIEKTU Ulica Burakowska na początku XX w. była dość gęsto zabudowana niewielkimi zakładami fabrycznymi i warsztatami. Jednym z nich była powstała w pierwszych latach XX w. fabryka Hersza Lebensolda. Później w tym miejscu funkcjonowało kilka zakładów o bardzo szerokim asortymencie produkcji: Fabryka Narzędzi B-cia Jagielscy i W. S. Mossey z o.o., Fabryka i Rozlewnia Octu M. Zyskind, Fabryka past do obuwia „Dolarin”, Liwski S. – wyroby białoskórnice, Zylberman L. – wyroby celuloidowe, Fabryka Tasiem – Mazgajski E. Przez wojnę skromna zabudowa przeszła bez szwanku. Po 1945 r. zakład znajdował się znowu w rękach kilku firm, w tym m.in. Zakładu Mechanicznego Juliusza Zielinskiego.

OPIS Na posesji znajdują się relikty zabudowy z pocz. XX w. Budynki parterowe i piętrowe, wymurowane z cegły, o bardzo skromnych ceglanych elewacjach. Oficyny znajdują się po bokach długiej działki. Komin ceglany, o przekroju kwadratowym; przechylony na bok i grożący zawaleniem.

- 1** Hala na dziedzińcu. Stan z 2009 r.
- 2** Zakład J. Zielińskiego. Stan z 2009 r.
- 3** Widok ogólny dziedzińca. Stan z 2009 r.
- 4** Charakterystyczna niska zabudowa.

UWAGI Obiekty bardzo zaniedbane, bezstylowe.

BIBLIOGRAFIA

- Architektura przemysłowa warszawskiej Woli XIX/XX w.*, [w:] Zeszyty wolskie nr 4, Warszawa 2002.
 Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.
 Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. I, Warszawa 1995-2005.

Fabryka Izraela Sznelinga

Adres obiektu: ul. Burakowska 25

Data powstania: ok. 1910 r.

Użytkownik: prywatny / skład złomu

HISTORIA OBIEKTU Obiekt powstał w 1910 r. Po 1945 r. użytkowany przez drobne zakłady, ostatnio przez m.in. odlewnię metali i skład złomu.

OPIS Budynki powstały na prostokątnej posesji. Jest to typowy przykład drobnej zabudowy przemysłowej. Trzy ciągi zabudowań ujmują prostokątny dziedziniec odgradzony od ulicy bramą. Budynki wymurowane z czerwonej cegły, parterowe, nakryte dachami pulpitowymi (spadek w stronę dziedzińca). Pierwotnie nieotynkowane obecnie pokryte są cienką warstwą złuszczonego i odparzonego tynku cementowo-wapiennego. Elewacje dwóch budynków od strony ulicy symetryczne – obie dwuosiowe, z wejściami w wewnętrznych osiach skrajnych (w budynku po prawej stronie wejście zamurowane). Zachowany uproszczony detal architektoniczny: proste nadproża okienne w formie pasów cegieł zakończone gzymsem, kostkowy gzyms koronujący. Elewacje o strony dziedzińca artykułowane arkadowymi wnękami zamkniętymi łukiem odcinkowym. We wnękach okna lub stalowe wrota. Obiekt jest bardzo zaniedbany.

1 Wjazd od ul. Burakowskiej.
Stan z 2009 r.

2 Dziedziniec z oficynami
produkcyjnymi. Stan z 2009 r.

3 Widok z ul. Burakowskiej.
Stan z 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

Sroka A., *Przemysł fabryczny w Królestwie Polskim*, Warszawa 1912.

Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. I, Warszawa 1995.

Firma brązownicza Schiffersa / Warszawska Fabryka Trykotaży

Adres obiektu: ul. Chłodna 27

Data powstania: lata 1820-30/1907/1957

Użytkownik: prywatny, obiekt użytkowany

HISTORIA OBIEKTU Na posesji przy ul. Chłodnej 27 w pierwszym ćwierćwieczu XX w. mieściło się kilka zakładów. Zajmowały one oficyny na tyłach domu mieszkalnego. W 1910 r. działała tu niewielka firma brązownicza Kazimierza Schiffersa. Funkcjonowała też założona w 1907 r. Fabryka Trykotaży, która należała do Maksa Iberklajda (od 1910 r.). Zakład posiadał ok. 50 maszyn dziewiarskich i zatrudniał 32 robotników. Od 1932 r. w budynkach przy Chłodnej mieściła się też Wytwórnia Artykułów Metalowych i Elektrycznych inż. M. Pietraszka. Spółka produkowała różnorakie wyroby metalowe, przede wszystkim części samochodowe, lotnicze, części uzbrojenia. Budynki zostały bardzo zniszczone w czasie wojny. W 1957 r. podjęto się odbudowy tylko kamienicy frontowej. W chwili obecnej przeprowadzany jest niewielki remont.

OPIS Kamienica została najprawdopodobniej zbudowana w latach 1820-30. Zniszczona w trakcie wojny, odbudowana w 1957 r. Klasycystyczna, na planie prostokąta, ustawiona dłuższym bokiem do ulicy. Murowana z cegły ceramicznej, otynkowana, nakryta dwuspadowym dachem. W elewacji frontowej na środku 5-osiowy ryzalit. Dolna kondygnacja dekorowana pasowym boniowaniem w tynku. Na osi środkowej umieszczony przejazd bramny zamknięty łukiem koszowym. Otwory okienne proste, okna wielopodziałowe, drewniane. Kondygnacje oddzielone gzymsiem kordonowym i pasem muru, w którym znajdują się płyciny pod oknami piętra. W drugiej kondygnacji otwory okienne proste, zakończone gzymsami nadokiennymi. Trzy okna środkowe zamknięte trójkątnymi naczółkami. Pomiedzy nimi dwie płaskorzeźby w medalionach. Okna analogiczne jak na parterze. Ryzalit zwieńczony jest ścianką attykową, w osiach skrajnych z połówkami tralek w płycinach. Nad trzema środkowymi osiami trójkątny naczółek z okulusem w tympanonie.

1 Kamienica frontowa od ul. Chłodnej. Stan z 2009 r.

UWAGI Obiekt znajduje się w rejestrze zabytków pod nr 55. Fasada prezentuje formy architektoniczne charakterystyczne dla warszawskiego klasycyzmu doby Królestwa Kongresowego.

BIBLIOGRAFIA

- Chrościński J., Rottermund A., *Atlas architektury Warszawy*, Warszawa 1977.
 Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
 Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.
 Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. 2, Warszawa 2001.

Fabryka Piór Stalowych Wasilewskiego/Fabryka ślusarsko-mechaniczna Bergandera Feliksa / Fabryka wyrobów metalowych „Forma”/Fabryka kołder, materaców i bielizny Michała Kułaka

Adres obiektu: ul. Chłodna 29

Data powstania: 1895 r. / 1908 r.

Użytkownik: prywatny / biura

HISTORIA OBIEKTU Przechodząc dziś ulicą, Chłodną trudno uwierzyć, że w niskich, małych murowanych pawilonach było przed wojną prawdziwe zagłębie niewielkiego przemysłu. Tylko na jednej posesji przy ul. Chłodnej 29 w ciągu lat egzystowały obok siebie cztery zakłady. Trzy z nich związane były z przemysłem metalowym. Historia posesji wiąże się z wybudowaniem w 1829 r. domu frontowego rodziny Wołoskich z oficyną piętrową z tyłu działki. W 1877 r. działka została zakupiona przez Jana Tröttera, który umieścił tu swoją produkcję wyrobów żelaznych. Największym zakładem była wytwórnia stalówek i piór Wasilewskiego. Założona w 1895 r. fabryka produkowała stalówki, pióra, pluskiewki, spinacze. Początkowo mieściła się przy ul. Okopowej 21, a od 1910 r. przy Chłodnej. W tym czasie zatrudniano ok. 200-250 robotników. Od 1927 r. część produkcji odbywała się przy ul. Płockiej 29, w większych zabudowaniach. Kolejnym zakładem była niewielka fabryka ślusarsko-mechaniczna Feliksa. Produkowała śruby, części do maszyn (kute), elementy budowlane. Na posesji funkcjonowała jeszcze fabryka wyrobów metalowych „Forma”. Założona w 1908 r. dwa lata później mogła poszczycić się rocznym obrotem w wysokości 100 000 rubli. Zatrudniano 40 robotników. Produkcja obejmowała blachę cynkową i kapsle. Zakładem z innej branży była fabryka Michała Kułaka (założona w 1910 r.) Produkowała kołdry, poszwy, bieliznę, materace, poduszki, wypełnienia tapicerskie. W fabryce pracowało 30 pracowników.

1 Ofcyna biurowa na dziedzińcu. Stan z 2009 r.

2 Widok od ul. Chłodnej. Stan z 2009 r.

UWAGI W miejscu pustych zakładów w 1937 r. uruchomiono kino „Czar” – na 300 miejsc siedzących. W latach 1942-44 kino „Czar” zamieniono na „Faun”.

OPIS Budynek frontowy od ulicy to niewielki parterowy pawilon (pierwotnie piętrowy), pozbawiony cech stylowych. Murowany, o przemurowanych otworach okiennych. Ślady pierwotnych widoczne są pod skutym tynkiem. Do pawilonu od strony dziedzińca przylegają parterowe oficyny. Bezstylowe i zaniedbane. Na tyłach posesji, od strony wschodniej znajduje się dwupiętrowa oficyna przerobiona na biura. Ośmioosiowa, z ceglana elewacją i prostym detalem ceglany: układany dekoracyjnie ceglany gzyms, nadproża nad otworami w formie łuku odcinkowego. Do oficyny przylegał nieistniejący już dziś inny obiekt pofabryczny. Na murach oficyny, od ul. Krochmalnej, zachowały się strzępka po tamtym budynku. Po stronie zachodniej posesji znajduje się piętrowa oficyna funkcjonująca jako piekarnia. O późniejszej, otynkowanej elewacji (lata 20-te XX w.) artykułowanej lizenami międzyokiennymi i zdobionej schodkowym gzymsem koronującym.

BIBLIOGRAFIA

- Architektura przemysłowa warszawskiej Woli XIX/XX w.*, [w:] Zeszyty wolskie nr 4, Warszawa 2002, s. 29.
 Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
 Sroka A., *Przemysł fabryczny w Królestwie Polskim*, Warszawa 1910.
 Nadolski A., *Pani Chłodna (Opowieść o warszawskiej ulicy)*, Warszawa 2008.

Warszawska Fabryka Mebli Stylowych Z. Szczerbiński / Zakład Stolarski L. Kamlera / Zakłady Mechaniczne „Sigma” / „Zalmed”

Adres obiektu: ul. Dzielna 72

Data powstania: od 1910 r.

Użytkownik: obiekt nieużytkowany

HISTORIA OBIEKTU W 1901 r. powstała Warszawska Fabryka Mebli Stylowych. Pierwszy zakład mieścił się przy ul. Aleksandria (dzisiejsza Kopernika). W 1905 r. firma, już jako spółka akcyjna, przeniosła się na posesję przy ul. Dzielnej. W 1914 r. Fabryka Szczerbińskiego zatrudniała 400 pracowników. Był to bardzo duży zakład posiadający własną tkalnię (produkująca tapicerkę do mebli), oddział projektowy (rysowniczy), rzeźbiarzy, a przede wszystkim własne składy różnych gatunków drewna (w tym egzotycznych) przy ul. Dzielnej 75-77. Firma produkowała ekskluzywne meble dostarczane przede wszystkim do hoteli, restauracji. Biura sprzedaży znajdowały się w największych miastach dawnego Cesarstwa Rosyjskiego: w Warszawie, Łodzi, Moskwie i Petersburgu. Mimo wielu sukcesów, w tym także medalu na wystawie ogólnokrajowej „Mieszkanie i jego kultura”, firma zaczęła podupadać i w 1936 r. ogłosiła swoją likwidację. W pomieszczeniach pofabrycznych nadal prowadzona była produkcja małego zakładu przemysłowo-handlowego Szczerbińskiego, zakład stolarski Leopolda Kamlera i zakłady mechaniczne Szczerbińskiego. W 1943 r. Leopold Kamler zakupił całą posesję. Przy zakładach, od strony ul. Pawiej, usytuowana była także kamienica mieszkalna, dziś już nieistniejąca. Zakłady wslawiły się w trakcie Powstania Warszawskiego. W pierwszym tygodniu sierpnia mieściła się tu Kwatera Komendy Głównej AK i Delegata Rządu. Tu także odbyły się pierwsze walki, jeszcze przed wyznaczoną godziną W. Po wojnie zabudowania fabryczne, znajdujące się w dość dobrym stanie (wypalone), zostały na mocy dekretu Bieruta przekazane na Skarb Państwa. Od tamtej pory mieściły się w nich różne zakłady, ostatnio zakład Aparatury Laboratoryjno-Medycznej „Zalmed”, obecnie w likwidacji. W latach 1945-81 dokonano licznych zmian na terenie fabryki, w tym wielu wyburzeń. Przestała istnieć kamienica mieszkalna od ul. Pawiej, rozebra-

- 1 Budynek biurowo-produkcyjny, widok od ul. Dzielnej. Stan z 2008 r.
- 2 Budynek biurowo-produkcyjny, widok od ul. Pawiej. Stan z 2008 r.
- 3 Budynek biurowo-produkcyjny, widok od ul. Dzielnej. Stan z 2008 r.
- 4 Budynek biurowo-produkcyjny, widok z parkingu. Stan z 2008 r.

no oficynę w części wschodniej, w głównym budynku zmieniono okna, wzmocniono ankrami konstrukcję, wreszcie w 1985 r., na miejscu dawnych parterowych budynków przylegających do skrzydła środkowego, wzniesiono metalową halę produkcyjną. Obecnie nieużytkowany budynek wymaga podjęcia niezwłocznie prac remontowych.

OPIS W skład zespołu wchodzi: 4 kondygnacyjny budynek administracyjno-produkcyjny (w kształcie litery „C”) od strony ul. Dzielnej, 1 kondygnacyjny budynek – zabudowa na podwórzu, 1 kondygnacyjna hala od strony ul. Pawiej. Cechy zabytkowe wykazuje tylko główny budynek od str. ul. Dzielnej. *Budynek administracyjno-produkcyjny:* Budynek składający się z dwóch skrzydeł, na planie litery „C”. O konstrukcji żelbetowo-murowanej (część środkowa)

i stalowo-żelbetowej (skrzydło środkowe). Ściany zewnętrzne z cegły ceramicznej, otynkowane. Stropy żelbetowe, częściowo staloceramiczne. Skrzydła budynku oraz oficyna 4 kondygnacyjne. Budynek z dachem dwuspadowym płaskim (skrzydło frontowe) i stromym (skrzydło środkowe) krytym papą oraz stropodachem (oficyna). Fasada skrzydła frontowego – sześćoosiowa, podzielona całej wysokości lizenami i przepruta dużymi, trójdzielnymi oknami. Pierwotnie okna zamknięte odcinkowymi nadprożami, obecnie prostymi. Na lizenach 2 i 3 wystające elementy żelaznych ankrów. Tynkowana, bez zachowanej dawnej dekoracji ceglanej. Elewacja tylna rozwiązana analogicznie. Elewacja skrzydła środkowego – siedmioosiowa, z dużymi wieloszprosowymi oknami, zamkniętymi prosto. Tynkowana, bez śladów dawnej dekoracji ceglanej.

UWAGI Zespół jest istotny przede wszystkim ze względu na swoją powstańczą historię. Kwestie architektoniczne są tu mniej ważne, tym bardziej, że obiekty były wielokrotnie przebudowywane. Najciekawsza architektonicznie jest modernistyczna elewacja od str. ul. Dzielnej – przykład na modernizację dawnych obiektów w latach 30/40-tych. W środku niezachowane elementy dawnego wyposażenia, jedynie klatki schodowe i winda towarowa.

BIBLIOGRAFIA

Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa (Archiwum KOBiDZ).
 Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
 Stesłowicz W., Wartalski S., *Księga adresowa i informacyjna przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i finansowych w Rzeczypospolitej Polskiej, Izba Przemysłowo-Handlowa, Lwów-Warszawa 1930.*

Browar Haberbusch i Schiele

Adres obiektu: ul. Grzybowska 58-70

Data powstania: 1846 r.

Użytkownik: prywatny / obiektu nieużytkowane, częściowo rozebrane

HISTORIA OBIEKTU W 1846 r. na licytacji Konstanty Schiele i Henryk Klave zakupili browar Schäffera i Gampfa mieszczący się przy ul. Krochmalnej. Do spółki dołączył majster z browaru Błażej Haberbusch. W 1849 r. dokupiona została sąsiednia nieruchomość wraz ze znajdującym się na niej browarem i młynem (poruszającym siłą koni). W 1866 r. spłacono Henryka Klave, który odszedł ze spółki. Od tej pory przedsiębiorstwo działało pod nazwą „Haberbusch i Schiele”. Firma zaczęła wyrób piw bawarskich, pilzneńskich, kulbachskich. Produkowano także piwa butelkowane, pasteryzowane, które przeznaczone były na eksport na Kaukaz i Daleki Wschód. Produkcja stale wzrastała: w 1879 r. wyprodukowano 110 tys. wiader piwa, a w 1893 r. 250 tys. wiader. Rozwijająca się firma przeszła w latach 1880-90 bardzo dużą rozbudowę i modernizację stając się największym producentem piwa w Królestwie Polskim. Uruchomiono wtedy silniki parowe. W końcu XIX w. zakład zatrudniał 60 pracowników. W 1899 r. firma

- 1** Browar Kijoka od ul. Żelaznej 59, 1895 r.
- 2** Browar Haberbusch-Schiele przy ul. Krochmalnej, 1905 r.
- 3** Dom administracyjno-mieszkalny (tzw. willa Haberbuscha). Stan z 2009 r.
- 4** Warzelnia. Stan z 2009 r.

przekształciła się w spółkę akcyjną, w której większość akcji mieli bracia Karol i Henryk Haberbusch oraz bracia Feliks i Kazimierz Schiele. Zakupiono w tym czasie sąsiedni browar Kijoka przy ul. Żelaznej 44, w którym z czasem uruchomiono produkcję suchego lodu. Tuż przed pierwszą wojną światową produkcja wynosiła już 1,8 mln wiader piwa, a zatrudnienie wzrosło do 220 osób. Kolejna rozbudowa zakładu miała miejsce w latach 1911-1915. W 1919 r. stale rozbudowujący się koncern wchłonął browar „Koronę”, browar E. Reycha, K. Machlejdę i browar S. Junga. Podjęto decyzję o zjednoczeniu zakładów w jedno przedsiębiorstwo pod nazwą „Zjednoczone Browary Warszawskie p.f. Haberbusch i Schiele”. Właściciele włączonych firm zostali udziałowcami spółki. Główna produkcja miała odbywać się przy Krochmalnej,

a pozostałe wytwórnie pozostawały w rezerwie produkcyjnej, bądź uległy likwidacji. W latach 20-tych Zjednoczone Browary zdobyły pozycję absolutnego monopolisty na rynku piwowarskim. Z czasem zaczęto produkować też innego rodzaju trunki: lemoniadę i kwas, wódki i likiery (w zakładzie przy ul. Ceglanej 4), a także kawę i cykorię. Połowa produkcji sprzedawana była na rynku lokalnym, głównie hurtownikom. Część piwa po 1936 r. także eksportowano m.in. do USA i Wielkiej Brytanii. Zatrudnienie w tym czasie osiągnęło ok. 550-600 pracowników. Zakład nie został znacznie zniszczony w czasie oblężenia Warszawy we wrześniu 1939 r. Wskutek bombardowań zniszczona została wtedy m.in. kotłownia. Przez okres okupacji fabryka cały czas funkcjonowała, mimo że było to trudne pod niemieckim zarządem komisarycznym. Ciężkie dni przyszyły dla fabryki wraz z Powstaniem Warszawskim – to tu w pierwszych dniach walk Powstańcy z batalionu „Chrobry” urządzili swoją redutę, a zapasy pozostające w magazynach wydawali mieszkańcom miasta. Po upadku Powstania większość zabudowań została zniszczona, a maszyny wywiezione przez okupanta. Udało się jednak uzyskać zgodę na przeniesienie całej Fabryki Wódek i Likierów z ul. Ceglanej do Grodziska. Stamtąd wróciły w 1945 r. i stały się podstawą dla odbudowy zakładu. W 1946 r. przedsiębiorstwo zostało znacjonalizowane. Przez lata funkcjonowało pod nazwą „Browary Warszawskie”, a produkowane w nich piwo „Królewskie” zdobyło sobie silną markę.

OPIS Na terenie zajmowanym dzisiaj przez Browary Warszawskie w II poł. XIX w. istniało szereg mniejszych browarów. Już w I poł. XIX w. w płn.-wsch. części obecnego terenu, powstały niewielkie drewniane budynki browaru Ludwika Suchockiego (w 1929 r. zamienione na murowane). Pod nr Krochmalna 61 istniał jeszcze od końca XVIII w. browar Stencłów. Być może w późniejszych zabudowaniach browaru Habersbusch i Schiele znalazły się fragmenty tamtych, znacznie starszych budowli. Do niedawna na terenie fabryki znajdowało się jeszcze osiem zachowanych budynków. Obecnie, po przeprowadzonych w ciągu trzech ostatnich lat wyburzeniach, pozostały tylko relikty i dwa całe budynki mieszkalne. W miejscu, gdzie znajdował się główny budynek produkcyjny, zachowały się ogromne piwnice; podobne były po drugiej stronie ul. Grzybowskiej. *Dom mieszkalny dla pracowników firmy i właścicieli:* wystawiony w latach 1889-1891 (wcześniej istniał tu dom drewniany sprzed 1829 r.). W typie niewielkiej, symetrycznej kamienicy z ogrodem z tyłu. Po 1891 r. budynek był domem mieszkalnym/willą braci Feliksa i Kazimierza Schielów. Przetrwał wojnę i dopiero w latach 60-tych, podczas

prowadzonej odbudowy i modernizacji zakładu budynek znacznie przekształcono: rozebrano oficynę frontową, usunięto cały detal, elewacje otynkowano. Dom na planie prostokąta, dwukondygnacyjny, kryty dachem czterospadowym. W 9-osiowej elewacji frontowej trzy ryzality – dwa skrajne i jeden centralny mieszczący wejście do budynku. Jedyne detal elewacyjny to prosty gzyms kordonowy i profilowany gzyms koronujący. *Budynek administracyjno-mieszkalny*: zbudowany około 1827 r. Pierwotnie był to parterowy dom biurowo-mieszkalny browaru Ludwika Suchockiego. Podczas rozbudowy w 1884 r. budynek nadbudowano o jedno piętro i zmieniono elewację w duchu kostiumu francuskiego i architektury ceglanej. Budynek przylegał do słodowni (obecnie relikty części wschodniej) – najstarszej części dawnych browarów. Budynek dwukondygnacyjny, 8-osiowy, z ryzalitem wejściowym na trzeciej osi. Elewacja licowana ceglą, z zachowanym detałem: parapetami i nadprożami okiennymi (w formie odcińków łuku), dekoracyjnym, profilowanym gzymsiem koronującym, a także tynk boniowany na narożach. Charakterystyczne są też wysokie kominy. *Słodownia*: do budynku administracyjno-mieszkalnego przylegają pozostałości słodowni – najstarszej części zabudowań browaru Haberbusch i Schiele. Pozostałe resztki to fragment czterokondygnacyjnego budynku. Elewacje bez zachowanego detalu, otynkowane. *Warzelnia*: największy zachowany budynek. Prowadzone już były prace rozbiórkowe, które przerwano (rozebrano głównie powojenne hale, ale też starą fermentownię). Główny korpus powstał podczas rozbudowy zakładu w latach 80-tych XIX w. Na planie prostokąta, czterokondygnacyjny. Historyczny detal został zniszczony podczas powojennej odbudowy i głównie układ okien, podział elewacji świadczy o wieku obiektu. Elewacja otynkowana. Z detalu zachowane lizeny, łuki arkadowe w dolnej kondygnacji od strony północnej.

5 Warzelnia, widok od strony zachodniej. Stan z 2009 r.

6 Dom mieszkalny przy ul. Grzybowskiej. Stan z 2009 r.

UWAGI Zniszczenie zabudowań browaru, bez przeprowadzonych dokładnie badań architektonicznych, bez pomysłu na rewitalizację, pozbawiło nas jednego z najciekawszych zespołów architektury przemysłowej. Podczas wyburzeń hal powojennych zniszczono też najcenniejsze obiekty z XIX w. Jedynymi i cennymi świadkami są trzy zachowane obiekty. Cały browar znajdował się w ewidencji zabytków.

BIBLIOGRAFIA

- Architektura przemysłowa warszawskiej Woli XIX/XX w., [w:] Zeszyty wolskie nr 4, Warszawa 2002.
 Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.
 Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
 Rocznik polskiego przemysłu i handlu, 1932, 1936, 1938.
 Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. IV, Warszawa 1995-2005.

Wytwórnia Łańcuchów Rolkowych

Stanisław Kubiak

Adres obiektu: ul. Hrubieszowska 9

Data powstania: 1923 r.

Użytkownik: obiekt nieużytkowany. Własność prywatna.

HISTORIA OBIEKTU Firma została założona przez Stanisława Kubiaka w 1920 r. Sam budynek przy ul. Hrubieszowskiej został wzniesiony w 1923 r. Była to pierwsza fabryka w tej branży w Polsce. Na początku działalności firma zatrudniała ok. 30 pracowników, używała także silnika elektrycznego o mocy 28 KW. Wytwórnia została częściowo zniszczona w trakcie Powstania Warszawskiego – w tym rejonie toczyły się szczególnie ciężkie walki o barykadę powstańczą przy ul. Karolkowej i Dworskiej (ob. Kasprzaka). Po wojnie obiekt był gruntownie remontowany przez Zakłady Metalowe-Spółdzielnię „Rolmet”. Budynek odczyszczono i wyremontowano, dobudowano także portiernię od zachodu. W 1971 r. w związku z poszerzeniem ul. Kasprzaka część południową fabryki rozebrano. W 1973 r. fabryka przeszła na własność zakładów „Kolmet”. W 1981 r. zakład przeszedł na własność firmy „Ridian” produkującej sprzęt medyczny (aparaty słuchowe) i w jej posiadaniu znajduje się do dziś.

OPIS Budynek jednopiętrowy, murowany, na planie prostokąta. Nakryty dachem dwuspadowym obitym papą. Wszystkie stropy staloceramiczne na łukach odcinkowych. Elewacja od ul. Hrubieszowskiej siedmioosiowa, na osi przejazd bramny zamknięty łukiem odcinkowym. Elewacja nieotynkowana. Kondygnacje wydzielone gzymsem kordonowym ułożonym ukośnie z cegieł. Fasada zwieńczona zdwojonym ceglany gzymsem koronującym. W dachu pięć falcjatek. Elewacja tylna ukształtowana podobnie jak frontowa. Sześćoosiowa, z zamurowanym przejazdem bramnym. Okna w większości oryginalne. Drewniane lub metalowe, wielokwaterowe. Otwory okienne zamknięte nadprożem w formie łuku odcinkowego – z kłinców ceglanych. Od ulicy w przejeździe bramny oryginalna brama dwuskrzydłowa, metalowa. Na dolnych płycinach skrzydeł bramy monogramy „SK” z lewej strony i „RK” z prawej.

1 Brama wjazdowa z inicjałami. Stan z 2009 r.

2 Budynek produkcyjny od strony ul. Hrubieszowskiej. Stan z 2009 r.

UWAGI Fabryczka prezentuje ciekawe formy typowe dla arch. przemysłowej przełomu wieków. Są to formy o blisko 20 lat zapóźnione w stosunku do daty powstania obiektu. Na uwagę zasługuje ciekawy, zachowany detal ślusarki i stolarki, m.in. bramy i stolarki okiennej.

BIBLIOGRAFIA

Architektura przemysłowa warszawskiej Woli [w:] Zeszyty wolskie, nr 4, Warszawa 2002.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Magister Klawe S-ka Akcyjna / Towarzystwo Przemysłu Chemiczno-Farmaceutycznego

Adres obiektu: ul. Karolkowa 22/24

Data powstania: 1860 r. / ok. 1900 r.

Użytkownik: Zakłady Farmaceutyczne „Polfa”

HISTORIA OBIEKTU Dzieje jednej z najbardziej znanych warszawskich firm farmaceutycznych sięgają 1860 r., kiedy to Henryk Klawe, przybyły ze Szwajcarii aptekarz, otwiera pierwszą aptekę przy pl. Trzech Krzyży. W przyrząpczym laboratorium wytwarzał wszystkie potrzebne specyfiki. Laboratorium produkowało m. in. hemogen, glicerofosforaty, szczepionki przeciwcholeryczne, przeciwtyfusowe, przeciwżółcowe. Apteka istniała do lat 60-tych XX w., kiedy to części kamieniczek przeznaczono do wyburzenia. Dziewiętnastowieczne wyposażenie apteki przeniesiono do apteki „Królewskiej” przy Krakowskim Przedmieściu, gdzie istnieje do dzisiaj. Około 1900 r. syn Henryka Klawego, Stanisław zakupił dawną fabrykę taśm gumowych Adolfa Pabiana przy ul. Karolkowej 22. Była to świetna lokalizacja dla rozwoju nowego zakładu – w pobliżu przechodziła boczna kolejowa. Bardzo ułatwiało to transport surowców i gotowych wyrobów. W 1920 r. zakład został przekształcony w spółkę akcyjną Towarzystwo Przemysłu Chemiczno-Farmaceutycznego mgr. H. Klawe. W latach 20-tych zatrudniano 200 pracowników. Produkowano głównie szczepionki, surowice, leki wapniowe, homogen i argocel, a także preparaty gabenowe. W 1930 r. fabryka rozbudowała się na nowych, zakupionych działkach przy ul. Przykoppowej. Uruchomiono wtedy m.in. dział syntezy chemicznej. Zbudowane na działce budynki projektował Maksymilian Goldberg. Niestety nie przetrwały wojny. Tuż przed wojną zakład zatrudniał 600 osób. Po wojnie został przejęty przez Państwo, a zabudowania weszły w skład Polfy.

OPIS Istniejący, zachowany z całego zespołu, budynek frontowy przy ul. Karolkowej pierwotnie był nieotynkowany. Na planie prostokąta, czterokondygnacyjny, ośmioosiowy. Elewacja była podzielona dolnym gzymsem kordonowym na partię cokołu i na trzy wyższe kondygnacje zwieńczone gzymsem koronującym. Ściana była rozczłonkowana lizenami, pomiędzy którymi wstawiono szerokie otwory okienne zamknięte łukiem odcińkowym. Całości dopełniał detal ceglany w postaci dekoracyjnie układanych gzymśców, nadproży okiennych z kluczami. Obecnie budynek jest otynkowany na gładko, a otwory okienne w zmienionym kształcie. Tylko bryła, podział elewacji i żelazne kotwy belek stropowych przypominają pierwotny wygląd.

1 Budynek frontowy po modernizacji. Stan z 2009 r.

2 Budynek frontowy. Zdjęcie archiwalne z 1983 r.

BIBLIOGRAFIA

Architektura przemysłowa warszawskiej Woli XIX/XX w., [w:] Zeszyty wolskie nr 4, Warszawa 2002.

Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905

Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912

Polskie Zakłady Philips S.A.

Adres obiektu: ul. Karolkowa 30-44

Data powstania: 1922 r.

Użytkownik: prywatny / obiekt częściowo rozebrany

HISTORIA OBIEKTU W 1922 r. koncern Philips założył „Polsko-Holenderską Fabrykę Lamp Elektrycznych”. Na miejsce produkcji wybrano dużą działkę między ulicami Karolkową, Grzybowską i Przyokopową. Początkowo teren zajmował 8,5 tys. m kw., po 1927 r. już dwa razy tyle. W 1937 r. zakład zajmował już 37,6 tys. m kw. Na terenie zakładu, pomiędzy budynkami fabrycznymi, wytyczono alejki, którym nadano nazwę ulic: Głównej, Stolarskiej, Szklanej, Radiowej, Żarówkowej, Ogrodowej, Piaskowej i Pupina. W 1923 r., wg projektu Pawła Holzera, wzniesiono pierwszą halę fabryczną. W zakładach pracowało wtedy 100 robotników. Wytwarzano tu przede wszystkim żarówki, butle do termosów i półfabrykaty szklane do żarówek, oraz lamp radiowych. Składano także radioodbiorniki sprowadzane z Holandii (od 1930 r.). W 1924 r. na narożnej działce przy ul. Grzybowskiej wzniesiono budynek biurowy. W 1929 r. wybudowano drugą halę produkcyjną oraz magazyny. W 1930 r. dla uniezależnienia od dostaw surowca fabryka zainwestowała we własną hutę szklaną, produkującą baloniki żarówkowe. W tym samym roku zbudowano też duży, czteropiętrowy budynek administracyjno-produkcyjny. W 1933 r. rozpoczęto produkcję radioodbiorników już z rodzimych podzespołów. We wrześniu 1939 r. fabryka i produkcja zostały całkowicie podporządkowane dowództwu niemieckiemu, które zdecydowało o produkcji stacji nadawczo-odbiorczych do czołgów i łodzi podwodnych. W trakcie pierwszych dni Powstania Warszawskiego teren zakładów został opanowany przez Powstańców, co upamiętnia tablica od strony ul. Karolkowej. Po Powstaniu hitlerowcy wywieźli cały sprzęt, a zabudowania fabryczne w większości wysadzili w powietrze. Uszkodzone zostały także budynek biurowy od ul. Grzybowskiej i hala od ul. Karolkowej, które po wojnie postanowiono odbudować. W latach powojennych na terenie zniszczonych zabudowań wzniesiono hale dla państwowych Zakładów Wytwórczych Lamp Elektrycznych im. Róży Luksemburg.

1 Powojenne hale Zakładów im. Róży Luksemburg. Stan z 2008 r

2 Reklama prasowa z 1930 r.

W chwili obecnej zarówno hala, jak i budynek biurowy znajdują się w rękach prywatnych spółek. Wyburzone zostały wewnętrzne ściany i dachy hal, w planach jest także zburzenie budynku biurowego z przeznaczeniem miejsca pod nową inwestycję.

OPIS W skład zespołu wchodzi obecnie: budynek biurowy od ul. Grzybowskiej, hale od ul. Karolkowej. *Budynek biurowy:* Budynek w znacznym stopniu odbudowany po wojnie. W latach 90-tych silnie przekształcony (m.in. ocieplony i otynkowany, przez co przesłonięto część detalu), bez zachowanego historycznego detalu (poza fragmentarycznie zachowaną stolarką drzwiową). Piętrowy, z wysokim, użytkowym poddaszem. Dach kryty dachówką bitumiczną. Od ul. Grzybowskiej dziewięćciosiowy, od Karolkowej trójosiowy. Narożniki ścięte

z umieszczonymi oknami. W elewacji od podwórza na czwartej osi ryzalit mieszczący klatkę schodową. W ryzalicie, w ostatniej kondygnacji wysokie, zamknięte półkoliście okno. *Hala*: parterowa, dziewięcioprzęsłowa, o pow. 3.527 m kw. i wysokości ponad 6 m. *Konstrukcja*: Konstrukcja hali była oparta na słupach z dachem szedowym. W części południowej hala przekryta była płytą żelbetową. Ściany murowane z cegły ceramicznej, oblicowane czerwoną cegłą, w partiach tynkowane. Nad halą wzniesiony był dach szedowy pokryty papą. *Elewacja zachodnia*: (od ul. Karolkowej), z 10 powtarzalnych przeszł wydzielonych licowanymi cegłą lizenami; z tynkowanymi belndami. Każde z nich w kształcie prostokąta zamkniętego trójkątnym szczytem. Przy szczytach pasy ze skośnie, schodkowo układanej cegły. Od strony północnej między halą a bud. biurowym brama: między ceglanyimi słupkami, żeliwna, z zawieszoną na pałaku latarnią. *Elewacja wschodnia*: analogiczna jak zachodnia. Blendy zamknięte łukami ocinkowymi, oblicowanymi cegłą. W blendach po cztery okna, oraz zamurowana brama. *Elewacja północna*: 16-osiowa. Na wysokim ceglanyim cokole. Zamknięta profilowanym gzymsem układanym z cegieł. W osiach 4-tej od wschodu i 4-tej od zachodu ryzality ujęte w licowane cegła lizeny, zamknięte trójkątnymi szczytami dekorowanymi ukośnie układaną cegłą. W ryzalicie zachodnim wejście, we wschodnim okno. *Elewacja południowa*: nieregularna, otynkowana, zamknięta profilowanym gzymsem ceglanyim.

3 Nieistniejące dziś hale, widok od dziedzińca. Stan z 2008 r.

4 Budynek biurowy i brama, widok od ul. Karolkowej. Stan z 2009 r.

5 Nieistniejące dziś hale, widok od ul. Karolkowej. Stan z 2008 r.

UWAGI Istniejący do maja 2009 r. zespół był istotny nie tylko ze względu na walory architektoniczne (głównie hala), ale też z uwagi na swoją powstańczą historię. Obecnie barbarzyńsko niszczone. Ze względu na brak ochrony konserwatorskiej, częściowo wyburzona została hala i zagrożony jest budynek biurowy.

BIBLIOGRAFIA

Księga przemysłu polskiego, Warszawa 1959.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Stesłowicz W., Wartalski S., *Księga adresowa i informacyjna przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i finansowych w Rzeczypospolitej Polskiej, Izba Przemysłowo-Handlowa, Lwów-Warszawa 1930.*

Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. IV, Warszawa 1998.

Gazownia na Woli

Adres obiektu: ul. Kasprzaka 25 (d. Dworska)

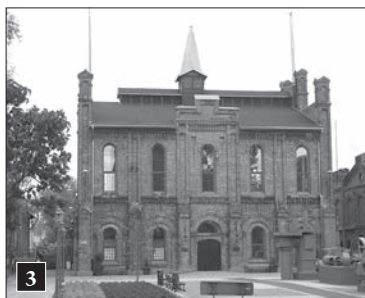
Data powstania: od 1886 r.

Użytkownik: spółka PGNiG

HISTORIA OBIEKTU W 1856 r. niemieckie Towarzystwo Kontynentalne z Dessau podpisało z Magistratem Warszawy umowę na dostawę gazu i oświetlenie ulic miasta. Przez lata utrzymywało swój monopol korzystając z luk prawnych, a przede wszystkim nieudolności magistrackich urzędników. Towarzystwo pierwszy zakład produkcji gazu umieściło na ul. Ludnej. Ze względu na stale rozwijające się potrzeby i produkcję poszukiwano miejsca na budowę nowego zespołu fabrycznego. Wybór padł na puste tereny dzielnicy Czyste, koło ul. Dworskiej (ob. Kasprzaka). Ich podstawowym atutem była bliskość linii kolejowej i możliwość podciągnięcia boczny. Pierwsze zabudowania nowego zakładu wzniesiono w latach 1886-1887 z dała od ul. Dworskiej, w sąsiedztwie boczny kolejowej, przy obecnej ul. Prądzyńskiego. Zakład uruchomiono w 1888 r. Składał się z gmachu Aparatowni Pomiarowej, gmachu Odsiarczalni Systemu I i II, nieistniejącej dziś kotłowni z kominem i piecowi (także niezachowana). Na terenie zbudowano też wieżę ciśnień, po kilku latach zastąpioną wyższą. Od strony boczny kolejowej wzniesiono piętrową rotundę mieszczącą zbiornik gazu (później podniesiono o 2 kondygnacje). Nowa gazownia ciągle rozbudowywana, przejmowała z czasem funkcje starej fabryki przy ul. Ludnej. W rok po uruchomieniu dostarczała Warszawie 48% gazu produkowanego z węgla kamiennego. W latach 1892-1893 w sąsiedztwie Odsiarczalni uruchomiono Fabrykę Chemiczną, przerabiającą smołę pogazową na koks i produkującą wodę amoniakalną. Etap kolejnej rozbudowy to początek XX w., kiedy to zbudowano drugi zbiornik gazu, nowe zabudowania Fabryki Chemicznej, dodatkowe kotłownie oraz budynki mieszkalne dla pracowników wzdłuż ul. Dworskiej. W latach 1911-1912 podwyższono o dwie kondygnacje starszy ze zbiorników. W 1912 r. w dwóch piecowiach zamontowano piece pionowo-retorowe systemu dra Bueba. Po I wojnie światowej między Towarzystwem a Magistratem zaczął narastać konflikt. Miasto zarzucało przedsiębiorstwu stosowanie monopolistycznej polityki i wysokich cen, a także niewystarczające oświetlenie ulic. Spór doprowadził ostatecznie do ustanowienia w 1925 r. dla Gazowni przymusowego zarządu państwowego. W międzyczasie zaprzestano produkcji gazu w gazowni przy Ludnej, która od tej pory miała już pełnić tylko funkcje pomocnicze. Na terenie przy ul. Dworskiej zbudowano nową Kotłownię Centralną,

- 1** Dom mieszkalny przy ul. Kasprzaka. Stan z 2008 r.
- 2** Budynek tzw. Fabryki chemicznej. Stan z 2008 r.
- 3** Budynek Aparatowni Pomiarowej – Muzeum. Stan z 2008 r.
- 4** Budynek większego zbiornika gazu. Stan z 2008 r.

a następnie Piecownię w systemie „Glover-West”, która mogła pracować w trybie ciągłym. Jednocześnie rozbudowano aparaturę oczyszczającą gaz. Wzniesione na ten cel budynki m. in. Benzolownia z 1927 r. oraz Laboratorium i Stacja Doświadczalna z 1928 r., wyróżniały się modernistyczną architekturą i tynkowanymi elewacjami. W 1928 r. gaz dostarczano do 6.464 latarni, przechodził on też przez 91.919 gazomierzy w lokalach publicznych i prywatnych. Codzienne oświetlenie miasta uruchamiane było jednym impulsem ciśnieniowym; niepotrzebna stała się już praca latarników. Produkcja w Fabryce Chemicznej wzbogaciła się m.in. o fenol krystaliczny, lakier do żelaza, naftę surową i oczyszczoną, benzol, oleje techniczne, kwas karbolowy, lizol, naftalinę oraz różnego typu smoły i amoniaki. Do wybuchu wojny zdążono zmodernizować jeszcze kilka obiektów. We wrześniu 1939 r. w czasie bombardowań częściowo zniszczone i spalone zostały zbiorniki gazu, Naftalenownia, składy olejów i Dom Dyrektora. Produkcję na jakiś czas trzeba było wstrzymać, ale już w październiku 1939 r. uruchomiono ją ponownie. Stale modernizowany zakład doznał znacznego uszczerbku po upadku Powstania Warszawskiego – Niemcy wymontowali większość urządzeń, a teren za-

minowali. Do wysadzenia Gazowni na szczęście nie doszło, ale praktycznie od nowa trzeba było organizować produkcję, uruchomioną 25 czerwca 1945 r. W 1978 r. zaprzestano produkcji gazu z węgla (rozpoczęło się na większą skalę wydobywanie gazu ze złóż) i zakład na Woli stał się jedynie stacją przesyłową i magazynem. Niektóre obiekty zaadaptowano do nowych funkcji, głównie biurowych. W dwóch budynkach – Aparatowni Pomiarowej oraz w dawnej tłoczni urządzono Muzeum Gazowni Warszawskiej. Budynki po zbiornikach gazu sprzedano firmie prywatnej.

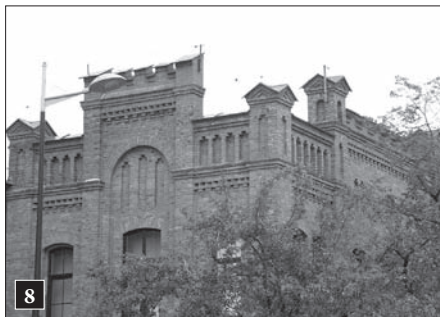

OPIS Zespół fabryki gazu przy ul. Kasprzaka jest jednym z najciekawszych i największych tego typu kompleksów w Europie. W jego skład wchodzi: budynki produkcyjne, dwa zbiorniki na gaz, wieża ciśnień, remiza strażacka, wozownia, budynki biurowe i mieszkalne. Teren gazowni ograniczony od północy ul. Kasprzaka, od południa Prądyżńskiego przecięty jest osią kompozycyjną wyznaczoną przez główną, centralną aleję, przy której zlokalizowane zostały najważniejsze obiekty. Powstawały głównie w pierwszych latach istnienia zakładu i w większości prezentują formy architektury neoromańskiej i neogotyckiej, w typie niemieckiego Rohrbau, a także Rundbogenstil. Budynki budowane na ustandaryzowanych planach, z wyrafinowaną ceglana dekoracją zgodne są z założeniami teorii architektury racjonalnej Jean'a Nicolasa Duranda. *Budynek mieszkalny zachodni:* budowany był w kilku etapach (1900-1914), składa się z czterech widocznych segmentów. Ma ciekawą architekturę nawiązującą rozwiązania obronne – machikuły, kroksztyny, krenelaż. Zachowały się elementy detalu i wyposażenia m.in. stolarka okienna i drzwiowa, posadzka terakotowa, balustrada na klatce, kute kraty w podpiwniczeniu, krata okna w elewacji bocznej, przy narożu elewacji kuty wspornik na latarnię. *Drugi budynek mieszkalny:* ok. 1900, składa się z dwóch segmentów. Zachowane są elementy kute (balustrady),

- 5 Widok ogólny z lotu ptaka. Stan z 2005 r.
 6 Budynek odsiarczalni. Stan z 2008 r.
 7 Budynek Aparatowni Pomiarowej – widok elewacji tylnej. Stan z 2008 r.

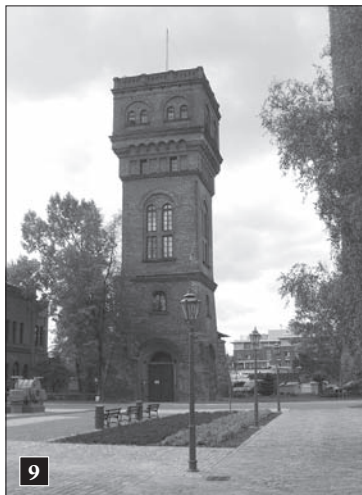
stolarka drzwiowa – secesyjna, płytki klatki schodowej, balustrada schodów. *Dom dyrektora*: z 1900 r. Pierwotnie obiekt kryty był wysokim, dwuspadowym dachem (spalił się w 1939 r.) obecnie jest to dość skromny, parterowy budynek z wejściem do ulicy. Na tyłach ogród, na który wyjście jest przez drewnianą werandę nawiązującą do architektury szwajcarskiej. *Wozownia*: na tyłach domu dyrektora, w rogu posesji. Pierwotną funkcję można poznać po zachowanych wielkich wrotach drewnianych. *Budynek odsiarczalni systemu III*: z 1900 r. Jest to jeden z najcenniejszych budynków gazowni. Z bardzo racjonalnie potraktowaną, powtarzalną elewacją, z charakterystycznym bogatym ceglany detal. *Budynek Aparatowni Pomiarowej*: wybudowany w latach 1886-87. Zachował się w zasadzie w niezmiennym stanie. Ma bardzo bogatą ceglana dekorację, ciekawy dach, żaluzje fabryczne, odkrytą więźbę dachową. Połączony został z budynkiem Tłoczni Gazu (nowy budynek – 1930 i 1955) i zaadaptowany na potrzeby sali konferencyjnej i Muzeum Gazownictwa. *Budynek odsiarczalni systemu I i II*: wybudowany w 1887 r. To jeden z pierwszych budynków, jakie powstały. Ma bryłę bazyliki – środkową wysoką część i aneksy po bokach; 11-osiową elewację dekorowaną bogatym ceglany detal, min. fryzem arkadkowym. Od tyłu elewacja z okulusami z 1930 r. *Wieża ciśnień i budynek Remizy Strażackiej*: z ok. 1900 r. Jest to druga wieża ciśnień na terenie (pierwsza powstała w 1888 r.) i jedyna zachowana. Na planie kwadratu, sześciokondygnacyjna, formą nawiązuje do wieży zamkowej: szkarpy narożne, półkoliste okna ostatniej kondygnacji, krenelaż, portale neoromańskie. Do wieży przylega dobudówka remizy. *Centralna Kotłownia*: zbudowana ok. 1925. Z ciekawą konstrukcją szkieletu stalowego wypełnionego cegłą. W środku były cztery kotły wodnorurkowe, które zastąpiły pięć wcześniejszych pieców rozrzuconych po całym terenie gazowni. Przy kotłowni jest komin. Analogicznie jak kotłownia zbudowane były obie niezachowane piecownie: 1 i 2. *Budynek biurowy*: przed 1900 r. Z bogatą dekoracją ceglana, pasami arkad i okien. Od elewacji bocznych bogate krenelaże-attyki i sterczyny. *Budynek Amoniakalni*: nazywany Fabryką Chemiczną, z lat 1892-93. Produkowano tu siarczan amonu. Obiekt rozbudowano w latach 20-tych XX w. (przy centralnej części podniesiono wtedy bardzo aneksy boczne). Elewacja w części górnej ma trzy okna, z których środkowe jest najwyższe – typowy podział bazylikowy. *Magazyn Centralny*: z ok. 1900 r., w 1929 r. skrócony od zachodu o prawie 6 metrów z powodu budowy bocznic kolejowej. Obecnie budynek ma 14 prześł. Elewację od zachodu ma odtworzoną i uproszczoną. Budynek nakryty jest dachem żelbetowym, łupinowym – ma 14 segmentów. *Magazyn drugi*: z ok. 1900 r. Pierwotnie bardzo duży, w 1947 r. w dużej części rozebrany. Teraz jest to skromny obiekt na

8

10

9

8 Budynek biurowy. Stan z 2008 r.

9 Wieża ciśnieniowa. Stan z 2008 r.

10 Centralna kotłownia. Stan z 2008 r.

planie węgielnicy, parterowy. Z nowymi, wtórnie przebitymi oknami. Z zatartymi cechami stylowymi. Mały budynek elektrowni koło magazynu drugiego. Niewielki, parterowy budynek. Magazyn nr 59: wzniesiony w latach 30-tych XXw., przy budynku 1 zbiornika. Ślepe ściany mają ślady po kulach z ostatniej wojny. Obudowy po zbiornikach gazu: wybudowane w latach 1886-1900. Pierwszy z budynków miał pierwotnie 1 piętro. Potem go nadbudowano. Drugi miał od samego początku trzy kondygnacje. Obiekty z bardzo ciekawą dekoracją neoromańską: artykulacja półkolistymi arkadami, fryz arkadowy, szkarpy ze sterczynami. Na terenie gazowni zachowała się fragmentarycznie stara nawierzchnia z otoczek (tzw. kocie łby) i brukowana oraz dziewięć czteropalnikowych latarni gazowych ustawionych przed muzeum.

UWAGI Cały zespół wpisany jest do rejestru zabytków. Od wielu lat zarządzany przez PGNiG jest na bieżąco konserwowany. W stanie niedostatecznym znajdują się za to budynki po zbiornikach gazu, dla których nie ma opracowanego właściwego programu funkcjonalnego. Znajdują się w rękach prywatnych i już kilkakrotnie podejmowane były próby ich adaptacji na różne cele. Jednym z pomysłów było umieszczenie w większej z rotund Panoramy Powstania Warszawskiego (inicjatorem był m.in. Andrzej Wajda). Obecnie rozważane jest przeznaczenie tych obiektów na luksusowe lofty – analogicznie jak stało się to w Wiedniu i dzieje się w Berlinie.

BIBLIOGRAFIA

Architektura przemysłowa warszawskiej Woli XIX/XX w., [w:] Zeszyty wolskie nr 4, Warszawa 2002.

Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.

Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. V, Warszawa 1999.

Zieliński J., *Latarnie warszawskie. Historia i technika*, Warszawa 2007.

www.ms-gaz.pl

Odlewnia Żelaza i Metali Ambrożewicza

Adres obiektu: ul. Kolejowa 56

Data powstania: 1904 r.

Użytkownik: obiekt użytkowany / własność prywatna

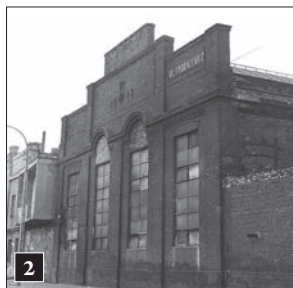
HISTORIA OBIEKTU Odlewnia żelaza została uruchomiona w 1904 r. przez Władysława Ambrożewicza. Początkowo wykorzystywane były obiekty znajdujące się na posesji w narożniku ul. Karolkowej i Kolejowej. Niemal w tym samym czasie powstała duża hala frontowa. W 1912 r. zbudowano kolejną halę od wschodu. Zakład miał dwa działy: żelazny i metalowy. Produkowano głównie koła pasowe maszynowe, łożyska, koźły wiszące, tryby maszynowe, piece tyglowe systemu inż. Musioła, oraz różne inne wyroby z brązu i metali kolorowych. Oprócz tego fabryka realizowała także specjalne zamówienia według dostarczanych projektów. Odlewnia w 1910 r. zatrudniała 110 robotników i dodatkowo używała silnik naftowy o mocy 20 koni. Odlewnia w rękach Ambrożewicza pozostawała do 1944 r. Po wojnie znacjonalizowana, obecnie znowu znajduje się w rękach prywatnych. W 1999 r. poprzez zabudowę okien i dostawienie części parowozu zniszczono elewację od ul. Kolejowej.

OPIS W zespole znajdują się dwie odlewnie, oficyny gospodarcze i najstarszy bud. biurowo-produkcyjny. *Odlewnia zachodnia:* z 1904 r. Na planie wydłużonego prostokąta. Murowana z cegły, ceramicznej, częściowo licowana cegłą, częściowo tynkowana (od ulicy). Parterowa hala z dwuspadowym dachem. Fasada od ulicy jest rozczłonkowana lizenami, pomiędzy którymi (ob. zamurowane) okna zamknięte prosto. Ponad II kondygnacją fasady attyka ze sterczynami w miejscu lizen. Wewnątrz hali zachowana żeliwna kolumnienka wspierająca strop. Elewacja od strony zachodniej licowana cegłą, z zachowanym ceglany detalem architektonicznym. *Odlewnia wschodnia:* z 1912 r. Na planie wydłużonego prostokąta, usytuowana szczytem do ulicy. Murowana z czerwonej cegły. Wewnątrz jednoprzestrzenna hala pierwotnie nakryta szklanym dachem. Elewacja od ulicy 4-osiowa, licowana cegłą. W dwóch środkowych osiach wysokie okna zamknięte półkoliście (ob. zamurowane). Ponad kondygnacją ścianka attykowa skrywająca dach. Ściana rozczłonkowana lizenami i urozmaicona gzymsem. W ścianie attykowej, w płycinie, wypisane metalowymi literami nazwisko właściciela i data powstania. Inne budynki na terenie posesji zostały znacznie przekształcone w latach powojennych i nie wykazują obecnie znaczących wartości zabytkowych ani architektonicznych.

1 Brama zakładowa i budynek biurowy. Stan w 2008 r.

2 Odlewnia, elewacja od ulicy. Zdjęcie archiwalne z 1983 r.

UWAGI W budynku wschodniej odlewni w latach 90-tych XX w. wstawiono w elewację połowę parowozu (ostatnio zdjęty), zamalowano ściany. Poprzez te przekształcenia zatarto częściowo pierwotny wygląd fasady, będącej przykładem wyśmienitej architektury przemysłowej początków XX w.

BIBLIOGRAFIA

Architektura przemysłowa warszawskiej Woli XIX/XX w. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Muzeum Woli i Towarzystwo opieki nad zabytkami. Zeszyty wolskie 4, Warszawa 2002.

Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.

Księga przemysłu polskiego, Warszawa 1959.

Pustoła-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. VI, Warszawa 1998.

Fabryka Wyrobów Metalowych Wacław Czajkowski i S-ka

Adres obiektu: ul. Młynarska 33

Data powstania: 1924 r.

Użytkownik: prywatny

HISTORIA OBIEKTU Fabryka została założona w 1924 r. przez inż. Wacława Czajkowskiego. Nowoczesne wyposażenie fabryki w maszyny zapewniało wysoką wydajności pracy. Wyrabiano artykuły tłoczone i ciągnięte z blachy żelaznej mosiężnej i aluminiowej – głównie na potrzeby warszawskich firm używających blaszanych opakowań. Fabryka była największym zakładem w tej części Woli. Na początku działalności firma zatrudniała ok. 80 pracowników. W 1938 r. już 150.

OPIS Od ul. Młynarskiej ustawiony frontem budynek na planie wydłużonego prostokąta. Piętrowy, w części biurowej (od zachodu) nad bramą przejazdową trójkondygnacyjny z niskim drugim piętrem (rodzaj mezzanina). Murowany z cegły ceramicznej, licowany cegłą (ob. pomalowaną farbą na czerwono). Elewacja części biurowej 3-osiowa, z gzymsami kordonowym i koronującym, nad którym ścianka attykowa (dawniej ze sterczynami). Pierwotnie okna skrzynkowe, wielopodziałowe, obecnie nowe, z wtórnymi podziałami. Otwory okienne zamknięte prostym nadprożem. Część produkcyjna (wschodnia) 6-osiowa. Gzymsy: kordonowy i koronujący wspólne z częścią produkcyjną. Elewacja rozczłonkowana lizenami, między którymi zapelniające całe pole okna w kratownicy metalowej. Nad gzymsem koronującym ścianka attykowa (niegdyś ze sterczynami). W środku jednoprzestrzenna hala. Od północy, przy wschodniej granicy posesji, przylegająca wydłużona oficyna. Pierwotnie budynek od ulicy odgródzony murem z bramą (nad którą ażurowy szyld) – obecnie bez ogrodzenia.

1

3

2

1 Część produkcyjna.
Widok
od ul. Młynarskiej.
Stan z 2009 r.

2 Część biurowa. Widok
od ul. Młynarskiej.
Stan z 2009 r.

3 Widok od ul.
Młynarskiej. Zdjęcie
archiwalne z 1937 r.

4 Część biurowa
od strony dziedzińca.
Stan z 2009 r.

4

UWAGI Obiekt o ciekawych prostych podziałach. Niestety zeszpecony przez nieuzasadnione malowanie elewacji i wymianę stolarki okiennej.

BIBLIOGRAFIA

Architektura przemysłowa warszawskiej Woli XIX/XX w. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Muzeum Woli i Towarzystwo Opieki nad Zabytkami. Zeszyty wolskie 4, Warszawa 2002.

Księga przemysłu polskiego, Warszawa 1959.

Pustoła-Kozłowska E., Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Stesłowicz W., Wartalski S., Księga adresowa i informacyjna przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i finansowych w Rzeczypospolitej Polskiej, Izba Przemysłowo-Handlowa, Łwów-Warszawa 1930.

Zieliński J., Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy, t. XI, Warszawa 1998.

Fabryka Chemiczna Klein i S-ka

Adres obiektu: ul. Okopowa 55

Data powstania: 1907 r.

Użytkownik: prywatny / obiekt częściowo wyburzony

HISTORIA OBIEKTU W 1907 r. Edward Klein założył przy ul. Wolność fabrykę chemiczną. Zakład produkował odczynniki dla warszawskich garbarni (z których kilka zlokalizowanych było w niedalekim sąsiedztwie). W 1918 r. fabryka przeniosła się do większych zabudowań przy ul. Okopowej 55. Przedsiębiorstwo rozwinęło sieć przedstawicielstw, m.in. we Lwowie, Radomiu i Wilnie. W warszawskim zakładzie zatrudniano (dane na 1938 r.) 13 pracowników, a kapitał zakładowy wyniósł 288 000 zł.

OPIS W 2009 r. wyburzono parterowe oficyny i dwupiętrowy budynek produkcyjny – ostatnie pozostałe zabudowania po fabryce. W ich miejscu powstaje nowa inwestycja Caritasu – dom wielorodzinny. Nieistniejące już budynki pochodziły z drugiej dekady XX w. Były to proste obiekty murowane z cegły, częściowo otynkowane, bądź pomalowane farbą (główny budynek), o zredukowanym detalu ceglany: dekoracyjnych gzymsach: kordonowych i koro-
nujących, nadprożach okiennych. Stan obiektów był zły.

1 Budynek produkcyjny. Stan z 2006 r.

2 Nowa inwestycja na terenie d. zakładów.
Stan z 2009 r.

UWAGI Po wyburzeniu garbarni Pfeiffera przy ul. Okopowej 58/72 w 1993/94 r. (teraz w tym miejscu stoi centrum handlowe Klif) fabryka chemiczna jest drugim zabytkiem przemysłowym, który znika z powierzchni tej części Woli. O dawnym charakterze dzielnicy świadczą jeszcze jedynie pozostała garbarnia Temlera i Szwede.

BIBLIOGRAFIA

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
Rocznik – informator przemysłu, handlu, finansów, rolnictwa i rzemiosła na rok 1936, Warszawa 1936.
Roczniki Polskiego Przemysłu i Handlu, 1936, 1938.

Fabryka Garbiarska Temler i Szwede

Adres obiektu: ul. Okopowa 78

Data powstania: 1839 r. / 1856 r.

Użytkownik: prywatne firmy, magazyny, warsztaty.

HISTORIA OBIEKTU Fabryka garbiarska Temlera i Szwede bez wątpienia należy do jednych z najstarszych zakładów w Warszawie. W Królestwie Polskim była to – jak wówczas podawano – największa garbarnia. Droga do tego sukcesu zaczęła się dość wcześnie. W 1839 r. Jan Temler założył w Warszawie niewielką garbarnię. Nie znamy lokalizacji tego pierwszego zakładu. W 1858 r. do spółki przystąpili dwaj pozostali bracia Temlerowie: Aleksander i Karol. Zabudowania fabryczne przeniesli poza granice miasta, na posesję zakupioną przy wałach miejskich. Budynki wzniesiono dzięki kredytom pozyskanym z banku Leopolda Kronenberga. W końcu lat 60-tych XIX w. w fabryce pracowało 60 robotników, a roczna produkcja wynosiła 600 000 rubli. Działały też dwie maszyny parowe o mocy 6 i 20 KM. Produkowano różnego rodzaju skóry. Były to wyroby o najwyższej jakości, co potwierdził złoty medal na wystawie w Moskwie w 1865 r. Zatrudnienie stale wzrastało i w 1870 r. osiągnęło 200 pracowników. W XX-leciu Międzywojennym fabryka przeżywała prawdziwą prosperytę. W latach 1919–23 zmodernizowano maszyny w fabryce. Szybko rozwój przyhamował na jakiś czas tylko Wielki Kryzys. W 1938 r.

fabryka zatrudniała 102 pracowników, na terenie przy Okopowej działała też siostrzana garbarnia Margolis. W latach okupacji fabryka dostała się pod niemiecki zarząd komisaryczny. Po wojnie dość szybko garbarnię odbudowano, a produkcję kontynuowano na przeniesionych z zakładów Pfeiffera maszynach. Zakład znacjonalizowano w 1948 r. Potem funkcjonowała tu wytwórnia obuwia „Syrena”. Obecnie zabudowania służą głównie za magazyny.

1

2

OPIS Obecna zabudowa zakładów to efekt wielokrotnych rozbudów i przebudów, a także zniszczeń wojennych. Z pierwszych zabudowań, pochodzących z czasów budowy fabryki, nie zachowały się żadne. Najstarszym obiektem jest główny budynek fabryczny na tyłach posesji, najciekawsze jest jego południowe skrzydło: dwukondygnacyjne, z widoczną w środku więźbą. Najprawdopodobniej obok tej części mieścił się kiedyś komin. W dalszej części główna hala przekryta jest sklepieniem biegowym, wspartym na żeliwnych słupach. Żeby dokładnie rozwarstwić etap budowy głównego budynku należałoby przeprowadzić badania architektoniczne. Drugim ciekawym budynkiem jest obiekt położony bliżej ulicy Okopowej. Obok produkcji funkcjonowały w nim też biura. Wnętrza tego budynku zostały znacząco przekształcone. Budynki są wtórnie otynkowane. Elewacja najstarszego utrzymana w neoromańskiej stylistyce: fryz arkadkowy, półkoliście zamknięte okna. Pod warstwą tynku zatarte charakterystyczne nadproża w formie łuków odcinkowych.

UWAGI Po rozbiórze garbarni Braci Pfeiffer zakłady Temlera i Szwede są największym tego typu zespołem w Warszawie.

- 1 Widok ogólny garbarni, 1880 r.
- 2 Widok ogólny na główną halę produkcyjną. Stan z 2009 r.
- 3 Widok od ul. Okopowej. Stan z 2009 r.
- 4 Widok od ul. Okopowej.

BIBLIOGRAFIA

Architektura przemysłowa warszawskiej Woli XIX/XX w., [w:] Zeszyty wolskie nr 4, Warszawa 2002.
 Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.
 Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] *Warszawa II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1970.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
 Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.
 Tomaszewski J., *Warszawskie Zakłady Garbarskie*, Warszawa 1970.

Garbarnia Emila Kowalskiego

Adres obiektu: ul. Płocka 9-11

Data powstania: 1917 r.

Użytkownik: biura prywatnej firmy / dom mieszkalny

HISTORIA OBIEKTU W 1917 r. małżeństwo Emila i Józefy Kowalskich zakupiło od Jana Białowąsa nieruchomość przy ul. Płockiej 9/11. Na obu działkach zbudowali niewielką garbarnię, a także od ul. Płockiej wystawili willę własną. Garbarnia wytwarzała skóry chromowe, cielęce i kozle. Przedsiębiorstwo tylko przez krótki czas przynosiło zyski – w 1938 r. zatrudnienie wynosiło już raptem 12 pracowników, a firma i właściciele popadli w długi.

OPIS Z pierwotnej zabudowy fabrycznej zachował się budynek dawnej garbarni zaadaptowany na biura przez firmę „Dantex”. Całkowicie przebudowany, nie ma za wiele wspólnego z pierwotnym obiektem. Uwagę zwraca za to reprezentacyjna willa Kowalskich. Dwukondygnacyjna, od strony d. podwórza 11-osiowa, a od ulicy 3-osiowa, jest prawdziwą ozdobą Płockiej. Willa jest utrzymana w stylu rodzimym z elementami klasycyzmu i stylu dworskowego. Otrzymała dekorację pasowym boniowaniem w dolnej kondygnacji i boniowaniem narożnym. W elewacji bocznej od dziedzińca na osi trójkątny szczyt. Elewacja z dwoma cwiérćkolistymi wykuszami połączonymi tarasem. Pozostałe zabudowania na tyłach posesji zostały rozebrane.

- 1 Dom mieszkalny. Stan z 2009 r.
2 Oficyna mieszkalna. Stan z 2008 r.
3 Niszczący taras budynku. Stan z 2008 r.

BIBLIOGRAFIA

Pustoła-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Rocznik polskiego przemysłu i handlu, 1932, 1936, 1938.

Stesłowicz W., Wartalski S., *Księga adresowa i informacyjna przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i finansowych w Rzeczypospolitej Polskiej, Izba Przemysłowo-Handlowa, Lwów-Warszawa 1930.*

Zakłady Kotlarskie i Mechaniczne W. i M. Dmowscy

Adres obiektu: ul. Płocka 20

Data powstania: 1917 r.

Użytkownik: prywatny / obiekt częściowo opuszczony

HISTORIA OBIEKTU Pierwsza fabryka założona w 1877 r. przez E. Dmowskiego mieściła się przy ul. Leszno 140. Produkowała maszyny do wyrobu wód gazowanych i grzebieni, urządzenia do ogrzewania centralnego i hodowli drożdży. Po pierwszej wojnie światowej firma przeniosła się na ul. Płocką, gdzie na stosunkowo dużej posesji mogła prowadzić produkcję urządzeń do cukrowni, kotłów parowych, kuchni, aparatów dezynfekcyjnych. Na miejscu także chromowano i niklowano metale. Właścicielem firmy był wtedy Mieczysław Dmowski. W 1936 r. zatrudniano 49 pracowników, na wyposażeniu był też silnik o mocy 128 koni.

OPIS Na posesji zachowała się częściowo stara zabudowa. W skład zespołu wchodzi parterowe, jednoraktowe oficyny. Wymurowane z cegły ceramicznej, otynkowane, nie przedstawiają cech stylowych. To prosta, wybudowana niskim nakładem kosztów, architektura. Od strony ulicy oficyny odgradza ceglany, częściowo otynkowany mur. Pozostałe obiekty zapewne zostały wyburzone pod budowę osiedla mieszkaniowego przy ul. Wolskiej.

UWAGI Obiekty znajdują się w złym stanie technicznym. Częściowo zachowały się elementy dawnego wyposażenia i stolarki.

1 Budynki od ul. Płockiej. 2009 r.

2 Mur od strony podwórza. 2009 r.

3 Oficyny produkcyjne na dziedzińcu. 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Rocznik – informator przemysłu, handlu, finansów, rolnictwa i rzemiosła na rok 1936, Warszawa 1936.

Rocznik polskiego przemysłu i handlu, 1932, 1934, 1936.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Fabryka Piór Stalowych K. Wasilewski

Adres obiektu: ul. Płocka 29

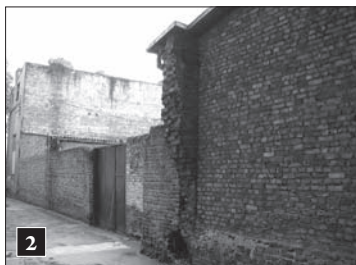
Data powstania: 1895 r.

Użytkownik: prywatny / obiekt częściowo opuszczony

HISTORIA OBIEKTU Na posesji przy ul. Płockiej najprawdopodobniej jeszcze na początku XX w. działał jakiś zakład przemysłowy. Istniejące budynki wraz z działką zostały zakupione w 1927 r. przez firmę Towarzystwo Przemysłowe K. Wasilewski i S-ka. Historia samej firmy sięga jeszcze XIX w. W 1895 r. Konrad Wasilewski założył niewielki warsztat wytwarzający stalówki, spinacze, pineski. Początkowo zakład mieścił się przy ul. Okopowej 21, a od ok. 1910 r. na większej posesji przy ul. Chłodnej 29. W tamtym czasie w fabryce pracowało już 250 robotników. W 1927 r. firma przetrzymała się w spółkę akcyjną z kapitałem zakładowym o wartości 1 mln złotych. Biuro sprzedaży firmy mieściło się przy ul. Elektoralnej 5, natomiast fabryka została przeniesiona na Płocką.

OPIS Po zakładzie pozostały jedynie dwie oficyny schowane za ceglany murem. Na planie prostokąta, parterowe. Murowane z cegły, nietynkowane, z charakterystycznym dla architektury przemysłowej początku XX w. detalem: układanymi dekoracyjnie ceglanymi gzymsami i nadprożami okiennymi w formie odcinków łuku. W jednej z oficyn klatka schodowa w piętrowym skrzydle. Obiekt są przykładem typowej zabudowy niewielkich zakładów przemysłowych: z murem od ulicy i oficynami-halami umieszczonymi po bokach dziedzińca.

UWAGI Obiekt w stanie zaniedbania. Częściowo opuszczone.

1 Budynek mieszkalno-biurowy. Stan z 2009 r.

3 Bud. mieszkalno-biurowy, ryzalit klatki schodowej. Stan z 2009 r.

2 Mur z wjazdem na teren zakładu. Stan z 2009 r.

4 Budynek produkcyjny na dziedzińcu. Stan z 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Rocznik polskiego przemysłu i handlu, 1932, 1936, 1938.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

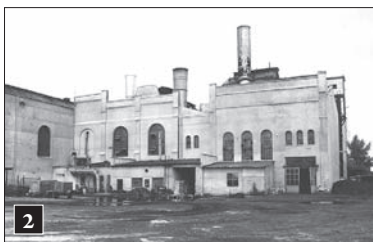
Zespół elektrowni i zakładu naprawczego tramwajów miejskich

Adres obiektu: ul. Przyokopowa 28

Data powstania: lata 1905-1909

Użytkownik: Muzeum Powstania Warszawskiego

HISTORIA OBIEKTU Elektrownia tramwajowa i zakład naprawczy taboru na Woli powstały w odpowiedzi na wzrastające potrzeby energetyczne i komunikacyjne miasta. Po uruchomieniu tramwajów elektrycznych niezbędna okazała się budowa drugiej elektrowni. Na budowę nowego zakładu wybrano tereny leżące przy ul. Grzybowskiej na Woli, w pobliżu stacji towarowej Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej (ze względu na bliskość bocznic kolejowej). Takie usytuowanie dawało możliwość szybkiego pozyskiwania i magazynowania węgla. Aby zapewnić dostateczną ilość wody potrzebnej do celów technologicznych, wykopano studnię artezyjską o głębokości 197,5 m. Zakład oddano do użytku ostatecznie w 1909 r., czyli w cztery lata po rozpoczęciu prac. Większość prac wykonywały firmy budowlane J. Foestera i W. Czosnowskiego. Wzniesiono duży zespół, składający się z kilku obiektów. Kompleks zajmował posesję między ulicami Grzybowską, Towarową i Przyokopową. Nad budynkami górował wysoki na 70 metrów komin, który przez wiele lat stanowił dominantę tej części przemysłowej Woli. Na terenie zlokalizowano – oprócz samej elektrowni i hali tramwajowej – chłodnię i skład węgla. Aparaturę rozdzielni i generatory do elektrowni dostarczyła firma Siemens-Schuckert. Prąd był wytwarzany w efekcie spalania węgla w wielkich kotłach, z których jeden zachowany jest do dziś. W 1917 r. w elektrowni wybuchł jeden z kotłów, co spowodowało spore zniszczenia i 2-miesięczną przerwę w dostawach prądu i w ruchu tramwajów po Warszawie. Po odzyskaniu niepodległości zakład został upaństwowiony i przejęty przez Magistrat m.st. Warszawy. W latach 1918-23 dokonano znacznej rozbudowy zakładu – wtedy to m.in. wydłużono o ponad 30 metrów budynek hali od strony ul. Przyokopowej. Prace prowadzone były najprawdopodobniej wg. projektu świetnego inżyniera Juliusza Dzierżanowskiego. W 1925 r. elektrownia zaczęła też pełnić rolę miejscowej ciepłowni. Para z kotłów zaopatrywała w ciepło budynki zakładu, gmach

1 Widok od ul. Przyokopowej. Zdjęcie archiwalne z 1983 r.

2 Widok od dziedzińca. Zdjęcie archiwalne z 1983 r.

dyrekcji przy ul. Młynarskiej, budynek mieszkalny przy ul. Siedmiogrodzkiej i szkołę przy ul. Siedmiogrodzkiej (dzisiejsze liceum im. Sowińskiego). W ciągu następnych lat miały miejsce kolejne rozbudowy zakładu. Zwiększano także moc elektrowni, która wreszcie w 1939 r. osiągnęła w sumie moc 12900 kW. Ciężkie czasy przyszły dla elektrowni i zakładów naprawczych wraz z wybuchem wojny. Już w 1939 r. budynki zostały zbombardowane i w znacznej części uszkodzone (spłonęły dachy). Po prowizorycznej odbudowie w 1941 r. kolejne zniszczenia przyszły wraz z Powstaniem Warszawskim, kiedy to znowu obiekt podpalono i część budynków wysadzono. Po wojnie odbudowano już tylko fragment zespołu. Nie zdecydowano się na odtwarzanie elektrowni. Wykorzystano natomiast halę kotłów jako lokalną ciepłownię i halę maszyn na warsztaty, a z czasem biura Stołecznego Przedsiębiorstwa Energetyki Ciepłej. Od 31 lipca 2004 działa tu Muzeum Powstania Warszawskiego, które na potrzeby ekspozycji zaadaptowało halę maszyn i halę kotłów (po demontażu kotłów). Muzeum wyremontowało obiekty, przywracając im dawną świetność. W budynku administracji ulokowano biura, na terenie dobudowano też budynek kas, Mur Pamięci, wieżę i urządzono Park Wolności.

OPIS Budynki przy ul. Przyokopowej należą do jednych z najciekawszych i bezsprzecznie najlepiej zachowanych zespołów architektury przemysłowej na terenie Warszawy. Mimo znacznych przekształceń wnętrza i jego adaptacji do nowej funkcji, elewacje i częściowo konstrukcja utrzymały zabytkowy charakter. W skład historycznego zespołu wchodzi: hala kotłowni, budynek maszynowni, budynek mieszkalno-administracyjny, portiernia oraz mur. *Hala kotłowni*: murowana z cegły ceramicznej i bloczków cementowo-wapiennych, z elementami stalowej konstrukcji nośnej (kratownica widoczna od strony wschodniej), otynkowana. Na planie zbliżonym do kwadratu, jednokondygnacyjna od południa, dwukondygnacyjna od północy. Od zachodu przylegająca hala maszynowni. Nad budynkiem od wschodu wzniesiona nowa wieża. Na elewacji północnej zachowany detal architektoniczny – m.in. profilowane gzymsy, wysokie okna zamknięte profilowanymi nadłęczami. W elewacji południowej wysokie okna przemysłowe zamknięte półkoliście, rozczłonkowane lizenami. Zachowane oryginalne okna – przemysłowe, o różnych rozmiarach. We wnętrzu zachowany jeden piec, konstrukcja dachowa. *Hala maszynowni*: murowana z cegły ceramicznej, licowana cegłą. Budynek na planie prostokąta. Jedno i trójkondygnacyjny (trójkondygnacyjna hala połączona parterowymi łącznikami z trójkondygnacyjnymi „wieżami” z obu stron). Stropy o zróżnicowanej konstrukcji: stropodach wsparty na kratownicach ze świetlikami. Zachowany bogaty ceglany detal architektoniczny nadający budynkowi neoromański charakter (tzw. styl burgowy): lizeny międzyokienne, profilowane gzymsy koronujące, okna zamknięte profilowanymi półkolistymi nadłęczami w formie archiwolt na konsolkach, fryzy arkadkowe pod gzymsiem, podokienne pasy tynkowanych, ujętych arkadowo blend. Zachowane oryginalne okna przemysłowe wraz z okuciami – półkoliste. *Budynek mieszkalno-administracyjny*: murowany z cegły, licowany cegłą. Na planie prostokąta, trójkondygnacyjny. Stropy drewniane, wzmacniane. Elewacje przekształcone w XX-leciu Międzywojennym. *Portiernia*: murowana z cegły ceramicznej, licowana cegłą. Parterowa, przekryta dwuspadowym dachem. *Mur*: murowany z cegły ceramicznej. Rozczłonkowany słupami z dekoracyjnym gzymsiem i tynkowanymi blendami. Podczas adaptacji na cele muzealne część elewacji oczyszczono z natrysku tynkarskiego, dzięki czemu widoczne stało się wykończenie cegła licową.

3 Widok od ul. Przyokopowej.
Stan z 2009 r.

UWAGI Zespół jest wpisany do rejestru zabytków. Adaptacja dawnych budynków przemysłowych do nowych funkcji może być doskonałym przykładem właściwej rewitalizacji takich obiektów.

BIBLIOGRAFIA

- Gajewski M., *Urządzenia komunalne Warszawy. Zarys historyczny*, Warszawa 1979.
 Janiak J., Walczak D., *Warszawskie Tramwaje Elektryczne – 90 lat*, tom II, Warszawa 1998.
 Ptasek J., *Warszawskie Tramwaje Elektryczne – 90 lat*, tom I, Warszawa 1998.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Fabryka Guzików i Tektury „Jakor”

Adres obiektu: ul. Przyokopowa 43

Data powstania: 1924 r.

Użytkownik: prywatny / magazyny / bar

HISTORIA OBIEKTU Fabryka guzików i tektury została uruchomiona w 1924 r. przez Stanisława Konrada. Mieściła się w niewielkim budynku produkcyjnym przy ul. Przyokopowej. W 1938 r. zatrudniała 74 osoby, co sytuowało ją w grupie średniej wielkości zakładów przemysłowych. Firma posiadała silnik parowy o mocy 45 koni. Niewątpliwym atutem lokalizacji przy Przyokopowej była dochodząca bocznicą kolejowa.

OPIS Na działce znajduje się budynek produkcyjny wraz z oficynami, dziś zamieniony na biura. Czterokondygnacyjny, wmurowany z cegły, wtórnie otynkowany. O cechach typowych dla architektury przemysłowej początku XX w. Brak detalu; jedynie układ i kształt otworów okiennych świadczą o przemysłowej przeszłości obiektu. Wmontowana nowa stolarka okienna z PCV.

1 Budynek produkcyjny, widok od ul. Przyokopowej. Stan z 2009 r.

2 Budynek produkcyjny z oficyną, widok od tyłu. Stan z 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Warszawa 1970.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
 Roczniki Polskiego Przemysłu i Handlu 1932, 1936, 1938 r.

Sztancownia Galanterii Metalowej

Adres obiektu: ul. Przyokopowa 45

Data powstania: 1926 r.

Użytkownik: prywatny

HISTORIA OBIEKTU Obiekty przy ul. Przyokopowej powstały zapewne przed I wojną światową i już wtedy służyły celom produkcyjnym. Nieznany jest jednak ich ówczesny użytkownik. Po 1926 r. zakłady zajmowała Sztancownia Galanterii Metalowej Spółka Akcyjna, która produkowała guziki, klamerki metalowe, haczyki i zaczepy do ubrań i butów, inne drobne wyroby metalowe tłoczone. Firma zatrudniała 70 pracowników i wykorzystywała silnik o mocy 25 KM.

OPIS Na posesji znajdują się parterowe oficyny, wymurowane z cegły, otynkowane. Bezsystemowo opuszczone, a częściowo przekształcone na warsztaty. Mocno zaniedbane nie przedstawiają już większej wartości architektonicznej.

1 Działek otoczony oficynami. Stan z 2009 r.

2 Wjazd na teren zakładu. 2009 r.

UWAGI W czasie adaptacji na biura zupełnie zatarto cechy stylowe.

BIBLIOGRAFIA

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Roczniki Polskiego Przemysłu i Handlu 1932, 1936, 1938 r.

Stesłowicz W., Wartalski S., *Księga adresowa i informacyjna przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i finansowych w Rzeczypospolitej Polskiej, Izba Przemysłowo-Handlowa, Lwów-Warszawa 1930.*

Zakład Chemiczny Henryk Dąbrowski i S-ka

Adres obiektu: ul. Rogalińska 15

Data powstania: 1924 r.

Użytkownik: Zakłady Farmaceutyczne „Polfa”

HISTORIA OBIEKTU Fabryka została założona w 1924 r. przez inż. Henryka Dąbrowskiego. Działała jako spółka z ograniczoną odpowiedzialnością pod nazwą „Zakład Chemiczny – Henryk Dąbrowski i S-ka”. Henryk Dąbrowski, który uzupełnił swoje wykształcenie chemiczne podczas studiów w Szwajcarii, był nie tylko współwłaścicielem, ale też dyrektorem zakładu. Fabryka przetwarzała uboczne produkty przemysłu chemicznego (tzw. fuzle). Produkowała także alkohole przemysłowe, rozpuszczalniki, olejki, barwniki spożywcze, esencje owocowe. Zgodnie z patentem inż. Dąbrowskiego skonstruowano nowoczesne kolumny rektyfikacyjne do masowej przeróbki fuzla. W czasie wojny, głównie w 1944 r. fabryka została w znacznym stopniu zniszczona. Po 1945 r. zakład przejęła spółdzielnia „Estron”, a z czasem „Polfa”.

OPIS Z dawnej zabudowy zachował się jeden budynek fabryczny. Na planie prostokąta, siedmioosiowy, z klatką schodową na 5 osi. Pierwotnie licowany cegłą, obecnie otynkowany. Zachowany detal architektoniczny typowy dla architektury przemysłowej początku XX w.: uproszczony profilowany gzyms, nadproża okienne w formie odcinków łuku. Na zewnątrz widoczne zachowane instalacje.

1 Widok od ul. Siedmiogrodzkiej, 2009 r.

2 Widok od ul. Rogalińskiej, 2009 r.

3 Detal architektoniczny.

BIBLIOGRAFIA

Architektura przemysłowa warszawskiej Woli XIX/XX w., [w:] Zeszyty wolskie nr 4, Warszawa 2002, s. 35.

Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.

Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] *Warszawa II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1970.

Pustoła-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Sroka A., *Przemysł fabryczny w Królestwie Polskim*, Warszawa 1910.

Wytwórnia ślusarska Antoniego Szmalenberga

Adres obiektu: ul. Skierniewicka 12

Data powstania: 1921 r.

Użytkownik: obiekt w części rozebrany

HISTORIA OBIEKTU Wytwórnia została założona w 1921 r. przez Antoniego Szmalenberga przy ul. Karolkowej 19. Trzy lata później działalność przeniesiono na nową posesję przy ul. Skierniewickiej (istniały już tam parterowy dom od ulicy i kuźnia w podwórzu). Budynek rozbudowano na potrzeby rozwijającej się firmy. Powiększono przede wszystkim parterowy dom frontowy, poszerzając go na szerokość całej działki (mieścił przejazd bramny). Umieszczono w nim biura. Do kuźni została dobudowana piętrowa oficyna. W następnych latach prowadzono dalszą modernizację, m.in. wyasfaltowano podwórze, zrobiono kanalizację i C.O. Wytwarzano przedmioty z żelaza, miedzi i mosiądzu. W asortymencie wyrobów znajdowały się bramy, balustrady (m.in. do słynnego domu Wedla przy ul. Puławskiej). Produkty były wystawiane na wystawach międzynarodowych (m.in. na wystawach w Mediolanie, Wiedniu, Paryżu, Berlinie, Nowym Yorku). Antoni Szmalenberg specjalizował się w detalach dla luksusowych budynków publicznych, kamienic, willi. Współpracował z wybitnymi architektami XX-lecia, m.in. z B. Pniewskim, Z. Mączyńskim, A. Jawornickim, R. Millerem, J. Gelbardem, R. Sigalinem, L. Korngoldem, A. Dygatem, E. Norwerthem i innymi. Firma do wybuchu wojny pozostała niewielkim zakładem – w 1938 r. zatrudniała 50 pracowników. W czasie wojny zakład został w znacznym stopniu zniszczony i ocalały jedynie mury zewnętrzne. Maszyny i wyposażenie zostało w większości wywiezione przez Niemców. Po wojnie w 1951 r. fabrykę znacjonalizowano. Niewielki zakład udało się uratować – prowadził go syn Antoniego, Tadeusz Szmalenberg. Ostatnio budynki warsztatowe zostały rozebrane i obecnie podwórze zakładu budynkach przeznaczonych jest na zaplecze budowlane budynku mieszkalnego. Ocalała jedynie część muru od ulicy.

OPIS Pierwotne zabudowania zostały prawie całkowicie rozebrane. Pozostał jedynie fragment ściany budynku biurowego od ul. Skierniewickiej – pozostawiony jako ogrodzenie placu budowy. W latach 20-tych XX w. na zespół składały się: budynek frontowy (biura), oficyny i kuźnie. Budynek cechowała bardzo prosta, prawie pozbawiona detalu architektura. Budynek biurowy był otykowany, pozostałe licowane cegłą. Budynek frontowy, zniszczony w czasie wojny, został w 1945 r. odbudowany wg proj. Kazimierza Święckowicza, a oficyny i kuźnie wg proj. Jerzego Wasilewskiego.

UWAGI Zakład Szmalenbergów do niedawna był przykładem trwającej nieprzerwanie od dziesięcioleci produkcji: w tym samym miejscu, o takim samym charakterze i przede wszystkim z zachowaniem tej samej własności i kadry. Gwarantowało to zachowanie zespołu jako nie tylko materialnego, ale też niematerialnego dziedzictwa Warszawy. Niestety w chwili obecnej po zakładzie nie pozostał praktycznie żaden ślad.

1 Oficyny. Zdjęcie archiwalne z 1983 r.

2 Widok od ul. Skierniewickiej. Stan z 2008 r.

BIBLIOGRAFIA

Architektura przemysłowa warszawskiej Woli XIX/XX w. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Muzeum Woli i Towarzystwo opieki nad zabytkami. Zeszyty wolskie 4, Warszawa 2002.

Księga przemysłu polskiego, Warszawa 1959.

Pustoła-Kozłowska E., Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Stesłowicz W., Wartalski S., Księga adresowa i informacyjna przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i finansowych w Rzeczypospolitej Polskiej, Izba Przemysłowo-Handlowa, Lwów-Warszawa 1930.

Zieliński J., Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy, t. VI, Warszawa 1998.

Garbarnia Cibarski K. / Muzykiewicz I. – wyroby białoskórnicze

Adres obiektu: ul. Spokojna 5

Data powstania: ok. 1890 r.

Użytkownik: obiekt użytkowany / własność prywatna

HISTORIA OBIEKTU Na początku XX w. ulicę Spokojną należało raczej omijać. I to nie z powodu krążących tu typów spod ciemnej gwiazdy, ani sąsiedztwa cmentarza ile ze względu na nieciekawą woń jaka ogarniała całą okolice. W bliskim sąsiedztwie funkcjonowały bowiem dwie garbarnie i jedna spalarnia śmieci. Na początku pod nr 5 działała garbarnia K. Cibarskiego. Przed I wojną światową został tu uruchomiony przez Czesława Buczyńskiego (właściciela sąsiedniej kamienicy) warsztat mechaniczny i tłocznia. Na niewielkiej posesji równolegle funkcjonowała fabryka farb Plucer-Sarno i Spółka. W 1916 r. nieruchomość została sprzedana Ignacemu Muzykiewiczowi, który założył niewielki zakład białoskórniczy. Sam Muzykiewicz mieszkał w budynku frontowym.

OPIS Obiekt w niewielkim stopniu przypomina swoją pierwotną formę. Na wąskiej posesji w kształcie trapezu znajdują się budynek frontowy, oficyna i budynek produkcyjny zamykający działkę. Budynek frontowy jest murowany z cegły, otynkowany. Pierwotnie był zapewne piętrowy, obecnie ma tylko jedną kondygnację. W 11-osiowej elewacji pośrodku znajduje się przejazd bramny. Okna po lewej stronie przejazdu zostały wtórnie zamurowane. Na posesji z tyłu znajduje się parterowy budynek produkcyjny.

UWAGI Obiekty wskutek wielokrotnych przebudów i przekształceń pozbawione zostały wartości architektonicznych.

1 Nieistniejąca kamienica przy ul. Spokojnej 3. Stan z 2008 r.

2 Budynek frontowy. Stan z 2008 r.

3 Budynek frontowy. Stan z 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

Książka informacyjno-adresowa, Warszawa 1930.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Warszawska Fabryka Kafli / Fabryka Maszyn Narzędziowych i Kas Ogniotrwałych / Garbarnia

Adres obiektu: ul. Spokojna 7

Data powstania: 1885 / ok. 1900 r.

Użytkownik: obiekt użytkowany / własność prywatna

HISTORIA OBIEKTU Posesja przy ul. Spokojnej w końcu XIX w. znajdowała się w rękach A. Bruckmana, który prowadził Warszawską Fabrykę Kafli. Wtedy najprawdopodobniej powstały też pierwsze zabudowania. W początkach XX w. przy ul. Spokojnej 7 Wacław Matyszkiewicz przekształcił istniejący piętrowy dom wraz z oficyną. Parter domu oraz oficyna używane były jako warsztat, zaś piętro służyło za mieszkanie właściciela. W warsztacie produkowano maszyny rolnicze, maszyny do obróbki drewna i metalu, narzędzia, kasy i sejfy, prasy drukarskie. Fabryka działała do 1915 r. W XX-leciu Międzywojennym posesja znajdowała się w rękach Stanisława Czajkowskiego. Uruchomił on garbarnię. Zatrudniała ona zaledwie 10 pracowników, posiadała także silnik o mocy 12 koni. Zakład należał do jednego z mniejszych i wyrabiał skóry czarne oraz kolorowe. Dla potrzeb garbarni wzniesiono drugą oficynę.

OPIS Zespół składa się z budynku mieszkalno-biurowego i dwóch oficyn. Dom frontowy zajmuje całą szerokość posesji. Na planie prostokąta, piętrowy, z dachem dwuspadowym. Elewacja frontowa jest 10-osiowa, z przejazdem bramnym w 6 osi. W dwóch ostatnich osiach przebita wtórnie brama. Okna w tej części zamurowane. Budynek murowany z cegły, otynkowany (wtórnie). W dolnej części elewacji cokół. Otwory okienne zamknięte łukami

odcinkowymi występującymi pasesm muru. Gzymsy: kordonowy i koronujący mocno przekształcone, proste. Oficyna wschodnia piętrowa, murowana z cegły o analogicznej skromnej dekoracji. Pierwotnie mieściła warsztat i mieszkanie. Oficyna zachodnia, dwupiętrowa, o charakterze wyłącznie produkcyjnym.

1

1 Budynek mieszkalno-biurowy. Stan z 2009 r.

2 Stan w 1983 r. – przed otynkowaniem.

2

UWAGI Zespół jeszcze na początku lat 90-tych zachowany był w dobrym stanie. Stanowił przykład typowego niewielkiego zakładu z zabudową wokół małego dziedzińca. Z prostą dekoracją charakterystyczną dla architektury przemysłowej przełomu wieków. Obecnie otynkowany i błędnie pomalowany na kolory biały i zielony, z zatartym detalem. Z wymienioną na plastikową stolarką okienną w niewielkim stopniu przypomina stan sprzed kilkunastu lat.

BIBLIOGRAFIA

Architektura przemysłowa warszawskiej Woli XIX/XX w. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Muzeum Woli i Towarzystwo Opieki nad Zabytkami. Zeszyty wolskie 4, Warszawa 2002.

Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Srok A. a., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Tow. Akc. Zakładów Mechanicznych Borman Szwede i S-ka.

Adres obiektu: ul. Srebrna 12

Data powstania: ok. 1880 r.

Użytkownik: obiekt użytkowany / Muzeum Woli

HISTORIA OBIEKTU Dziwne wydaje się, by w małym pałacyku rozwinęła się produkcja przemysłowa. A jednak! Przy ul. Srebrnej od 1880 r. istniał niewielki, neorenesansowy pałacyk/willa. Zbudowany dla Wiktora Heurteux'a sąsiedował z warsztatami kamieniarskimi. W 1904 r. pałacyk i zakłady zakupił Maurycy Borman i włączył do zespołu fabrycznego. Po likwidacji firmy, w XX-leciu Międzywojennym budynki były zajmowane przez najróżniejsze niewielkie wytwórnie, m.in.: fabrykę wyrobów gumowych „Indogum”, fabrykę sprężyn i wyrobów z drutu „Efes”, Zakłady Towarzystwa Handlowo-Przemysłowego „Sonda”, wytwórnię narzędzi „Rols”, składy i warsztaty braci Stefana i Piotra Bergmanów, a także laboratorium chemiczne Edwarda Groniowskiego (od 1906 r.). W pałacyku mieściło się Biuro Zasiłków i biuro emerytalne MSW, a w czasie okupacji przychodnia lekarska. Obecnie, od 1973 r. pałacyk przy ul. Srebrnej jest siedzibą Muzeum Woli. W budynkach biurowych dawnej fabryki Bormana i Szwede mieszczą się prywatne instytucje.

OPIS Pałacyk na planie prostokąta, kryty dachem czterospadowym z centralnie umieszczonym belwederkiem. Budynek murowany z cegły, otynkowany. Dach pokryty blachą. Dwukondygnacyjny, elewacja frontowa 5-osiowa, z osiowo usytuowanym ryzalitem mieszczącym kolumnowy portyk wejściowy, a nad nim taras. Ryzalit jest zwieńczony trójkątnym szczytem. Pałacyk jest neorenesansowy, z zachowanym detałem architektonicznym: boniowanie w tynku na narożach korpusu głównego i na narożach ryzalitu, profilowany gzyms kordonowy, dekoracyjny gzyms koronujący nad parterem. Pod oknami pierwszego piętra płyciny-fartuchy. Okno balkonowe pierwszego piętra w profilowanej opasce, zamknięte prostym nadprożem – odcinkiem gzymsu.

UWAGI Obiekt wpisany do rejestru zabytków.

1 Widok ogólny od ul. Srebrnej. Stan z 2009 r.

2 Część fabryczna, widok od tyłu. Stan z 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

Architektura przemysłowa warszawskiej Woli XIX/XX w., [w:] Zeszyty wolskie nr 4, Warszawa 2002.

Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Rocznik polskiego przemysłu i handlu, 1932, 1934, 1936.

Sroka A., *Przemysł fabryczny w Królestwie Polskim*, Warszawa 1908-1912.

www.muzeumwoli.mhw.pl

Towarzystw Akcyjne Zakładów Mechanicznych Borman Szwede i S-ka

Adres obiektu: ul. Srebrna 12/16, Kolejowa

Data powstania: lata 1833 / 1882

Użytkownik: w zachowanym budynku administracyjnym biura prywatnych firm

HISTORIA OBIEKTU W 1833 r. został założony warsztat kotlarski Sebastiana Bańkowskiego. Produkował kotły, garnki, rondle, misy, patelnie, a szczególnie wyspecjalizował się w produkcji rondli i menażek wojskowych. W 1882 r. warsztat odkupiła powstała ok. 1880 r. spółka Borman i Szwede (wówczas Maurycy Borman był już właścicielem zakładu kotlarskiego D. Hocke'a). Maurycy Borman wszedł w spółkę z Ludwikiem Szwede i razem zaczęli wdrażać pomysł wykorzystania blachy i części miedzianych do produkcji kotłów. Po zakupieniu warsztatów Bańkowskiego nowa firma rozpoczęła budowę oddziału kotłarni. Zatrudniano wtedy ok. 100 osób. Szybki rozwój firmy w ciągu następnych lat spowodował, że znalazła się wśród potentatów branży metalurgicznej w Królestwie Polskim. Produkowano wyroby dla branży cukrowniczej, rektyfikacyjnej i gorzelniczej. W końcu XIX w. w przedsiębiorstwie zatrudnienie znalazło już 700 osób, a roczna produkcja wynosiła 1 500 000 rubli. W 1900 r. na wystawie w Paryżu, a ponownie w 1911 r. w Turynie firma otrzymała Grand Prix – najwyższe odznaczenie. W 1914 r. władze carskie rozmontowały maszyny i całą produkcję (wraz z kadrą pracowniczą) przeniesiono na Ukrainę. Po wybuchu Rewolucji zakłady zostały upaństwowione, a pracownicy wrócili do kraju. To był w zasadzie kres funkcjonowania jednej z największych warszawskich fabryk. W zabudowaniach przy ul. Kolejowej ulokowała się w 1911 r. Warszawska Spółka Akcyjna Budowy Parowozów. Z czasem oprócz produkcji wagonów i parowozów zaczęto produkować też same silniki. Okres prosperity nie trwał jednak długo – w czasie Wielkiego Kryzysu firma popadła w tarapaty finansowe i zakłady przejęła Spółka Akcyjna Wielkich Pieców i Zakładów Ostrowieckich, produkująca głównie dla Centralnego Okręgu Przemysłowego i na potrzeby wojska. Halę fabryki nazwanej „Czerwony Parowóz” do wybuchu II wojny opuszczały wagony, parowozy, silniki dieslowskie, dźwigi, suwnice, a nawet wyrzutnie torped. W 1939 r. zakłady zostały włączone do niemieckich koncernów wojskowych, a w czasie walk powstańczych zniszczone w ok. 90 %. Po wojnie a tym terenie, w części wykorzystując dawne budynki, funkcjonowały Zakłady Budowy Urządzeń Pneumatycznych im. L. Waryńskiego. W dawnej hali fabryki parowozów w latach 90-tych uruchomiono halę targową. Obecnie budynek już nie istnieje.

1 Pozostały budynek biurowy – widok od ul. Srebrnej. Stan z 2009 r.

OPIS Z całego dużego zespołu pozostał tylko budynek biurowy przy ul. Srebrnej – zniekształcony podczas modernizacji i docieplenia. Jedynie bryła budynku pozwala na ocenę jego wieku; nie zachowały się oryginalne wykończenie elewacji, detal architektoniczny oraz wyposażenie. Budynek trzypiętrowy, na planie litery L (dłuższym bokiem ustawiony do ulicy Srebrnej), konstrukcji żelbetowej. Konstrukcja znalazła swoje odbicie w podziałach pionowych i poziomych na elewacji – w tej chwili pod warstwą współczesnego tynku.

UWAGI Najcenniejsze obiekty po fabryce Bormana i Szwede znajdowały się na terenach na zachód od ul. Towarowej. Do niedawna istniała jeszcze ceglana hala na stalowym szkieletcie, w której prowadzona była produkcja wagonów – Hala Polska.

BIBLIOGRAFIA

- Architektura przemysłowa warszawskiej Woli XIX/XX w.*, [w:] Zeszyty wolskie nr 4, Warszawa 2002.
 Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.
 Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] *Warszawa II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1970.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
 Rozniknik polskiego przemysłu i handlu, 1932, 1934, 1936.
 Sroka A., *Przemysł fabryczny w Królestwie Polskim*, Warszawa 1908-1912.

Browar Hermana Junga

Adres obiektu: ul. Waliców 9 i 11

Data powstania: 1854 r., koniec XIX w.

Użytkownik: restauracja Landa, biurowiec Aurum, Klub 70

HISTORIA OBIEKTU W 1854 r. na parceli między dzisiejszymi ulicami Żelazną, Grzybowską, Waliców i Pereca (dawniej Ceglana) powstał duży browar Hermana Junga. Zakład został rozbudowany z istniejącego tu od 1824 r. browaru Jana Bogumiła Kazimirusa. Herman Jung był w latach 60-tych właścicielem trzech innych browarów (przy pl. Trzech Krzyży, przy ul. Ogrodowej i przy ul. Chłodnej), dzierżawił także browar Karla Osteloffa na Grochowie. Firma pod nazwą Towarzystwo Akcyjne WYROBU PIWA „Herman Jung” rozwijała się na tyle dobrze, że uruchomiono wielkie składy w Brześciu, Kowlu, Kijowie i Odessie, do których piwo dostarczano za pomocą specjalnych wagonów-lodowni. W 1890 r. po śmierci Hermana Junga zakład przy ul. Waliców zlikwidowano (z wszystkich browarów utrzymano tylko ten przy pl. Trzech Krzyży), a w 1919 r. firma (prowadzona przez syna Hermana Seweryna) weszła w skład firmy „Haberbusch i Schiele Zjednoczone Browary Warszawskie Spółka Akcyjna”. Od 1890 r. posesja na Woli była w posiadaniu Banku Handlowego w Warszawie, który dzierżawił budynki różnym firmom, m.in. od 1897 r. działała tu wytwórnia lemoniady i wody sodowej A. Domańskiego. W czasie II wojny światowej mur od ul. Waliców był granicą getta, natomiast cała posesja znajdowała się już po stronie aryjskiej. Po wojnie w części budynków od ul. Grzybowskiej funkcjonowała Spółdzielnia Galanterii Skórzanej „Rozwój”, reszta terenu była wykorzystywana przez Przemysłową Spółdzielnię Pracy „Okęcie” (producent wina). W latach 90-tych teren przeszedł na własność Mennicy Państwowej, która część budynków wyburzyła (pod swoją siedzibę), a resztę wydzierżawiła. W końcu lat 90-tych XX w. w środku posesji powstał biurowiec Aurum.

OPIS Z dawnego zespołu zachowały się budynek na rogu ul. Pereca i Waliców (d. budynek administracyjny), mur od ul. Waliców (wkomponowany w biurowiec Aurum), piwnice. *d. Budynek administracyjny:* murowany z cegły ceramicznej, licowany cegłą. Na planie prostokąta, dwukondygnacyjny na wysokim podpiwniczeniu. Nakryty dachem dwuspadowym, pokrytym blachą. Wnętrza współczesne, z nowym układem. Zachowane stropy staloceramiczne, wymieniona (na stalową) więźba dachowa. W piwnicach sklepienia kolebkowe.

- Elewacja od ul. Pereca, szczytowa, pięcioosiowa, z wydzielonym lizenami trójosiowym polem środkowym. Narożniki zaakcentowane szerokimi lizenami (przypominającymi skarpy). Zachowany ceglany detal architektoniczny: profilowany gzyms kordonowy, profilowany gzyms koronujący (także w szczycie) odcinkowe nadproża okienne, ceglane parapety podokienne, pod oknami części środkowej płyciny. W szczycie na środku okulus w profilowanym obramieniu.
- Elewacja boczna zachodnia z polami wydzielonymi lizenami. Prosty detal architektoniczny z cegły: gzyms kordonowy, duże okno zamknięte ceglany łukiem odcinkowym.
- Elewacja boczna wschodnia z trzyosiową kondygnacją parteru i czteroosiową kondygnacją piętra, artykułowana na narożach lizenami. Gzyms z fryzem układanym ukośnie z cegły. *Mur wzdłuż ul. Waliców*: ceglany, licowany cegłą. Artykułowany lizenami, pomiędzy którymi pola z blendami okiennymi. Miejskami wtórnie przebite prostokątne otwory okienne. Zachowany bogaty detal architektoniczny w cegle: lizeny, cokół, prosty gzyms kordonowy, gzyms koronujący z układanej dekoracyjnie cegły – w dolnej części wsparty na fryzie ząbkowanym (w formie niewielkich machikuł). Blendy okienne zakończone odcinkowym nadprożem zaakcentowanym pasem ceglany. Nad wnękami okulusy. Na murze zachowane (celowo) ślady po kulach. Mur został wykorzystany jako dolna kondygnacja nowego biurowca Aurum.

1 Budynek Administracyjny, widok od ul. Pereca. Z tyłu biurowiec Aurum. Stan z 2009 r.

2 Mur od strony ul. Waliców. Stan z 2009 r.

3 Mur od strony ul. Waliców. Stan z 2009 r.

UWAGI Do rejestru zabytków wpisany jest budynek na rogu ul. Pereca i Waliców, oraz pozostały mur wzdłuż ul. Waliców. Obiekt podlega ochronie ze względu na wartość historyczną i związek z martyrologią ludności Warszawy podczas II wojny.

BIBLIOGRAFIA

- Architektura przemysłowa warszawskiej Woli XIX/XX w.*, [w:] Zeszyty wolskie nr 4, Warszawa 2002 D. Bartoszewicz, *Aura Mennicy z murem* [w:] „Gazeta Stołeczna” nr 210 z 8.09.1998.
- Chodorowska M., *Zabudowa pofabryczna przy ul. Waliców 11*, [w:] „Renowacje i Zabytki” nr 1/2001, s. 80-85.
- Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
- Sujecki J., *Spełnione życzenia* [w:] „Słowo Żydowskie” nr 15 z 28.07.2000.
- Sujecki J., *Relikt sprzed barykady* [w:] „Spotkania z zabytkami” nr 5/2002, s. 33.

Fabryka Obić i Papierów Kolorowych Józefa Franaszka / FOTON

Adres obiektu: ul. Wolska 41/45

Data powstania: 1873 r.

Użytkownik: Zakłady Fototechniczne FOTON / biura i magazyny prywatne /
Wyższa Szkoła Ekonomiczna

HISTORIA OBIEKTU W 1873 r. Józef Franaszek kupił znajdującą się w upadłości Wytwórní Obić Papierowych Loth i Vetter. Fabryka była kontynuatorem założonej w 1829 r. niewielkiej wytwórni papierów Michała Spörlina i Henryk Rahna (przybyli z Alzacji), znajdującej się na rogu ulic Marszałkowskiej i Złotej. Po śmierci założycieli fabryka w 1840 r. została przemianowana na Wytwórní Obić Papierowych. Po latach świetności popadła w tarapaty finansowe i ten właśnie moment wykorzystał Józef Franaszek. Franaszek przeniósł produkcję z ciasnego centrum miasta na tereny rozbudowującej się dzielnicy przemysłowej Wola. Początkowo wynajmował teren po dawnym ogrodzie Ohma (z miejscem zabaw nazywanym „Prado”) w miejscu, gdzie dziś znajduje się wolski Szpital Zakaźny. Nie było to miejsce dogodne i zbyt ciasne, stąd też wkrótce została zakupiona sąsiednia posesja, na której Franaszek wybudował obszerny gmach (projektu Leandra Marconiego), do którego w 1878 r. przeniósł całą produkcję. Kolejne budynki, przeznaczone na biuro i skład materiałów, zostały wzniesione w 1887 r. W 1908 r. przedsiębiorstwo zostało przekształcone w spółkę akcyjną pod nazwą „Towarzystwo Akcyjne Fabryki Obić Papierowych i Papierów Kolorowych – J. Franaszek”. Zarząd mieścił się przy ul. Wolskiej 41/43, natomiast hale fabryczne pod sąsiednim adresem Wolska 45. W 1910 r.

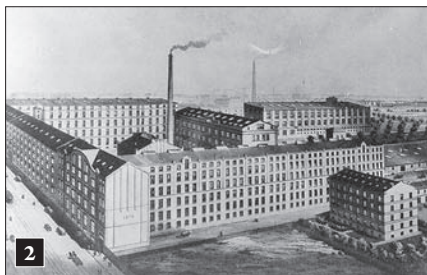

1 Budynek od ul. Skierniewickiej. Stan z 2009 r.

przedsiębiorstwo rozbudowało istniejące stare hale. Wybudowano też nowe. Fabryka Franaszka stała się głównym producentem obić papierowych na terenie Warszawy. Produkowano tapety kolorowe, serwetki, bibułki, papiery. Zakład dysponował własnymi projektami w dużej ilości, tworzonymi przez rzeszę rysowników i projektantów. Przedsiębiorstwo rozrosło się do znacznych rozmiarów: w 1936 r. zatrudniano około 400 osób, funkcjonowały dwa silniki o łącznej mocy 400 KM. Wartość rocznej produkcji przekroczyła 3 mln złotych. Nowy zarząd (trzecie pokolenie po Józefie Franaszku) zdecydował się na rozszerzenie produkcji o papier fotograficzny i artykuły fotochemiczne (w tym taśmy filmowe). W 1936 r. rozpoczęto budowę nowego

obiekty przeznaczonego tylko pod tę produkcję. Produkcję uruchomiono w 1938 r. – przez rok fabryka wyprodukowała łącznie 33 000m² papieru fotograficznego i 46 000m² taśm filmowych. Firma funkcjonowała w trakcie okupacji i dopiero Powstanie Warszawskie wyznaczyło kres jej działalności. Dnia 5 sierpnia 1944 r. na terenie fabryki hitlerowcy zamordowali 5 000 mieszkańców Woli, w tym m.in. wielu pracowników zakładu (także dyrektora Kazimierza Franaszka). Po 1945 r. produkcję rozpoczęto w jedynym ocalałym budynku dawnego oddziału fotograficznego. W 1949 r. w nowych budynkach otwarto państwową fabrykę Warszawskie Zakłady Fotochemiczne „FOTON” nr 2.

OPIS Po zniszczeniach wojennych z zabudowań dawnej fabryki pozostały jedynie wypalone mury niektórych obiektów (od ulicy Skierniewickiej) i dość dobrze zachowany budynek oddziału fotograficznego. Na terenie fabryki zbudowano nowe budynki, z których większość jest wynajęta prywatnym firmom. Budynek oddziału fotograficznego, wybudowany w latach 1936 – 38 prezentuje typ architektury modernistycznej. Funkcjonalistyczne podziały elewacji i wnętrz, a także żelbetowa konstrukcja znalazły dobre zastosowanie w architekturze o funkcjach przemysłowych. Elewacja licowana z szarej cegły, z charakterystycznym układem niewielkich kwadratowych okien. Narożniki elewacji zaokrąglone, z innym układem cegły (w romby). Całość zwieńczona wydatnym, żelbetowym gzymsem.

2 Ogólny widok fabryki z 1929 r.

4 Budynek oddziału fotograficznego. Stan z 2009 r.

3 Widok dziedzińca, lata 30-te XX w.

5 Powojenna zabudowa, widok od dziedzińca. Stan z 2009 r.

UWAGI Budynek d. oddziału fotograficznego ze względu na skażenie ścian fenolem pozostaje pusty.

BIBLIOGRAFIA

- Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.
 Katalog firmy, *Tow. Akcyjne Obiś Papierowych i Papierów Kolorowych*, J. Franaszek, Warszawa 1929 r.
 Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] *Warszawa II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1970.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: *Archiwum WUOZ*.
Roczniki Polskiego Przemysłu i Handlu 1932, 1934, 1936.
 Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Fabryka Makaronu „Nałęcz”

Adres obiektu: ul. Wolska 54

Data powstania: 1912 r.

Użytkownik: prywatny

HISTORIA OBIEKTU Nieruchomość przy ul. Wolskiej została zabudowana w 1912 r. przez hrabiego Zdzisława Grocholskiego. W skład zespołu wchodziła fabryka sztucznych kamieni i pałacyk hrabiego (służył też za mieszkanie dyrektorowi fabryki). W drugiej kolejności powstała kamienica czynszowa od ulicy. Firma jako pierwsza produkowała w Warszawie sztuczne marmury, porcelanę i kamienie. Na wystawie w Warszawie w 1902 r. fabryka otrzymała złoty medal. W 1910 r. przedsiębiorstwo zatrudniało 35 robotników. Hrabia Grocholski dokonał wymiany fabryki przy Wolskiej na grunta niedaleko Jabłonny (folwark Poniatów) należące do rodzeństwa Nałęcz-Golian. W 1931 r. Wiktor Golian założył w budynku fabrycznym (w trzecim podwórzu kamienicy) wytwórnię makaronu pod nazwą „Nałęcz”. Fabryka odegrała istotną rolę w warszawskim przemyśle spożywczym. Wiktor Golian odstąpił wytwórnię swemu bratu Konradowi, a sam zajął się zakładaniem fabryki mydła.

OPIS Z całego dużego zespołu zachował się tylko długi parterowy budynek fabryczny. Nie istnieje już willa hrabiego (późniejsza Golianów), a kamienica frontowa została w znacznym stopniu przekształcona. Budynek fabryczny na dziedzińcu pozbawiony jest dekoracji. Proste, otynkowane ściany mają zamurowane otwory okienne.

UWAGI Zachowany obiekt jest w stanie niedostatecznym. Przedstawia przede wszystkim wartość historyczną. Kamienica od ulicy i pozostałe zabudowania znajdują się w gminnej ewidencji zabytków.

1

3

2

1 Hala fabryczna na dziedzińcu. Zdjęcie archiwalne z 1983 r.

2 To samo miejsce w 2009 r.

3 Budynek warsztatu. Stan z 2009 r.

BIBLIOGRAFIA

Architektura przemysłowa warszawskiej Woli XIX/XX w., [w:] Zeszyty wolskie nr 4, Warszawa 2002, s. 38.

Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.

Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] *Warszawa II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1970.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Sroka A., *Przemysł fabryczny w Królestwie Polskim*, Warszawa 1910.

„Wola ongi i dziś”, Warszawa 1938, s. 347-348.

Fabryka Przetworów Chemicznych „Dobrolin” F.A. i G. PAL.

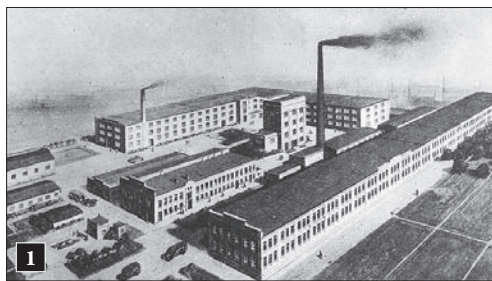
Adres obiektu: ul. Wolska 157/159

Data powstania: 1921 r.

Użytkownik: nie istnieje od 2007 r.

HISTORIA OBIEKTU Początki powstania fabryki nie do końca są znane. Wiemy, że powstała w 1921 r. w miejscu wcześniejszego, funkcjonującego od 1908 r., zakładu chemicznego. Nie znamy ani adresu, ani nazwy poprzedniej firmy. W 1921 r. grupa przedsiębiorców: Ferdynand Adolf, Gustaw i Oskar Palowie założyli spółkę, która miała produkować głównie chemię domową, środki czystości, kremy, środki owadobójcze. W 1928 r. „Dobrolin” zostaje przeniesiony w nowe miejsce przy ul. Wolskiej 157/159. Na dużym terenie powstało kilkanaście zabudowań składających się na wielki zespół fabryczny. W 1932 r. kapitał zakładu wynosił już 1500000, a roczny obrót przekroczył 7 mln złotych. W 1938 r. w przedsiębiorstwie zatrudnionych było prawie 500 pracowników. Firma istniała do 1945 r., a jej wyroby stały się bardzo popularne. Pasty do butów i podłóg, kremy i politory marki „Dobrolin” znalazły się prawie w każdym domu. Po 1945 r. w budynkach zlokalizowano Wytwórnię Sprzętu Komunikacyjnego „Delta-Warszawa II”. W 2007 r. cenne obiekty wyburzono, tworząc miejsce pod zabudowę deweloperską.

OPIS Teren fabryki zamykał się kwartale ograniczonymi ulicami Wolska, Gizów i Jana Kazimierza. Większość obiektów pochodziła z czasów budowy fabryki w 1928 r., a tylko kilka zostało wybudowanych po wojnie. Wszystkie pierwotne zabudowania utrzymane były w duchu zredukowanego klasycyzmu z elementami detalu art-deco. Budynek był licowane szarą cegłą.

- 1 Reprodukacja z 1938 r.
- 2 Pasta do obuwia Dobrolin
- 3 Widok nieistniejących hal od dziedzica. Stan z 2003 r.
- 4 Pusty plac po fabryce. Stan z 2007 r.

UWAGI Zabudowania, mimo że w opinii historyków architektury wyjątkowo cenne, nie znajdowały się w rejestrze zabytków. Aktualnie, po wyburzeniu i oczyszczeniu placu, nie zachował się żaden relikw po fabryce i tylko zachowana ikonografia może świadczyć o jej pierwotnym wyglądzie.

BIBLIOGRAFIA

Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] *Warszawa II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1970.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
 Rocznik polskiego przemysłu i handlu, 1932, 1936, 1938.
 Stesłowicz W., Wartalski S., *Księga adresowa i informacyjna przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i finansowych w Rzeczypospolitej Polskiej*, Izba Przemysłowo-Handlowa, Lwów-Warszawa 1930.

Towarzystwo Akcyjne Warszawskiej Fabryki wyrobów Metalowych – Marcin Weszicki

Adres obiektu: Skwer Kardynała Stefana Wyszyńskiego 5 (dawniej ul. Wronia 69)

Data powstania: ok. 1891 r.

Użytkownik: prywatny/mieszkania

HISTORIA OBIEKTU Fabryka wyrobów metalowych została założona przez Marcina Weszickiego w 1881 r. i w dziesięć lat później przeniosła się do własnych budynków przy ul. Wroniej. Już po kilku latach działalności fabryka należała do największych zakładów na Woli – w 1901 r. zatrudniano 190 robotników, a 1904 r. aż 288; wkrótce uruchomiono też silnik parowy. Od 1909 r. zakład przemienił się w spółkę akcyjną, gdzie akcjonariuszami zostali: D. Leibowicz i M. Leibowicz. Firma miała swój sklep fabryczny w Pałacu Blanka przy pl. Teatralnym. W latach międzywojennych część zabudowań fabrycznych zajmowały mniejsze wytwórnie, a od 1938 r. mieściła się tu fabryka mydła „Nałęcz”. W ocalałych halach po wojnie funkcjonował państwowy Zakład Przemysłu Odzieżowego „Renoma”. Kilka lat temu obiekty zburzono, a w ich miejscu zbudowano bloki mieszkalne. Na parterze od ul. Wroniej „odtworzono” elewację budynku biurowego.

OPIS Do niedawna na terenie posesji znajdowało się jeszcze pięć obiektów z ok. 1890 r. prezentujących charakterystyczne formy typowe dla architektury przemysłowej końca XIX w.: z ceglany elewacjami, typowymi uproszczonymi detalami architektonicznymi. Obecna elewacja nowego budynku w pierwszej kondygnacji nawiązuje do istniejącego pierwotnie budynku biurowo-produkcyjnego. Elewacja jest 12-osiowa, z dwoma przejazdami bramnymi (na osiach 7 i 12) flankowanymi płaskimi lizenami. Okna zamknięte łukami odcinkowymi zaakcentowanymi kamiennym kłincem. Pod oknami kamienne dekoracyjne parapety i fartuchy (dawniej tynkowane). Gzymsy na kostkach ceglanych, dekoracyjny, z ukośnie ułożonych cegiełek.

1 Odtworzony mur fabryki od ul. Wroniej. Stan z 2009 r.

2 Winieta papieru firmowego. Pocz. XX w.

UWAGI Obecny obiekt nieudolnie nawiązuje do pierwotnej zabudowy ulicy. Zastosowane materiały (nowy klinkier, piaskowiec) jeszcze mocniej potęgują wrażenie makiety i nie pasują do repertuaru form i materiałów typowych dla architektury przemysłowej końca XIX w.

BIBLIOGRAFIA

Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912 Zieliński, *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, tom 8, Warszawa 1998-2005.

Podstacja elektryczna (trafostacja)

Adres obiektu: ul. Żelazna 24A

Data powstania: 1931 r.

Użytkownik: prywatny / obiekt nieużytkowany

HISTORIA OBIEKTU Do 1930 r. niezabudowany teren przy ul. Żelaznej był w własności prywatnej. W 1931 r. na posesji powstała niewielka stacja transformatorowo-rozdzielcza (średniego napięcia) dla obsługi części dzielnicy Wola. Stacja powstała wg typowego projektu Towarzystwa Elektrycznego w Warszawie; analogiczne zostały wcześniej zbudowane w innych dzielnicach miasta: przy ul. Mińskiej 46 i ul. Niskiej 24. Każdy z tych zespołów prezentuje podobny układ funkcjonalny zabudowań i wspólną formę stylową: w każdym z nich jest budynek rozdzielni, wieża napraw oraz budynek mieszkalny. Budynki zostały zaprojektowane w duchu architektury rodzimej, z nawiązaniem do baroku i klasycyzmu. Budynki przy ul. Żelaznej nie zostały zniszczone w trakcie działań wojennych. Po 1945 r. obiekty w niewielkim stopniu zmodernizowano, głównie we wnętrzach. Do lat 80-tych zespół funkcjonował cały czas jako stacja transformatorowa. W 1989 r. urządzenia zdemontowano i przystąpiono do remontu budynków. Prace przeprowadzane były po części po części samowolnie. W 2006 r. zakład znalazł się w rękach nowego prywatnego inwestora.

OPIS Zespół znajduje się na prostokątnej, niewielkiej działce; stykając się ze ścianami sąsiadujących kamienic. Prostokątny dziedziniec otoczony jest przez trzy budynki ustawione w formie podkowy: rozdzielnię, część mieszkalną i wieżę. *Rozdzielnia:* murowana z cegły, otynkowana. Na planie prostokąta z wcięciem jednym narożnikiem. Budynek jest parterowy, w części piętrowy, przekryty dachem jednospadowym, krytym papą. W budynku stropy nad piwnicami i transformatorami staloceramiczne. Elewacje podzielone lizenami, zwieńczone gzymsem, w elewacji zachodniej nad gzymsem attyka. W attyce, flankowanej małymi lizenami, płycina z umieszczonymi cyframi z datą: 1931 (brak dwu ostatnich cyfr). Zachowane fragmentarycznie posadzki i stolarka. *Wieża napraw:* murowana z cegły, otynkowana. Na planie zbliżonym do kwadratu, dwukondygnacyjna. Dach kryty papą, osłonięty attyką. Elewacja frontowa z gzymсами kordonowymi, zwieńczona attyką i gzymsem. W ścianie szczytowej zamurowane półkoliste okno. Elewacje boczne opracowane analogicznie – z lizenami i attyką. *Dom mieszkalny:* murowany z cegły, otynkowany. Na rzucie litery L, parterowy, kryty jednospadowym dachem. W budynku stropy staloceramiczne. Elewacje z gzymsem kordonowym i zwieńczone prostym gzymsem. Zachowana fragmentarycznie stolarka.

- 1 Budynek rozdzielni.
Stan z 2008 r.
- 2 Budynki mieszkalne.
Stan z 2008 r.

UWAGI Obiekty są zaniedbane, ze zdewastowanymi elementami wyposażenia wnętrza, odparzonymi tynkami, spękaniem murami i ubytkami w nich. Zagrzybiałe. Zespół został wpisany do rejestru zabytków.

BIBLIOGRAFIA

Gajewski M., *Urządzenia komunalne Warszawy*, Warszawa 1971.
Piłatowicz J., *Dzieje elektryfikacji warszawskiej*, Warszawa 1984.

Towarzystwo akcyjne Fabryk Metalowych „Norblin, Bracia Buch i T. Werner” (potem Walcownia Metali Warszawa)

Adres obiektu: ul. Żelazna 51/53

Data powstania: 1809, 1882 r.

Użytkownik: obiekt do niedawna użytkowany przez Muzeum Przemysłu (oddział Muzeum Techniki), teren przewidziany pod zabudowę

HISTORIA OBIEKTU Początki zakładu odlewniczego i wyrobu przedmiotów metalowych sięgają lat 20-tych XIX w. W 1920 r. Wincenty Norblin, syn znanego malarza i rysownika Jana Piotra Norblina, założył niewielki warsztat zajmujący się produkcją uprząży konskich, elementów metalowych do powozów i broni. W zakładzie uruchomiono też niewielką odlewnię wykonującą mniejsze zlecenia (np. brązowe popiersia). W sklepie przy Krakowskim Przedmieściu oferowano także fragmenty srebrnej i posrebrzanej zastawy stołowej. W 1830 r. Wincenty Norblin otrzymał w posagu od żony (wdowy po złotniku Cerisierze) niewielki warsztat brązowniczy na Starym Mieście. Oba zakłady po połączeniu dawały już całkiem spory kapitał, który umożliwił przeniesienie produkcji i sprzedaży do nowej wytwórni na ul. Chłodnej. W ciągu najbliższych kilkunastu lat zatrudnienie wzrosło do 60 pracowników, a fabryka stała się najważniejszym warszawskim zakładem produkującym posrebrzaną zastawę stołową. Dalszy rozwój przypada na lata po 1864 r., kiedy to fabryka została połączona ze sporym warsztatem złotniczym Teodora Wernera (przez małżeństwo córki Norblina z Teodorem Wernerem). Na czele fabryki stanął syn Wincentego – Ludwik, a nowa firma przyjęła nazwę „Norblin i Spółka”. W 1882 r. firma wykupiła fabrykę Braci Buch, mieszczącą się od 1809 r. przy ul. Żelaznej. To wtedy następuje przeniesienie produkcji z zabudowań przy Chłodnej do znacznie obszerniejszych budynków przy ul. Żelaznej 51. W nowym miejscu uruchomiono dodatkową walcownię blach. Od 1893 r. połączone firmy funkcjonowały pod nazwą „Towarzystwo Akcyjne Fabryk Metalowych Norblin, Bracia Buch, T. Werner”. W końcu XIX i na początku XX w. fabryka przeżywała wielką prosperytę. Była największym dostawcą wyrobów platerowych w całym Królestwie Polskim. Posiadała sklepy w m.in. Moskwie, Petersburgu, Rydze, Kijowie, Mińsku, Wilnie, a nawet

1 Widok terenu Fabryki Norblina z wieżowca przy ul. Łuckiej

2 Charakterystyczna alejka między halami. Stan z 2009 r.

w Teheranie. Zatrudnienie w 1910 r. sięgnęło 600 pracowników, z czego część stanowiła wysoko wykwalifikowana kadra zagraniczna. Po 1918 r. fabryka została częściowo skierowana na produkcję zbrojeniową – produkowano łuski armatnie i amunicję. Nadal jednak lwia część produkcji stanowiły wyroby platerowane. Druga wojna światowa w dużym stopniu zniszczyła zakłady. Jednak pomimo planów likwidacji pozostałości zakładu, dawna załoga rozpoczęła odbudowę zniszczonych hal. Nie zachowano już jednak historycznego układu zespołu, a odbudowane hale tylko w pewnym stopniu nawiązywały do obiektów oryginalnych. W 1946 r. uruchomiono pierwszą odlewnię, tłocznię, druciarnię i rurownię. Nie był to już jednak zakład prywatny – w 1950 r. przemianowano też nazwę na „Walcownię Metali Warszawa”. Po 1982 r. w części hali wykańczalni mieściło się Muzeum Przemysłu, a dom przy ul. Łuckiej zaadaptowano na potrzeby Muzeum Drukarstwa. W budynku mieszkalnym od ul. Prostej mieścił się Teatr „Scena Prezentacje”. Teatr funkcjonuje do dnia dzisiejszego. Obecnie teren przewidziany jest do częściowej nowoczesnej zabudowy o charakterze wielofunkcyjnym.

OPIS W skład zespołu, zajmującego dużą parcelę między ulicami Żelazną, Łucką, Proszą, wchodzą budynki: domy mieszkalne od ul. Żelaznej, budynek administracyjny wraz z laboratorium, odlewnia, trzy hale, (warsztaty, kuźnia, tłocznia, trawalnia), budynek wykańczalni (trzy hale), budynek ciągalni, budynek hartowni, budynek magazynu surowców. Zespół otoczony częściowo murem ceglany. Budynki fabryczne prezentują proste formy architektoniczne. Murowane z cegły ceramicznej, z prostym detalem architektonicznym (gzymsy, nadproża

okienne), nakryte dachami dwuspadowymi lub szedowymi. Pokryte papą. Na planie prostokąta lub wieloboku. Parterowe. Po wojnie wstawiono nową więźbę dachową ze stalowej kraty, wymieniono stolarkę okienną na drewnianą, wielodzielną. Stolarka drzwiowa wymieniona na nową – prostą z desek. Posadzki w większości budynków betonowe lub z płyt stalowych. W halach fabrycznych zachowało się ok. 80% dawnego wyposażenia zakładu. Park maszynowy jest ewenementem na skalę europejską. Od ulicy Żelaznej domy mieszkalno-administracyjne piętrowe i dwupiętrowe (budynek na rogu Żelaznej i Łuckiej), otynkowane. Na rzutach prostokątów. Nakryte dachami dwuspadowym, czterospadowym i płaskim. Elewacje pozbawione dekoracji architektonicznej. We wnętrzach zachowane elementy detalu architektonicznego i wyposażenia: żeliwna spiralna klatka schodowa, balustrada schodów, terakota, oryginalna stolarka drzwiowa i okienna.

3 Mur i hale od strony ul. Prostej. Stan z 2008 r.

4 Budynki biurowe i brama od ul. Żelaznej. Stan z 2008 r.

UWAGI 11 budynków jest wpisanych do rejestru zabytków. Cały teren jest w posiadaniu prywatnego właściciela, który planuje w tym miejscu zabudowę wielofunkcyjną (z zachowaniem części zabudowań i wyposażenia d.fabryki).

BIBLIOGRAFIA

- Architektura przemysłowa warszawskiej Woli XIX/XX w., [w:] Zeszyty wolskie nr 4, Warszawa 2002.
 Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.
 Misztal R., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] *Warszawa II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1970.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.
 Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.
 Zieliński J., Norblin – spojrzenie w przeszłość [w:] *Stolica*, nr 11/2007, s. 32-34.

Fabryka Wyrobów Żelaznych „Duschik i Szolce”

Adres obiektu: ul. Żelazna 63

Data powstania: lata 1875-76

Użytkownik: prywatny / obiekt remontowany

HISTORIA OBIEKTU Fabryka została założona przez Józefa Duschika w 1875 r. O lokalizacji zdecydowało sąsiedztwo dwóch browarów: Haberbuscha i Junga, którym fabryczka dostarczała maszyn i elementów wyposażenia (m.in. kotły) do wyrobu piwa. Od 1903 r. w tym miejscu mieściła się fabryka mechaniczna „Stanisław Patschke i S-ka”, a od 1912 r. firma Teodora Godlewskiego. W czasie okupacji fabryczka znajdowała się na granicy Getta Warszawskiego – tuż przy fabryce znajdowała się brama Getta. W trakcie Powstania Warszawskiego teren wytwórni był wykorzystywany przez Powstańców jako umocnienia obronne. Spalona i zrujnowana, nie wznowiła produkcji po wojnie. Rozebrano jedno piętro kamieniczki. W latach 70-tych skradziono też elementy żeliwnego detalu – wazony z cokołów bramy. W 1999 r. wskutek pożaru znacznie uszkodzony został dach obiektu (wykonano wtedy prowizoryczne zadaszenie).

OPIS Zespół składał się z budynków dawnej fabryki (wzdłuż ul. Grzybowskiej) i budynku mieszkalnego (wzdłuż ul. Żelaznej). Obecnie po częściowej konserwacji. Budynek murowany z cegły ceramicznej. *Budynek mieszkalny* pierwotnie piętrowy (ob. parterowy) tynkowany, z dachem dwuspadowym. Dekoracja bardzo prosta, wykonana w cegle (proste nadproża, podział lizenami, ceglane kostkowe gzymsy kordonowe, opaska wokół okulusa) Przy budynku zachowana brama z ażurowymi stalowymi wrotami zamocowanymi między dwoma słupkami – ponownie zwieńczonymi wazonami żeliwnymi. *Budynek produkcyjny* parterowy, tynkowany. Całkowicie pozbawiony detalu architektonicznego.

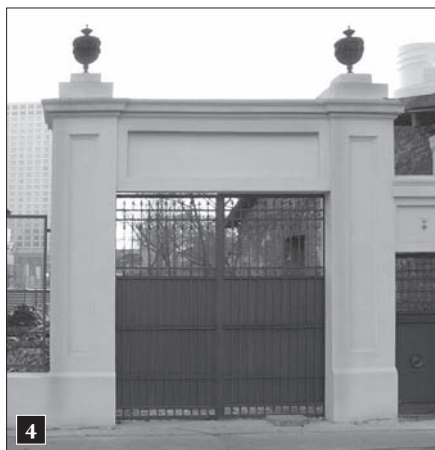
1 Narożnik od ul. Żelaznej i Grzybowskiej. Stan po konserwacji w 2009 r.

2 Budynek portierni od ul. Grzybowskiej. Stan przed konserwacją.

3

4

5

3 Narożnik od ul. Żelaznej i Grzybowskiej.
Stan przed konserwacją.

4 Odrestaurowana brama wraz z wieńczącymi ją wazami.
Stan z 2009 r.

5 Budynek portierni od ul. Grzybowskiej.
Stan przed konserwacją.

UWAGI Obiekt, z uwagi na swoją wartość historyczną (zachowana brama getta), wpisany do rej. zab. pod nr 1504. W 2009 r. prowadzony był tu remont.

BIBLIOGRAFIA

Architektura przemysłowa warszawskiej Woli XIX/XX w. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Muzeum Woli i Towarzystwo opieki nad zabytkami. Zeszyty wolskie 4, Warszawa 2002.

Baczyński J., *Zakłady Przemysłowe Warszawy*, Warszawa 1982.

Jeziorański A., *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1905.

Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Sroka A., *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa, r. 1908-1912.

Sujecki J., *Trwanie murów* [w:] *Spotkania z Zabytkami*, nr 6/1991.

Żoliborz

PWU Sprawdziany Państwowa Wytwórnia Uzupełnień

Adres obiektu: ul. Duchnicka 3

Data powstania: ok. 1927-39 r.

Użytkownik: Instytut Mechaniki Precyzyjnej / firmy prywatne

HISTORIA OBIEKTU Tereny na północ od ul. Powązkowskiej po I wojnie światowej były zabudowane przez koszaży wojskowe. Liczba baraków koszarowych znacznie wykraczała poza potrzeby odrodzonego Wojska Polskiego i tylko część zabudowań zdecydowano się wykorzystać. Resztę albo sprzedano, albo rozebrano. Na opustoszałym terenie przy ul. Duchnickiej 3 zaczął w końcu lat 20-tych powstawać nowoczesny kompleks fabryki sprawdzianów Państwowych Wytwórni Uzbrojenia. Produkowano sprawdziany, czyli probieże używane do późniejszej produkcji uzbrojenia. W fabryce zatrudnienie znalazło 500 pracowników. Państwowe Wytwórnie Uzbrojenia zostały powołane na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z dn. 22 kwietnia 1927 r. Warszawska fabryka sprawdzianów był jednym z czterech zakładów wchodzących w skład Wytwórni. Obecnie mieści się tu Instytut Mechaniki Precyzyjnej.

OPIS Kompleks składa się z dwóch budynków produkcyjnych, portierni i domu biurowo-mieszkalnego. *Budynek pld.-zach.:* na planie prostokąta, o bardzo dużej powierzchni. Trójkondygnacyjny, murowany z szarej cegły cementowej. Elewacje artykułowane pasami pionowymi wąskich okien wskazującymi na szkieletową, żelbetową konstrukcję. Ściany pomalowane ciemnoszarą farbą. Okna wymienione. *Budynek ptn.-wsch.:* na planie litery „L” dłuższym bokiem zwrócony do ulicy Przesnyskiej, krótszym do Duchnickiej. Trójkondygnacyjny, murowany z szarej cegły cementowej. Elewacje wykończone w cegle, w dolnej kondygnacji licowane kamieniem. W narożnikach dwuosiowe ryzality zwieńczone z każdej strony trójkątnym szczytem. Ryzality artykułowane parami pilastrów. W dolnej kondygnacji, stanowiącej rodzaj cokołu oddzielonego gzymsem kordonowym, okna zamknięte półkoliście, ujęte w dekoracyjne arkadowe obramienia z kłinców ceglanych. Górne kondygnacje z wielopodziałowymi, zamkniętymi prosto oknami. Cała elewacja zwieńczona wydatnym gzymsem koronującym. *Skrzydło bud. głównego* od strony ul. Przasnyskiej czterokondygnacyjne, otynkowane. O modernistycznym układzie elewacji opartym na podziale przez duże, przemysłowe okna. Wrażenie industrialności pogłębiają poprowadzone na zewnątrz rury przewodów wentylacyjnych. *Budynek biurowo-mieszkalny:* na planie kwadratu, z osiowo ustawionym ryzalitem od wejściowym od strony ul. Duchnickiej. Piętrowy. Murowany z szarej cegły. Elewacja licowana szarą cegłą na piętrze i kamieniem na parterze; na parterze detal analogiczny jak w głównym budynku – obramienia okien z kłinców ceglanych, boniowane naroża. Profilowany gzymś koronujący.

1 Budynek produkcyjny. Stan z 2009 r.

2 Dom mieszkalny. Stan z 2009 r.

UWAGI Zespół jest bardzo ciekawym przykładem przemian architektury przemysłowej – od prostego, klasycyzującego modernizmu końca lat 20-tych do funkcjonalistycznych hal sprzed wojny. Teren ten, z uwagi na swoją przeszłość, nazywany jest Żoliborzem Przemysłowym. W najbliższym czasie ma powstać tu całe nowe osiedle mieszkaniowe.

BIBLIOGRAFIA

- Misztal S., *Rozwój i lokalizacja przemysłu Warszawy międzywojennej* [w:] *Warszawa II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1970.
 Pawłowski T., Zieliński J., *Żoliborz. Przewodnik historyczny*, Warszawa 2008.
 Pustola-Kozłowska E., *Mapa budownictwa przemysłowego Warszawy*, Warszawa 1983 w: Archiwum WUOZ.

Indeks

- 11 listopada 10
Fabryka Cukrów Anczewskiego **40**
- 11 listopada 22
Fabryka Wyrobów Gumowych „Brage”
41
- Belgijska 7
Mokotowska Fabryka Chemiczno-
Farmaceutyczna Adolf Gąsecki
i synowie S.A. **12**
- Bema 65
Zakłady Lilpop Rau i Loewenstein **100**
- Białostocka 22
Dom i Magazyn Spółki Akc. Handlu
Towarami Żelaznymi Krzysztof Brun
i Syn **43**
- Białostocka 42
Fabryka Narzędzi Chirurgicznych,,
Weterynaryjnych Alfons Mann i S-ka.
44
- Brzeska 8
Młyn parowy Schutza i Parzyńskiego
45
- Burakowska 5/7
Warszawska Fabryka Koronek
S.Landau – Sp. Akc. **102**
- Burakowska 9
Fabryka Hersza Lebensolda **103**
- Burakowska 25
Fabryka Izraela Sznelinga **104**
- Chłodna 27
Firma brązownicza Schiffersa/
Warszawska Fabryka Trykotaży **102**
- Chłodna 29
Fabryka Piór Stalowych Wasilewskiego/
Fabryka ślusarsko-mechaniczna
- Bergandera Feliksa / Fabryka wyrobów
metalowych „Forma”/Fabryka kołder,
materaców i bielizny Michała Kułaka
103
- Chocimska 20
Fabryka grzebieni galalitowych
i rogowych **14**
- Chocimska 5
Fabryka Kakao, Czekolady i Cukierków
Jana Fruzińskiego **13**
- Duchnicka 3
PWU Sprawdziany Państwowa
Wytwórnia Uzupełnień **152**
- Dzielnia 72
Warszawska Fabryka Mebli Stylowych
Z.Szczerbiński / Zakład Stolarski
L. Kamlera / Zakłady Mechaniczne
„Sigma” / „Zalmed” **104**
- Elektoralna 14/16
Fabryka wyrobów Srebrnych
i Platerowanych „J.Fraget” **84**
- Elektryczna 2a
Elektrociepłownia Powiśle **85**
- Goławska 9
Warszawsko-Ryska Fabryka Wyrobów
Gumowych „Rygawar” Spółka Akcyjna
20
- Goławska 12
Fabryka Aparatów Pomiarowych
Kazimierza Szpotańskiego **27**
- Grochowska 224
Piekarnia Teodora Rajcherta **21**
- Grochowska 301/305
Fabryka Sprzętu Spawalniczego
„Perun” S.A. **22**

- Grochowska 308-310
Zakłady Elektrotechniczne Bracia
Borkowscy Spółka Akcyjna **28**
- Grochowska 312-314 (d. 37/39)
Zakłady Mechaniczne
inż. S. Twardowski **24**
- Grochowska 316/318
Polskie Zakłady Optyczne **25**
- Grodzieńska 21/29
Zakłady Władysława Adamczewskiego
i Spółki **46**
- Grodzieńska 26
Piekarnia/stolarnia **47**
- Grodzieńska 47
Wytwórnia mydła „Sport” **48**
- Grzybowska 58-70
Browar Habermusch i Schiele **109**
- Hoża 51
Tow. Akc. Odlewni Czcioneł Samuela
Orgelbranda i Synów **87**
- Hoża 55
Fabryka Wyrobów z Brązu i Srebra
Bracia Łopieńscy **89**
- Hrubieszowska 9
Wytwórnia Łańcuchów Rolkowych
Stanisław Kubiak **112**
- Inżynierska 3
Skład Tow. Akcyjnego Wróblewski
i S-ka **49**
- Inżynierska 5
Fabryka Koronek i Haftów Adolfa
Pypke, Fabryka Armatur, Fabryka
Wyrobów Blacharskich Karola Junga
50
- Kałużyńska 2/4
Fabryka Aparatów Pomiarowych
Kazimierza Szpotkańskiego **27**
- Kamionkowska 30
Zakłady Elektrotechniczne Bracia
Borkowscy Spółka Akcyjna **28**
- Kamionkowska 43
Garbarnia skór Chromowych
i Galanteryjnych „Gemza” **29**
- Kamionkowska 48
Fabryka Wstążek Gumowych i Tasiem
Jaegera i Zieglera **30**
- Karolkowa 22/24
Magister Klawe S-ka Akcyjna /
Towarzystwo Przemysłu Chemiczno-
Farmaceutycznego **113**
- Karolkowa 30-44
Polskie Zakłady Philips S.A. **114**
- Kasprzaka 25
Gazownia na Woli **116**
- Kawczyńska 9
Fabryka Farb Drukarskich „Pigment”
Sp. Akc. **51**
- Kawczyńska 36
Parowa Fabryka Listew na Ramy
i do Tapet Domański W. i Zabłocki S.
52
- Kłopotowski 11
Fabryka Maszyn Młyńskich **53**
- Kłopotowski 22 / Okrzei 23
Młyn parowy „Praga”
- Kolejowa 56
Odlewnia Żelaza i Metali
Ambrożewicza **121**
- Konopacka 17
Fabryka wyrobów żelaznych,
konstrukcji i ornamentów,
H. Zieleziński **54**
- Konopacka 19
Zakład mechaniczne budowy dźwigów
Unruh i Liebig / Wytwórnia Sprzętu
Sportowego **55**
- Kowieńska 5/7
Stolarnia Ludwika Gloecha **56**
- Kujawska 5
Fabryka Witolda Glińskiego **15**
- Lubelska 16
Garbarnia Braci Lejzerowicz i S-ki. **31**
- Lubelska 30-32
Mechaniczna Fabryka Obuwia
„Polus” S. A. **32**
- Ludna
Gazownia na Powiślu **90**
- Ludna 4
Fabryka Towarzystwa Wyrobów
Tabaczknych „Union” **91**
- Marszałkowska 3/5
Drukarnia Dom Prasy Polskiej **92**
- Mińska 25
Towarzystwo Akcyjne Lnianej i Jutowej
Manufaktury; Zakłady Amunicyjne
„Pocisk” S.A. **33**

- Mińska 46
Podstacja elektryczna (trafostacja) **35**
- Mińska 62 (d. 70)
Warszawska Fabryka Wyrobów
Ołowianych i Cynowych **36**
- Młynarska 33
Fabryka Wyrobów Metalowych
Wacław Czajkowski i S-ka. **122**
- Narbutta 25A/27
Fabryka Czekolady Jana Grabowskiego
16
- Narbutta 29
Polskie Towarzystwo Radiotechniczne
17
- Objazdowa 1
Belgijska Spółka Akcyjna Warszawskiej
Fabryki Drutu, Szytytów i Gwoździ,
tzw. „Drucianka” / Cynkownia
Warszawska **57**
- Objazdowa 2
Zespół zabudowań Warszawskiego
Młyna Parowego **58**
- Okopowa 55
Fabryka Chemiczna Klein i S-ka **123**
- Okopowa 78
Fabryka Garbiarska Temler i Szwede
124
- Okrzei 12
Fabryka Ślusarska Ogórkiewiczza
i Zagórnego **60**
- Otwocka 14
Fabryka Polskiego Przemysłu
Gumowego „PePeGe” / „Fabryka
Trzciny” **62**
- Plater Emilii 9/11
Zakład Aparatów Miedzianych
i Odlewnia Adolf Witt **94**
- Płocka 9-11
Garbarnia Emila Kowalskiego **126**
- Płocka 20
Zakłady Kotlarskie i Mechaniczne
W. i M. Dmowscy **127**
- Płocka 29
Fabryka Piór Stalowych K. Wasilewski
128
- Przyokopowa 28
Zespół elektrowni i zakładu naprawczego
tramwajów miejskich **129**
- Przyokopowa 43
Fabryka Guzików i Tektury „Jakor”
131
- Przyokopowa 45
Sztancownia Galanterii Metalowej **132**
- Radzyńska 116
Huta Szkła Targówek **63**
- Rogalińska 15
Zakład Chemiczny Henryk Dąbrowski
i S-ka **133**
- Siedlecka 47
„AVIA” – Wytwórnia Maszyn
Precyzyjnych **64**
- Skierniewicka 12
Wytwórnia ślusarska Antoniego
Szmalenberga **134**
- Spokojna 5
Garbarnia Cibarski K. / Muzykiewicz I.
– wyroby białoskórnice **135**
- Spokojna 7
Warszawska Fabryka Kafli / Fabryka
Maszyn Narzędziowych i Kas
Ogniotrwałych / Garbarnia **136**
- Srebrna 12
Tow. Akc. Zakładów Mechanicznych
Borman Szwede i S-ka. **137**
- Srebrna 12/16
Towarzystw Akcyjne Zakładów
Mechanicznych Borman Szwede i S-ka
138
- Stalowa 9
Fabryka Wyrobów Gumowych „Brage”
42
- Stolarska 2/4
Warszawska Piekarnia Mechaniczna
66
- Strzelecka 30/32
Zakład Wyrobów Mechanicznych
Gustawa Pulsta / Fabryka Kas
Pancernych Stalobetonowych
„Stanisław Zwierzchowski i Synowie”
67
- Szwedzka 2
Stalownia Warszawska (Praska) **68**
- Szwedzka 20
Bracia Brunner, Hugo Schneider
i R. Dietmar – Akcyjne Towarzystwo
Fabryki Lamp **70**

- Szwedzka 20
 „Praga” – Towarzystwo Akcyjne
 Produktów Chemicznych / Przemysł
 Tłuszczowy – „Schicht-Lever” /
 Pollena-Uroda **72**
- Śnieżna 3/4
 Fabryka Cukrów i Czekolady
 „Franboli” **74**
- Środkowa 20
 Piekarnia Wł. Pyrzakowskiego/
 J. Roguskiego **75**
- Topiel 12
 Dom Handlowo-Przemysłowy
 Franciszek Fuchs i synowie / Fabryka
 Czekolady **98**
- Waliców 9 i 11
 Browar Hermana Junga **139**
- Wolska 41/45
 Fabryka Obić i Papierów Kolorowych
 Józefa Franaszka **141**
- Wolska 54
 Fabryka Makaronu „Nałęcz” **143**
- Wolska 157/159
 Fabryka Przetworów Chemicznych
 „Dobrolin” F.A. i G. PAL. **144**
- Wyszyńskiego Kardynała Stefana Skwer 5
 Towarzystwo Akcyjne Warszawskiej
 Fabryki wyrobów Metalowych –
 Marcin Weszicki **145**
- Zabraniecka 80
 Towarzystwo Akcyjne Fabryk
 Chemicznych i Huty Szklanej **76**
- Ząbkowska 27-33
 Zespół Wytwórni Wódek Koneser
 – Warszawskie Towarzystwo
 Oczyszczania i Sprzedaży Spirytusu **78**
- Żelazna 24A
 Podstacja elektryczna (trafostacja) **146**
- Żelazna 51
 Towarzystwo akcyjne Fabryk
 Metalowych „Norblin, Bracia Buch
 i T. Werner” (potem Walcownia Metali
 Warszawa) **147**
- Żelazna 63
 Fabryka Wyrobów Żelaznych „Duschik
 i Szolce” **149**

Fotografie

Gazownia Warszawska, budynek po zbiorniku gazu (fot. Michał Krasucki)

Fundacja Hereditas ustanowiona została w listopadzie 2006 r.
Obszarem działania Fundacji jest terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.
Siedziba organizacji znajduje się w Warszawie.

Fundacja Hereditas jest organizacją pożytku publicznego.

Celem Fundacji jest dążenie do kulturowego, cywilizacyjnego i społecznego rozwoju kraju. Szczególnym obszarem działań Fundacji jest ochrona kulturowego dziedzictwa. W ramach działalności statutowej realizujemy projekty edukacyjne, wydawnicze, promujące polskie dziedzictwo. Część naszych działań skierowana jest na bezpośrednią opiekę nad dobrami kultury (ochrona i konserwacja obiektów zabytkowych).

Od października 2009 r. Fundacja Hereditas jest wydawcą ogólnopolskiego czasopisma poświęconego ochronie dóbr kultury
„SPOTKANIA Z ZABYTKAMI”

Fundacja Hereditas
ul. Jaworzyńska 8 lok. 2
00-634 Warszawa
tel. 022 353 83 30
www.fundacja-hereditas.pl

Architektura poprzemysłowa przez lata była niedoceniana i rzadko przyznawano jej istotne wartości architektoniczne. Może działo się tak ze względu na fakt, że zazwyczaj były to obiekty o uproszczonej ceglanej dekoracji, projektowane przez inżynierów, a nie znanych architektów. Dopiero w latach 90. XX w. dostrzeżono potencjał tkwiący w fabrycznych murach. Zmieniła się też ich ocena w oczach osób zajmujących się tematem, historyków sztuki i historyków.

Katalog dokumentuje większość zachowanych zabytków poprzemysłowych. Publikacja obejmuje sto obiektów z terenu Warszawy, pochodzących z XIX i pierwszej połowy XX w. Dzięki dołączonym mapom dzielnic, dokładnym opisom i aktualnym zdjęciom można go potraktować jako przewodnik po świecie warszawskich fabryk i samemu poznawać ich najnowszą historię.

